

Ёшлар

ЎЗБЕКИСТОН ЛКСМ МАРКАЗИЙ КОМИТЕТИ ВА ЎЗБЕКИСТОН ССР ЕЗУВЧИЛАР СОЮЗИ ОРГАНИ

Бош редактор:

Эркин ВОҲИДОВ

Редакцион коллегия:

Саид АҲМАД,

Эркин АЪЗАМОВ,

Баҳодир ЖАЛОЛОВ,

Гулчеҳра ЖҲРАЕВА,

Андрей ДЕМЕНТЬЕВ,

Олимжон ИСМОИЛОВ,

Фёдор КАМОЛОВ,

Муроджон МАНСУРОВ
(бош редактор ўринбосари),

Омон МАТЖОН,

Хайриддин СУЛТОНОВ
(масъул секретарь),

Худойберди ТҲТАБОЕВ,

Шароф УБАЙДУЛЛАЕВ,

Улмаамбет ХҲЖАНАЗАРОВ,

Урие ЭДЕМОВА,

Ўткир ҲОШИМОВ.

ОЙЛИК
АДАБИЙ-
БАДИИЙ,
ИЖТИМОИЙ-
СИЕСИЙ
ЖУРНАЛ

(34)

1984

ЙИЛ

ОКТЯБРЬ

10

ТОШКЕНТ
«Ёш гвардия» нашриёти

МУНДАРИЖА

ЎЗБЕКИСТОН — МЕНИНГ ВАТАНИМ

Абдулла ОРИПОВ. Карвон	3
Анвар ЭШОНОВ. Фахрия	10

НАСР

Туроб МАҚСУД. Бешик. Ҳужжатли қисса	12
Мирёқуб ҚОБИЛОВ. Пойга. Ҳикоя	31
Эмин УСМОН. Кўнгил кўзи. Қисса. Охири	35

НАЗМ

Муҳаммад АЛИ	5
Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА	6
Омон МАТЖОН	7
Йўлдош ЭШБЕК	7
Ойдин ҲОЖИЕВА	8
Гулчеҳра ЖҲРАЕВА	9
Мирпўлат МИРЗАЕВ	11
Ҳусниддин ШАРИПОВ	28
Шарифа САЛИМОВА	29

ЎЗБЕКИСТОННОМА

Азиз ҲАМИДОВ. Чароғон диёр	53
Султон АКБАРИЙ. Тенгдош умр баёзи	66

АДАБИЙ ТАНҚИД

Шаҳобиддин ОДИЛОВ. Дилда дардинг бўлмаса	57
--	----

НАФОСАТ ЧАМАНИ

Тоҳир ЙҮЛДОШЕВ. Юракдаги эҳтиёж	62
---	----

ДҮСТЛИК ЧАМАНЗОРИ

Муҳаммад АЛ-БУХОРИЙ, Юсуфжон ҲАМДАМОВ. «Аш-шабиба» — ёшлик	69
Ғойибназар ЭРНАЗАРОВ	71
Абдукарим АЛЛАНАЗАРОВ	71
Ибодулла САЪДУЛЛАЕВ	71
Шодмон ЖҲРАЕВ	72
Асқарали МАҲКАМОВ	72
Зикрилла ВАЛИЕВ	72
Неъмат ИБРОҲИМОВ	73

ЖАҲОН АДАБИЕТИ ДУРДОНАЛАРИ

Поль ВЕРЛЕН, Гарсиа ЛОРКА. Шеърлар	74
Панчатантра	75

Пахталар чаман-чаман...

Э. БОТИРОВ фотоэтиуди

МУҚОВАДА:

Биринчи ва тўртинчи бетни расом
Станислав ЗЛАТИН чизган.

Уз КП
Уз ССР
60

**Абдулла
Орипов,**

Ҳамза номидаги Республика
давлат мукофоти лауреати

КАРВОН

Бу карвоннинг йўлга чиққанига кўп минг йиллар бўлган. Унинг илк сарбони қай зот эканлигини ҳеч кимса билмайди. Бу муҳташам силсиланинг номи нима эди — бу ҳам абадий сир бўлиб қолди. Аммо бу карвоннинг қандай йўллари босиб ўтгани истеҳзоли ва лекин ҳақиқатгўй тарих саҳифалари орқали бизга маълум. Ана шу тарих гувоҳлик беришга улгурган дақиқалар айтади:

Бу халқнинг дағдағали бир вакили бир карра ер юзининг учдан бир қисмини босди. Оқсоқ жаҳонгирнинг лабида ногаҳоний бир табассумни кўрмак илинжида неча-неча халқлар мунтазир термилди. Карвоннинг бунга ўхшаш «сарбонлари» жуда кўп бўлган. Мен ҳозир улардан энг даҳшатлисини ёдга олдим. Яхшиямки, халқ тақдирини, унинг истиқболини найза ва шамширлар белгиламайди. Яхшиямки, халқ ҳар қандай шароитда ҳам ўзининг бетимсол даҳо чароғини ёқа олади. Биз ана шундай шахсларнигина чинакам сарбон деб биламиз. Инсоният маънавий дунёсининг мислсиз генийси Алишер Навоий бу карвоннинг моҳиятини, тарихий миссиясини, феълу атворини белгилаб берди. Ана шунинг учун ҳам биз, қаңчалик донгдор бўлмасин, шамширли жаҳонгирни эмас, балки кўлида қалам билан иш кўрган зотларнинг йўлини тинимсиз ёд қиламиз.

Ўзбек деган сўз қаёқда, қачон келиб чиққанлигини мен яхши билмайман. Уйлашимча, бу масалада бошқалар ҳам мен қатори бўлса керак. Лекин гап номда эмас-ку. Бу халқ ғоятда буюк заковати ва, шу билан бирга, ажабланарли даражада

тарқоқлиги билан тарихда ном қозонган эди. Ё фалак, бир тилда гаплашган учта подшолик эртаю кеч бир-бирини «еса»! Ўзбекнинг манғит уруғидан чиққан Насрулло Қўқонга бориб ўз халқининг беқиёс шоираси Нодирани сўйиб келса!.. Бундай мисолларни, афсуски, кўплаб келтириш мумкин. Шунинг учун ҳам тарихни идеаллаштиришга уринган, уринмоқчи бўлганларга мен ҳамisha ишончсизлик билан қарайман. Бундай шахслар, агар улар бор бўлса, норасо одамлардир. Мана шу халқни яқдил ва ҳамнафас кўришга интиланлар, уни бирлаштириш учун сазй-ҳаракатлар қилган зотлар кўп эди. Ёзма тарихимизда «Ўзбекистон» деган сўзни биринчи мартаба XIX асрда яшаб ўтган шоир Турди Фароғий қўллаган. У айтади:

**Дур аҳду танги чашму бесару яъжуж ваз,
Мухталиф масхаб гуруҳи Ўзбекистондур бу мулк.**

Худди шу шоир яна айтади:

Тўқсон икки бори ўзбак юртидур, тенглик қилинг.

Афсуски, бу эзгу ниятлар мунглиғ шоирларнинг сарғайган дафтарлари саҳифаларидагина қолиб кетди. Тарих қуруқ сўзни эмас, балки аниқ моддий ҳаракатларнигина ёқтиради. Ўзбекистонимизнинг Россия билан қўшиливи шу маънода ғоят катта тарихий ҳодиса эди. Бу ҳодиса жуда кўп беҳуда қон тўкилишларига чек қўйди. Лекин халқ ҳануз бесаодат қолаверди-ку! Ана шу муҳташам карвон Октябрь инқилобидан кейингина ўзига ўхшаш саргашта эллар билан топишди. Катта йўлга яхши ният билан равона бўлди. Бу карвонга энди абадул-абад Ленин сарбон бўлиб қолди.

Ох, сиз билан биз ҳозир суҳбат қилиб турган бахтиёр дақиқаларгача не-не зотларнинг истеъдодлари хазон бўлиб кетмади! Аллақайси бир босмачининг ённки қутурган бир фашистнинг ўқидан неча-неча Беруний, Алишеру Улуғбеклар ҳалок бўлмаган-а!

Бироқ, тасалли шулким, бу покиза қонлар беҳуда тўкилмади. Шаҳидларнинг муқаддас қони Ўзбекистон аталмиш мўътабар масканда, улуғ совет юрти чаманзорларида мангу сўнмас чечакларга айланди. Утган шонли 60 йил мобайнида Ўзбекистонимиз нечоғлиқ юксак даражага етишганини жунглидаги қабилалар ҳам билади:

Эринмай элтсанг агар битта пахта чаноқни
Жунглидаги овчи ҳам ўзбек, деса ажабмас.
Шу пахта обрўлади миллион деган саноқни,
Толасига халқимнинг юрак риштаси пайваст.

Мен инсон боласини назар-писанд қилмайдиган қадимий Римнинг Ибн Сино номи билан аталадиган кўчасида кезиб юрарканман, «Сен кимсан, қайси юртдансан!» деб сўраган кимсаларга «Мана шу кўчанга номи қўйилган зотнинг ҳамқишлоғиман», деб жавоб бераман. Эҳ-ҳе, бундай мисолларни қанчалар келтириш мумкин! Республикамиз шу даражага етишувига фидойилик қилган халқнинг мумтоз фарзандлари, партиямиз арбобларининг руҳларига чексиз миннатдорлик билан таъзим қиламиз.

Биз — етук саноатга эга бўлган республика граждандари, ҳар қандай шароитда ҳам ўзимизни пахтакор ҳисоблаймиз:

Миллион йиллик сўз эрур
Пахта бизнинг лўғатда,
Жўякларда бошланган
Оналар тўлғоқ дарди.
Мабодо ўсимликка
Забон битса албатта
Пахта нави энг аввал
Ўзбекча гапирарди.

Бугунги ўзбек зиёлиси Байрон ва Шекспирнинг тилида ғарб университетларида нутқ ирод этади. Ўзбек шоирининг шеърини таржима қила олиш ер юзининг мана-ман деган шоирининг ҳам қўлидан келавермайди. Айбга буюрманг, ҳозир жиндак мактанадиган дақиқалар. Эришган ва эришаётган ютуқлари-

мизни санаб адоғига етиш қийин. Мен хизмат юзасидан жонажон Тошкентимиз кўчаларидан ўтар эканман, биринчи галда, Ўзбекистон Компартияси Марказкомининг ҳаммиша чароғон биносига боқаман ва шунда руҳимда чексиз маънавий мадад туяман. Ҳа, бу ютуқларимизнинг барчасига партиямиз илҳомчи ва мададкордир.

«Ўзбекистон» сўзи бугунги кунда «Дўстлик» сўзи билан синонимга айланиб кетди. Шоир айтганидек, дўст билан обод уйинг...

Юртимиз бебаҳо бир олмос. Бу олмоснинг қирралари шу қадар кўпки, санаб чиқиш учун талай вақт керак. Мухтасар қилиб айтганда: шундоқ халқнинг, шундоқ республиканинг фуқароси бўлиш абадий бахтир!

Мен нечун севаман Ўзбекистонни,
Тупроғни кўзимга айлаб тўтиё.
Нечун Ватан дея еру осмонни,
Муқаддас атайман, атайман танҳо.
Аслида, дунёда танҳо нима бор,
Пахта ўсмайдими ўзга элда ё!
Ёки қуёшимни севгимга сабаб!
Ахир қуёшли-ку бутун Осиё.
Мен нечун севаман Ўзбекистонни!
Боғларин жаннат деб кўз-кўз этаман,
Нечун ардоқларкан тупроғини мен
Упаман: «Тупроғинг бебаҳо, Ватан».
Аслида тупроқни одил табиат
Тақсим айлаган-ку ер юзига тенг.
Нечун бу тупроқ деб йиғлади Фурқат
О, Қашқар тупроғи, қашшоқмидинг сен!!
Хўш, нечун севаман Ўзбекистонни,
Сабабини айтгин десалар менга,
Шоирона гўзал сўзлардан олдин
Мен таъзим қиламан она халқимга.
Халқим, тарих ҳукми сени агарда
Мангу музликларга элтган бўлсайди,
Қорликларни макон этган бўлсайдинг,
Меҳрим бермасмидим ўша музларга!
Ватанлар, Ватанлар,
Майли, гулласин,
Боғ унсин мангулик музда ҳам, аммо,
Юртим, сени фақат бойликларинг-чун
Севган фарзанд бўлса, кечирма асло!

Ўзбекистон ўз Конституциясига эга республика ҳисобланади. Мен шу қутлуғ дақиқаларда қардош дўстлар сафида устувор турган республикамнинг — Ўзбекистонимнинг байроғини тиз чўкиб ўпаман.

Ўзбекистон

I

Қишлоққа қайтаман, шаҳарлар ошиб,
Чўллар қўйнидаги гул қишлоғимга.
Хаёлан тирмашиб, кам-кам ёндошиб
Болалик чоғимга, чаман боғимга.

Бунда мени чорлар борлиқнинг бори:
Самою далалар, оқин ариқлар.
Тунда оймоманинг заъфар рухсори,
Олис хотиралар, ёрқин тарихлар...

II

Отам айтар эди: «Ватанингни сев,
Жон фидо қила бил, гар керак бўлса!»
Отам юраклиди бамисоли дев,
Шундай бўлади-да, бир юрак бўлса!

Отам сева билди Ўзбекистонни,
Фарғона каналин қурди, қуролди.
Қўлга қурол олди, ташлаб кетмонни,
Жанг-жадалда чаппар урди, уролди.

Етти ой тинмади тўпи майдонда,
Гумбур-гумбур саслар дилларга оқди.
Сўнгра тегиб дайди ўқ ногаҳонда
Тўққиз ой госпиталь шифтига боқди...

Ватан осмонининг мовийранг туси
Хира кўзларни ҳам айлағай равшан.
Ватандан зўри йўқ дунёда ўзи,
Рухингга мадору жонга-жон Ватан!

Энди қишлоқ борсам, йўлим ўзгача:
Қабристон орқали ўтади йўлим.
Наҳот, инсон умри битта сўзгача?
Отам умрига ҳам чанг солди йўлим...

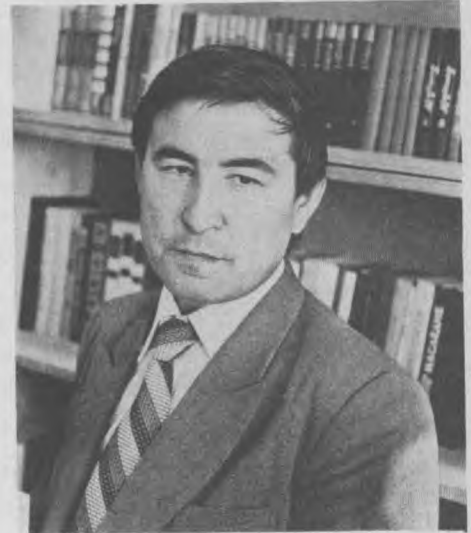
Буюк зот пойига гуллар қўярман,
Ватан оғушида ётган инсонга.
Қалбимда ўзгача ҳислар туярман,
Таъзимлар қиларман Ўзбекистонга.

III

«Боқий дунё» воқеаларин
Сўзлар энди завқ ила отам.
Инқилобдан сўзлаган сари
Ешланарди кўзи дамодам.

Йигирманчи аср бўрони...
Ун еттинчи йиллар сурони...
Туйғуларга илашган олов,
Фарғонада барқ урган ялов,
Инқилобнинг қасирғалари...

Босмачи-ю, аксиллар — бари
Тирилгандай, келгандай қайтиб
Дилга қўрқув солар шу пайти...
«Улар қайтмас, — дер эди отам, —
Ўтиб кетди бари дунёдан!»

Ўзбекистон — менинг мангу
кўшинчим, меҳнатим, боқий
саодатимдир. Буюк Совет
Конадокида бахитим тоғам
ардоқли республикамга, унинг
меҳнатимни халқига, умр
кўзимни муқорак бўлсин, дийман.

Муҳаммад Шам

Кўҳна тарих ҳаяжонлари,
Армонлари, имтиҳонлари
Тўлдирарди тасаввурини,
Эртак янглиғ жонланар эди.
Тўжканидан қалбин қўрини
Ўзбекистон шонланар эди...

IV

Ёдимга тушасиз бугун, волидам,
Сиймонгиз турибди кўзим олдидан.

Сиз — уммон, меҳрдан мисли йўқ денгиз,
Бир сўз билан айтсам «Она!» эдингиз.

«Ўғлим, одам бўлмақ машаққатли дард,
Меҳнатига ёлғиз чидай олур мард.

Мардлардан Ватаннинг кўкраги тоғдир,
Юраги бедоғдир, манглайи оқдир.

Она мард ўғлидан шунни кутади,
Онанинг қадрига етган етади!

Фарзандга фақат нур раво онадан,
Она рози бўлса, розидир Ватан!»

Шундоқ сўзларингиз қалбимда ҳамон
Ўт янглиғ руҳимга сингмиш, онажон!

Сиз Ватан қўйнида ётибсиз, мана,
Пойингизга гуллар қўярман, она!

Бош эгиб сиз ўсган боғу бўстонга,
Таъзимлар қиларман Ўзбекистонга.

V

Кўзларимга кириб келар
Фусункор кеча,
Тўймайман ҳеч ҳаволаринг
Мен ича-ича!
Шаббодангни симираман,
Ёзаман кўнгиш,
Ўзбекистон! Бўлмас асло
Бу дамлар сўнги!

Сени қаттиқ севганим бор,
О, бу муҳаббат,
Дерсан, қайдан келди сенга,
Ўғлим Муҳаммад?
Билган борми, яралганин
Қайдан бу олам?
Андоқ билмам, недан бўлди
Дилда ҳислар жам.
Биламанким, юрагимда
Тўғён беқарор
Ўтга-чўққа урар ўзин
Такрору такрор.
Шунда севги заҳматидан
Ўғирмакка юз,
Жон-жаҳдим-ла уринаман.
Ва, лекин, афсус...
Қаттиқ севмоқ фожелигин
Билмасмидим ё?
Шундоқ фоже севгилардан
Еруғдир дунё!

VI

Канал ёқасида шовулар мағрур
Осмонга санчилган мирзатераклар.
Сувдай пок, теракдай қадди тик эрур
Сени деб яралган тоза юраклар.

Аммо... мен бурчимни ўтай олдимми,
Бир фарзанд хизматин қилдимми адо?
Жаҳон-жаҳонларга сурон солдимми
Қалбимдан «Ватан!» деб отилган садо?

Фаромушхотирлик этдимми ва ё
Шундан нигоҳингда ўпка-гинами?
Сени унутдимми? Унутдим?! Асло!
Унутиб бўларми ахир Онани!

Келгил, суян менга, она, шу нафас,
Ҳар қачон тутарман қабарган елкам.
Онасин унутган, ким бўлса ҳам, бас,
Она юрт фарзанди бўлолмас ҳечам!

VII

Кишлоққа қайтаман, шаҳарлар ошиб,
Чўллар қўйнидаги гул қишлоғимга.
Хаёлан тирмашиб, кам-кам ёндошиб,
Болалик чоғимга, чаман боғимга...

Онанинг боласини кичик юртида муна
Онасига, катта Ватанга катта муҳаббат
тўғузса ҳуширон экан, у қали улут
ишлари амаги оширмоққа
қодирдир.

Ҳамма Ўзройбурдоева

Юртим...

Сочимнинг бир тола қораси қолмай,
Дилимдан армонлар кетган чоғларда.
Шўхчан шамол билан қувлаша олмай,
Тизимдан дармонлар кетган чоғларда.

Бир дарахт мисоли япроқ тўксам мен,
Елларнинг ортидан бўлсам жон халак.
Юксала-юксала бир кун чўксам мен
Битиб, қўлдан чиқса мен тиккан палак,

Толиққан қўлимдан игна тушганда
Урмимнинг палагин тикмасам қайтиб.
Оқ олма қиёсли мен фарқ пишганда
Тезоб келганида узилмоқ пайтим,

Қайтадан гўдакка айланиб қолиб
Онамга зор бўлиб чўксам қайғуга.
Юртим, ўзинг иссиқ бағрингга олиб
Аллаб, йўлагил мангу уйқуга.

Янишлалаётган ^{Ўзбекистон} Узбекистон,
 Яхши умидли, ҳалол Ташвишли
 кишилар мен учун асосий
 мавзулардир.

Витсонни уйтоқ, асли
 инсонларни танишдиган
 ва, ғазозлайдиган кишиларни
 43 ғўсларим деб биламан!

Кўйму? айёмда юртимизга,
 онамга Тинчлик, омонлик
 тилайман!

Омон Маъмон.

* * *

Қиш армони кетди қорда шу кунлар,
 Гул навбати Навбаҳорда шу кунлар,
 Ҳар келган қуш эътиборда шу кунлар,
 Кўзим йўлда, кўнглим ёрда шу кунлар,
 Тилим шеърда, қўлим торда шу кунлар.

Қиш кетди-ю, паст жойларда музи бор,
 Хат ёзганнинг сиёҳимас, сўзи бор,
 Ер экканнинг минг ранжи, бир ҳази бор,
 Кўзим йўлда, кўнглим ёрда шу кунлар,
 Не умрлар пахтазорда шу кунлар.

Гулмих тегса тош ҳам мазмундор бўлғай,
 Кимки ошиғ йўлса, мажнунвор бўлғай,
 Фақат ҳақ сўз элга маъжун, кор бўлғай,
 Кўзим йўлда, кўнглим ёрда шу кунлар,
 Қадру қиймат номус-орда шу кунлар.

Ўзбекистон — жаннат устахонаси,
 Не-не буюк инсонларнинг Онаси!
 Сенга боқиб, жаҳон кўзи ёнаси,
 Кўзим йўлда, кўнглим ёрда шу кунлар,
 Менда зўр бир ғурур бор-да шу кунлар!

Мок Ватан деймиз, ясон ва тан. Ҳиселарч-
 мизда Ватанни-ибтидои ва иштиқоси кў-
 ринмас бепоёнлиги жон билан чегаралаган-
 дай, тораётгандай сезамиз. Кенгайиб
 борамиз: тоғга мок Ватан-исонаксон
 Ватан. Ва мизроят, мақсулик, азамий-
 абадийлик тилсони она Ватанни
 кашф қилмакдай бўламиз: Она Ватан.
 Ёйдодш Ёшбек.

Куйламоқ, истайман

Мовий далаларга қараб йўл олдим,
 Атлас шамолларнинг қадрдон ҳиди.
 Навқирон юрагим! Э, дунё қадим!
 Сиз билан бўйлашмоқ истадим.

Оқиб ўтаётган э, пастак уйлар,
 Юриб келаётган салобатли тоғ.
 Ойналар ортида сокинлик куйлар,
 Кўкиш уфқларда тўқ қирмизи доғ.

Бу учқур бедовни тўхтатиб бўлмас,
 Сочим шамоллари соғинч қўйнида.
 Бедор турналарнинг қаторидан сас
 Кўзимга урилиб шўнғир қўйига.

Кўнглим булоқлари ёзар қанотин,
 Кўзимнинг ғозлари сузар оҳиста.
 Дилимда яратган кенгликлар ёди
 Тирилиб, юксалиб борар шоҳ ҳисда.

Кўкиш осмонлардан энтиккан ҳислар
 Лабимдан қалбимга ўтмоқда майин.
 Шоҳи далаларга қишлоқлик қизлар
 Марварид қадайдн улғайган сайин.

Мен асли ҳеч кимман, йўловчи одам,
 Мен эзгу ҳисларнинг кичик ошнаси.
 Бепоён инсоний қайғуда ҳотам,
 Мен бахтнинг, меҳрнинг улкан ташнаси.

Кишлоқлик жигарлар, дуркун болалар,
Нега бегонадай турибсиз қараб.
Сўзлашмоқ истайман майса далалар,
Куйламоқ истайман сочингиз тараб.

Сувчиман, куйчиман, мен ўланчиман,
Хей, учиб синганлар пастак тахтидан.
Қўлимда қаламим, кетмоним билан
Куйламоқ истайман юртим ҳақида:

Порлоқ-порлоқ кўзли далалар,
Оппоқ-оппоқ сўзли осмоним,
Қаҳратони уйғоқ аллалар,
Баҳорлари ёруғ армоним!

Зангор кенгликларга қулочим ёзиб,
Бахтиёр сузаман ҳаёлий бахтада.
Ҳофиз дарёларни кўксимга босиб
Куйламоқ истайман ватаним ҳақида.

Авлодлар

Уттизида паранжи ташлаб,
Атак-чечак тўрт гўдак билан,
Янги турмуш боғига яшнаб
Кирган Онам мард юрак билан.
Бўстондаги мазор ёнида
Чиркин чиммат ёнса гурро-гур,
Унинг соғлом, қайноқ жонида
Алвон ҳаёт гунчалагандур.
Зар дўппида сочлари чамбар,
Бурма беллик кўйлақлар кийиб,
Гулдай ўтса тўлмиш кўчалар,
Ёвлар қолмиш қовоғин уйиб.

Хомработда юриб уйма-уй
Аёлларни мактаб чорлаган,
Замон билан ўсиб бўйма-бўй,
Шиддатида гурур порлаган.
Гоҳ тонггача ўлтирган бедор,
Минг хаёлда сабри талотўп...
«Қизил сафда тилмоқ ёри бор,
Замон нотинч. Ёт унсурлар кўп:
Фирқаларнинг тушиб изидан,
Қўлда пичоқ, йўл пойлаганлар,
«Шўро тузум замин юзида
Омонат», — деб ўй ўйлаганлар...»
Сувлар тинди. Элу юрт тинчиб,
Ота илди жангчи милтигин.
Ун беш фарзанд дарду севинчи

Ўшмикка Ҳамма нара, Ҳамма сират
Эрамади. Музаббай Ҳам. Жагорат Ҳам. Ви-
дойиш Ҳам. Ҳуену маллоҳат Ҳам. Леен
Ўшмикка доғиш мандиш ва фаомиш
ош бўйишмиш митардиш.

Ҳайишмиш бу қадимиш, чексиз-чексиз
сиз тўнларига янмиш, навқирокмиш
бўйиб кираёштан ўш авлод-она Ўзбекистон
кематашга доғиш, фаомиш мангу
тўндош бўйиш!

Ойдин Ҳожиева.

Икки жоннинг фикри, йўриги...
Янги давр томирларига
Улар ўтди қондай қоришиб...
Боқарканман ўша йилларга
Кўнглим кундай кетар ёришиб:
Унут бўлмас: давр юкига
Елка тутган оталар шони,
Нурга «тангрим», дея юкинган
Оналарнинг тоза имони...
Уша шиддат, эътиқод улкан
Коримизда бедоғми, дейман!
Жасоратнинг боболар ёққан
Сўнмадими чироғи, дейман...
Юрган эсак мудраб йўлларда,
Майда-чуйда ҳавасга чалғиб,
Қаранг: қон-ла қутлуғ йилларда
Журъат турар Байроқдай балқиб...

Сендан мавж олсин

Орол бўлиб,
Икки қўлим — Аму Сир бўлиб
Бағримга олайин, Ўзбекистоним.
Соҳилга меҳримни тўкиб ва тўлиб
Айқириб бош урсин бор ҳаяжоним,
Қўлларим уфққа етгудек улкан,
Бармоқлар чаноқдай юмшоқ ва қаттиқ.
Оғушимдан қолмас гиёҳ на тикан,
Оқарман халқимнинг ғамига интиқ.
Ва лекин қочмасман қирғоқларимдан,
Севмаслик дардидан қочар-ку жоним.
Амудай бир қўлим йироқлар экан,
Пайвандга қуяман юрагим қонин.
Кунда ҳам, тунда ҳам, саратон, аёз
Қўл чўзиб, энтикиб турган болангман.
Лозим эрса сенга мўътабар эъзоз —
Кўксимга яшириб онанг бўламан.
Шундай суяманки, паҳлавон юртим,
Гарчи сени севмоқ осон иш эмас.
Орзумга баробар заҳмат, нур тўқдим,
Беором тунларим иқболга пайваст.
Сени севмаслик ҳам эмасдир осон,
Ғанимлар «оҳ» чекиб сочар заҳрини.
Тупроғимга қадам қўяркан «меҳмон».
Оташ офтобимиз кесар қаҳрини,
Қўзида туғилар мунис туйғулар.
Янғидан дунёга келарлар бунда.
Ғафлат кўчасида адашган улар,
Ҳақиқат зулфини топарлар шунда.
Сен — менинг манбаим, чашмаи қудрат.
Қуриб қолармидим сен бўлмаганда.
Оналар журъатин топардим албат,
Сени яратмоққа жон шайлаганда.

Серҳашам кошонасиз, дабдабали
меҳрозсиз, гитсангаган машина
сиз, зебу зийнат, сийму зарсиз
Эмаш мўлкиндирч, лекин она
юрт меҳридан, аргозидан ва
юна юрт кучозидан сирч Яшмоқ
мумкин эмас.

Гулчезра Нураева

Анвар
Эшонов

ФАХРИЯ

«Ўзбекистон!» деганда хаёлимга:
«Гомердан бошланиб тамом бўлмаган
Одамзод аҳлининг дурдоналари;
Миллиард сатрларда занжирбанд сўзлар»
келади.

...Ўзбекистон, Фафур Гулом дардлари;
Кузатиш...
Соғиниш...
Висол онлари...
Гўшангага қирмай кетган мардларинг
Сурнай навосида қайта жонланар.

Қайси дард дунёда ҳижрондан ортиқ?!
Ҳар қалай, нону туз баҳрамандлари
Кўлқоп, йўлқоп тиккан кампирдан тортиб
Совет Иттифоқи Қаҳрамонлари
Солдат Егоровга узатган тугдай
«Бир лавҳанг қон эса, бир лавҳангмиш зар...»
Бежис тасвирланмас Гербингда бугдой
Юртим — Шоаҳмадсан, шарқлик пролетар.

Йигитларинг юрагида ёли бор.
Инсоният таржимаи ҳолида
Ҳар бирининг таржимаи ҳоли бор,
Кўзларида соғинч тўла волидам.

«Илиада», «Одиссея», «Авесто», «Шоҳнома»дан каттарок
бу Ватан ҳикояси.

«Ўзбекистон!» деганда ўз даврининг руҳиятини, қалблар-
нинг сунгги хужайрасигача тебраниш ҳолатларини ўта нозик
хис этган «Гавризангар чўккисидай викорли» Фафур Гулом
шеърини юракларга кўчади.

Сиз «Турксиб йўлларида», «Яловбардорликка», «Кузатиш»,
«Сен етим эмассан», «Соғиниш», «Хотин», «Вакт»...ни қайта
варақланг-а.

Мутафаккир шоирнинг бу сатрлари Ўзбекистон босиб ўтган
йўлларнинг, Ўзбекистон характерининг юксак ифодасимасми-
кан? Шоирнинг гражданлиги ҳам, Фафур Гуломнинг Фафур
Гуломлиги ҳам ана шунда-да.

Мен Фафур Гуломни бежиз эслаганим йўқ.

Ҳар бир халқнинг бўйини ўлчайдиган, ўз халқининг туғма
характерини ўзида тўлиқ мужассамлаштирган алломалар бў-
ладики, улар ҳақли равишда халқнинг фахрий фарзандларига
айланиб қоладилар.

Бу юрт — буюк мутафаккир Ойбек ватани. Бу юрт — уруш-
нинг биринчи қунлариданок ўз халқи табиатидан келиб чиқиб:

— Сен етим эмассан,
тинчлан, жигарим.
Қуёшдек меҳрибон
Ваганинг — онанг,
Заминдай вазмину
меҳнаткаш, мушфиқ
Истаган нарсангни тайёрлагувчи
Халқ бор, отанг бор, —

деб фронтдаги минг-минглаб жангчиларга таскин, боласига
бошпана берган Фафур Гулом диёри.

Шеърнинг шаклан миллий, мазмунан социалистик руҳда-
лиги шундаки, бу шеърни эвакуация қилинганларни бағрига
олган ўзбекнинг шоиринга ёзиши мумкин эди. Шоирнинг ин-
телектуаллиги, индивидуаллиги шундаки, бу шеърни фақат
Фафур Гулом ёзиши мумкин эди.

Нега бу шеър бунчалар серхаяжон? Нега бу шеърдан оталикнинг кайнок меҳри анкиб турибди? Шоир махоратни бу? Балки. Лекин шеърни бунчалар жозибадор қилган кўз илғамас бир холат борки, у ҳам бўлса шоирнинг биографиясига бориб тақалади:

*«Зўр карвон йўлида етим бўтадек,
Интизор кўзларда ҳалқа-ҳалқа ёш.
Энг кичик заррадан Юпитергача
Узинг мураббийсан, хабар бер, Қуёш!»* —

деб бошланадиган «Соғиниш»ни бир эсланг-а. Шоир кимни соғинмоқда? «Кузатиш»да шундай тўртлик бор:

*«Қудимсаб турғувчи толеинг порлоқ,
Худди шу йил таппа-тақ, ўн саккиз ёшинг.
Ватан қирғоғига ёв қўймиш оёқ!
Жанга юр, Партия, халқлар йўлдошинг!»*

Шоир кимни кузатмоқда? Уғли Жўраҳонни-да. Ана шунинг учун бўлса керакки, «Сен етим эмассан»даги ота ва бола образи умумийлашиб халқ образига айланиб кетади. Зотан гуманизм туйғулари халқ, ватан, инсон тушунчаларининг муштараклиги ҳамдир.

Бу юрт — «Шаркдан куёш бўлиб боқдим оламга» деб куйлаган Халима Носированинг булбул забони. Бу юрт — дунёни лол қолдирган Муқаррама Турғунбоеванинг рақслари, Тамараҳонимнинг дунё кезган кўшиқлари. Урол Тансиқбоевнинг манзаралари...

Бу юрт — ер юзидаги оналарнинг номидан:

*Она қалби оёққа турса,
Уғлим, сира бўлмайди Уруш!*

деб ҳайкирган Зулфиянинг қайнок гўшаси. Мушоира маскани.

*«Жўшқин мушоира этади давом...»
Юртнинг Жайхун, Сайхун мисол куйчиси,
Сарбон шоирамиз чиқар минбарга.
Ҳижрон қўшиқчиси, висол куйчиси,
Мушоира юрагига сингаркан
Тусдан маълум турар фаришталиги.
Зуваласи Навоийга чатишма
Шеърый оҳанглардай саришталиги.
Шеър маъжуннинг таркибидай қотишма.
Ҳижрон ё висолнинг киприкларидан
Тебраниб тураркан руҳан бу жаҳон
Шоир дилга солган кўприкларидан
Кириб кела бошлар қалбингга баҳор
Кўнгли тўла очилмаган кўриқдай.
Қисман ўхшаб кетар Зебуннисога.
Оппоқ бўлиб гуллаганда ўриклар
Фикран айланаркан дунё висолга —
Шеър тонг ва шом аро жасур ранглардан
Етим қатраларга қоришган туйғу.
Дарз кетган дилдаги ишқ, оҳанглардан
Қирқ йил сайқалланиб ёришган туйғу.
Шеър юракнинг илдиз-илдизларидан
Тўқилган тафаккур ишқ дастгоҳида.
Улугбекнинг олис юлдузларидан
Изланиб топилган гоҳи-гоҳида.
Ҳа, шеърлар ҳам инсонлардай тирик жон.
Қувончлари, изтироби, ўйи бор.
Унга шоир қисматлари бириккан,
Улчовларга сиғмайдиган бўйи бор.
Шунда — Ўзбекистон тўлалигича,
Ҳаққинг-ҳуқуқингдай, бахтинг, эркингдай,
Ҳисларнинг энг нозик кўламигача,
Атлас қўшиқларинг аро беркингай,
«Жўшқин мушоира этади давом...»*

*Жаҳонга Беҳруний, Ўн Сино,
Навоий каби тафаккур даҳоларини
борган халқимиз Мушариф,
Широк, Муқанна сикари жасур
фарзандлари билан ҳам донг
таратган.*

*Тафаккур ва жасорат ёр
бўлган халқ тарихининг да, табиатининг да
қалми сивовларини мардонавор
екшиб, ўз сиздони қасрини тобора юксалтира вероғин...*

Миртўлат Мирзаев

Газли манзаралари

Тошкент заминини тутган қалдироқ
Кўҳна асрларнинг нидосимиди?
Олис Газли узра силкинди тупроқ, —
Тошкент тупроғин акс садосимиди?

Нечук безовтасан, эй она замин,
Нечук бемеҳрсан, табиат, бунча?!
Ахир, букканди-ку инсонлар қаддин
Саҳнингда шаҳарлар бунёд этгунча!

Минораи Калон сукутда боқар
Чодирдаги Газли болаларига:
«Бу нечук фожиа, бу нечук хатар...» —
Қулоқ тутар гўдак ноаларига.

Лекин зилзиланинг тилсим комидан
Омон чиққанларда гусса кўрмадим.
Кўнглимда бир туйғу уйғонди шу дам
Ва ушбу туйғуга орди ҳурматим.

Қачондир табиий офатдан абгор —
Одамлар қолганлар чорасиз, маҳкум.
Бу кун иродалар буқилмас зинҳор,
Офатга тик боқмоқ табиий бу кун!

Туроб
Мақсуд

Бешик

орақош, юзи сутга чайилгандек оппоқ, навжувон Комила кўзларини уфққа тикканча чўгдек безатилган бешикни тебратмоқда. Унинг хаёли шунчалар ойдин, шунчалар умидли... Она бешик тебратмоқда, ўйлари зарбидан эса бешикка қўшилиб бутун олам тебранаётгандек...

ҲУЖЖАТЛИ ҚИССА

Мулла Азим жойнамоз устида ўтирганча, қайта бўялган бешикка термилиб қолган. Алҳол меҳмонхонанинг бир бурчида турган бешик хонадоннинг эъзозли буюми эди. Бу бешикни тўнғич ўғли Олимжон туғилганида қайнона-қайнотаси ясашиб келган. Улар бешикни Жиззахдаги машҳур дукчи — Оқил амакига ишлатишган экан. Раҳматли Оқил дукчи ясаган бешик ҳеч лофсиз юз йил иш бераверади, дейишарди. Унинг дастагию йўрғаси, қасқонию тағбозиси шунчалик маҳкам зичланардики, ойлаб тўхтамай тебратганда ҳам бирор жойидан ғийқ этган товуш чиқмасди. Мулла Азимнинг тўрт ўғил, бир қизи шу бешикда ўсди. Энди навбат невараларга! Невара туғилган заҳоти мулла қудаларига хабар юборади: «Бешик сотволиб юрманглар, сизлар сарпосини тайёрлайверинглар».

Дарҳақиқат, бешик қиёслаб бўлмайдиган даражада муқаддас буюм! Ахир, у қайта сотилмайди, гаровга қўйилмайди, ташлаб юборилмайди, қаровсиз қолдирилмайди, алмаштирилмайди!

Мулла Азим жойнамозни йиғиштириб, ташқарига чиқди. Қуёш ботиб, Етимтоғнинг текис қоялари кўкимтир тусга кириб борарди. Мулла Азим ҳар гел Етимтоғ қояларига боққанда, уларни дўппининг кизагига ўхшатарди. Бу галги қиёсдан эса ўзи ҳам ҳайратда қолди; қаранг-а, тоғ қояси устига гаворапўш ёпилган бешикнинг нақ ўзи-ку!

...Невара шу ойнинг йигирманчисида, яқшанба куни туғилди. Уша куни кечга яқин ички ҳовлидан, меҳмонхонага туташ хонадан чақалоқнинг бағиллаган йиғиси эшитилди. Аллақандай таҳликадан букчайиб хаёлга толган мулла Азимнинг юзи ёришиб кетди:

Расмин Г. РАҲМОНОВА чизган

Дарёдек уйғоқ шоир Ҳамид Олимжон ижодини катта муҳаббат билан мутолаа этган чоғларимда уни камолга етказган муҳит сирлари билан танишиш истаги тўғилди менда. Шу мақсадда шоирнинг опаси Асолат буви Олимжон қизи ва Ҳамид Олимжоннинг болалик йиллари ўтган даврини яхши биладиган ҳамюртларим билан қайта-қайта суҳбатлашдим. Натижада, халқ бахти учун курашган ажойиб кишилар, ҳали бизга номаълум шоирлар, ўз даврининг билимдони, маърифатпарвари ҳисобланган шахслар тақдиридан ҳам хабардор бўлдим. Улмас халқ даҳосининг янги бир чақмоғи — Ҳамид Олимжон ана шу муҳитдан ўсиб чиққанига ишонч ҳосил қилдим.

Журъат билан ўқувчиларга тақдим этаётган асарим — «Бешик» мазкур изланишлар оқибатида дунёга келди. Унда мен «Ҳамид Олимжон қандай халқ фарзанди эди!» деган саволга жавоб беришга интилдим; бўлажак шоирда адабиётга ва ҳақиқатга илк меҳр уйғотган мулла Азим хонадон мисолида ўзбек халқининг асримиз бошларидаги аҳволини, адолат учун курашини, Ҳамиднинг болалигидаёқ кўзга ташлана бошлаган шоирона зеҳни-зақоси қирраларини баҳоли қудрат бадий акс эттиришга уриндим.

МУАЛЛИФ

— Ухў, ҳайқиришига қараганда ўғил болага ўхшайди!

Сандалнинг қарши томонида ўтирган, соқолни ҳисобга олмаганда, отасига қўйиб қўйгандек ўхшаш Олимжон эса гапга ишонқирамади; ҳамма оталар каби у ҳам ўғилли бўлишни орзу қилар, айна чоқда ички бир титроқ билан хабар кутиб ўтирарди.

Тезда отасининг гапи тўғрилиги маълум бўлгач, юрагини аллақандай гурурли, ҳайқиртирувчи ҳислар қуршаб олган Олимжон, ҳаяжонини вазминлик билан босиб, индамай ташқарига чиқиб кетди.

Ичкарида ҳаммадан кўпроқ Уғилой севинди. Кўзларига тизилган ёш маржонларини арта-арта, доя момонинг ювинтиришини ҳам кутмай, чақалоқнинг пешонасидан ўпиб олди. Эртаси кун мулла Азим ҳам йўрқаланган неварасини ифтихор ила қўлга олди, чинкириб йиғлаётган бувакнинг ҳар иккала қулоғига галма-гал қичқирди:

— Ҳамиджо-он! Ҳамиджо-о-он!.. — Сўнг уни авайлаб пешонасидан ўпди Уғилойга тутқазди: — Олинг Ҳамиджонни! Хонадонимиз чирогини ўчирмайдиган шундай йигит бжо этган келинимга минг қатла раҳмат!

Бир ҳафта ўтгач, хеш-акрабоу таниш-билишлар бешик кийга чорланди — аёллар чошгоҳга, эркаклар кечқурунга. Сешанба кун эрталабдан мулла Азимнинг ташқи ҳовлисида катта дарвозанинг иккала тавақаси ҳам ланг очиб қўйилди. Йўқланган аёллар бирин-сирин кела бошладилар.

Мулла Азим тирикчилик юмушларидан чарчаганда, аргўйларнинг шикоятларини ёза-ёза юраги сиқилганда китоб титиб қалб чигилини ёзар эди. Навоий, Фузулий, Бедил газаллари, тарихий китоблар сабоги унинг руҳини кўтариб, елкадаги ташвиш юкени енгиллатгандек бўларди. Бугун аёллар зиёфатига зарур нарсаларни ҳозирлаб бергач, эркаклар келгунча бир оз китобхонлик қилмоқчи бўлди, меҳмонхонага қамалиб олиб, тоқчадаги китоблар орасидан араб сайёҳи ибн Ҳавқалнинг «Саёҳатнома»сини топган ҳам эдики, Уғилой кириб келди. Бундай пайтда эрининг гап ёқтирмаслигини яхши билган Уғилой авваллари секин изига қайтар эди, бу сафар эрига тикилганча туриб қолди.

Мулла Азим:

— Яна нима гап? Бирор нарса етишмаяптими? — деди.

— Ҳаммаси тугал! Фақат неварангизнинг бошида ҳеч ким қолмади. Китобингизни ўша ерда ўқиб ўтирармикансиз, дедим...

— Хўп бўлади!

Мулла Азимга бу юмуш ёқиб тушди, китобни олиб ичкари ҳовлига ўтди. Бешик ҳаракатига монанд чайқалиб ўтираркан, чўғдай яшнаб турган қизил духоба гаворапўшли бешик ҳам, бешик тўйи шарафига сўзаналар билан безатилган хона ҳам у билан бирга чайқалаётгандек эди. Нафақат бешик, нафақат уй, балки бутун Жиззах мулланинг хаёллари билан қўшилиб тебранмоқда эди гўё. Ҳозиргина бир-икки саҳифа ўқиб, лавҳ орасида қўйган китоби «Саёҳатнома» таъсирида мулланинг кўз олдида бешикдек тебранаётган она юртининг тарихи жонланади.

...Еттинчи аср. Усрушона давлатининг энг йирик вилояти Факноннинг маркази Жиззах ўзининг гуллаган даврига қадам қўйган. Шаҳар атрофи Канпирак деб номланган мустаҳкам девор билан ўралган; қалъа ичида ҳаёт жўшқин: дўконлар, темирчилик устахоналарида иш қизғин, бозорда

эртадан кечгача олди-сотди авжида. Самарқанд, Сирдарё, Шош, Исфижоб, Табот, Уратепа, Фарғона савдо йўлларидан қатнайдиган карвонлар тинимсиз келиб-кетиб турибди.

Тандир Жиззахга ажойиб табиий шароит ато этган, шимолга йўл олган ҳам, жанубга йўл олган ҳам шу ерга қадам қўймай ўтмайди. Аммо, табиатнинг бу сийлови Жиззах бошига кўп кулфатлар ҳам келтирди. Саккизинчи асрда араблар босқини туйфайли шаҳар ўз қиёфасини йўқотди. 1219 йилда Чингизхон юз эллик минглик қўшини билан Жиззахни шунчалик топтадики... бир йилдан сўнг шаҳар бинолари ўрнида пайдо бўлган тепаликларда ўт-ўланлар кўкариб ётар, гўё табиат ҳам шаҳар ҳолига мотам тутаётгандек эди.

Жиззах неча бор вайрон бўлди, лекин худди босқинчиларга ўчакишгандек яна қаддини тиклади!

Амир Темур даврида шаҳар қайта оёққа турди. Жаҳонгир мудофаа учун қулай табиий шароитга эга бўлган бу жойнинг қадрига етди ва Самарқанднинг мустаҳкам шарқий дарвозасига айлантирди.

Абдуллахон даврида ҳам воҳа бирмунча гуллади. Бироқ, хон ўлиmidан сўнг, тахт учун кураш шаҳарни ҳолдан тойдирди, 1866 йилгача у Бухоро амири ва Қўқон хонининг жанг майдони бўлиб келди. 1866 йилда Жиззах чор ҳокимияти қўлига ўтди. Ярим асрдан бери шаҳар бирмунча тинч. Ҳа, шундай...

Ташқарида югуриб-елиб хизмат қилаётган аёлларнинг шовкин-сурони авжида эди.

— Хўжандлик ойим келяптилар!

Бу хабар ҳовлида оғизма-оғиз ўтиб ҳаммага етди. Учоқбошида ўралашган аёллар ташқи ҳовли дарвозасига тикилиб қолишди. Оқ қарс ўраб, қора мурсак кийган, қомаги тик, улусифат аёл паранжи-чачвонини билагига ташлаб кириб келди. Унга эргашган хотинлар бу мўътабар аёл билан тенг одимлашга иймангандек орқароқда қолиб келар эдилар. Энг охирида ёшгина Курбоний хўжандлик ойимнинг дастурхони ва беқасам жилдга солинган китобларини кўтариб кирди. Аёллардан бири югуриб бориб, хўжандлик ойимнинг қўлидан паранжи-чачвонини олди-да, уни ичкари ҳовлига бошлади. Уғилой айвондан тушиб, меҳмонлар истиқболига юрди, орқасидан Комила эргашди.

Комила келинлигида бир-икки кийиб, сўнг сандиққа солиб қўйган атлас қўйлагини, зардўзи камзулчаси-ю, амиркон маҳсисини кийиб олган эди. Пешонасига бостириб ўраган кўк шойи рўмоли оқ ўзига муносоиб. Қора қошлари қалин, хиёл сурма тортилган киприклари қайрилма, сокин боқувчи кўзлари, қирра бурни тўлишган юзига ярашиқли эди. У бугун ўзига оро бермоқчи эмасди. Бутун хаёли ўғлининг бешиктўйида! Аммо қайнонаси, ҳол-жонига қўймай, яхшироқ кийинишни буюрди. Шунда ҳам Комила барча юмушни саранжомлаб бўлгачгина кийиниб чиқди. Янги либосда у ўн беш кунлик келинчақдек очилиб кетган эди. Доим ясаниб юрмаганиданми, ҳамма ундан кўз узмаётгандек туюлиб, хижолат чекарди. Атрофдаги аёллар, Комила ўйлагандек, ҳадеб унга тикилаётган бўлмасаларда, ҳар замон-ҳар замонда ҳавас билан қараб қўйишар, буни сезган Комила ўнғайсизланар эди.

Ниҳоят, хўжандлик ойим келдию ҳамма ўша билан

андармон бўлиб кетди. Комила энди ўзини бирмунча енгил сезди. Хўжандлик ойим Уғилой билан кўришиб, неварани муборакбод қилгач, уни бағрига босди:

— Кам бўлма, она қизим! Сизлар мени ёд этсанглар, сизларни худо ўзи ёрлақасин! Қийналсам ҳам, бир кўнгил сўрай деб келдим.

У гўё ҳаммани бирдан қучоғига олмоқчидек қўлларини кенг ёзиб ҳовли ўртасида қуйлаб юборди:

Мен бўлибман дўстлар ҳижронида
Бемадору бемадору бемадор.
Дўст васлини тилаб, қилдим тавоф
Ҳар мазору ҳар мазору ҳар мазор.
Мен қилармен дўстан келса хабар
Жон нисору жон нисору жон нисор.

Жиззахда хўжандлик ойим номи билан машҳур бу аёл — шоира Муаззамхон эди. У яқин икки ой касал ётиб, хасталик азоби суяк-суягидан ўтиб кетган, бугун аёллар билан қучоқ очиб кўришаркан, кўнгли бўшаб, кўзларига ёш қалқди. Муаззамхон кўз ёшини оқ рўмолчасига артиб, ичкарига қадам қўйди.

Катта уйнинг чор тарафига кўрпачалар тўшалган, ўртадаги дастурхонга ноз-неъматлар тўкиб ташланган эди. Хўжандлик ойимни тўрға ўтқаздилар, бошқалар ҳам ўзларига муносиб жойлардан ўрин олгач, уй аёллар чехрасидан чарақлаб кетди.

Муаззамхон асли Хўжанддан бўлиб, Жиззахнинг Ровотлик қишлоғидаги Эшонхонга тушган эди. У Эшонхондан тўрт фарзанд кўрди-ю, аммо болалари турмади. Фарзанд доғида қуйган муштипар, тақдирга тан бериб, мутолаага ружу қўйди. Шоирларнинг ғазалларини кўчиради, ўзи ҳам шеър машқ қилади. У араб тилини яхши билар, кўхна ҳадисларни ихлосмандларга тушунтириб берар эди. Билимдонликда бошига саватдай салла ўраб, муллагини пеш қилгувчи жуда кўп эркаклардан юқори турарди. Аёл боши билан баъзи «шоири замон»ларни суҳандонликда мағлуб этгани эл орасида гап ҳам бўлиб кетган. Шундай учрашувлардан бирида, Ровотлик қишлоғидаги қандайдир тўйда ўртага парда тутиб шоир Маҳвий билан пешиндан то шомгача мушоира айтишди. Аёл кишини менсимай сўз бошлаган Маҳвий Муаззамхоннинг ўткир байтларидан гангиб, тортишув қизиган сари ўзининг заифлигини ҳис қилади. Шеърга аёл зотининг юзи чидамайдиган ахлоқсиз сўзлар қўшиб, шоирани енгмоқчи бўлади. Шунда Муаззамхон, юз дона дур тўққан садаф жим қолиб, бир дона тухум тўққан товук дунёни бузади мазмунидаги:

«Садаф сад дона дур зояд, дод намезанад,
Мурғ як дона тухум зояд, фарёд мезанад!»

байтини айтиб, мушоирани ғолибона яқунлайди. Жиззахда биров ақлли гап айтса, «Хўжандлик ойимдан ҳам ўтказиб юбординг-ку!» дейиш ана шундан қолган.

Бугунги ўтиришда ҳам Муаззамхоннинг шухратига ҳасад билан қаровчи аёллар йўқ эмасди. Тўрдан ўрин ололмай, чап бурчакка сурилиб қолган Унсин бибахалифа ўзича чимирилиб, Муаззамхоннинг ҳар бир гапига диққат билан қулоқ тутиб, бирор илинадиган жойи чиқишини кутиб ўтирар эди. Кейинги пайтда эл мушкулкушоду бибисешанба каби маъракаларга кўпроқ Муаззамхонни айтар, у борган жойда Унсинга ўхшаганлар четда қолиб кетар эди. Бибахалифа эса мўмай пулларга мазахўрак бўлган. Мана энди, Муаззамхон бор жойда ҳеч кимса унга лоақал кўнгил учун: «Сиз ҳам ўқинг», демайди. Инчунин у ҳозир бирор нозик жойидан тутиб Муаззамхонни обрўсизлантиришга, ўзини кўрсатиб қўйишга пайт пойларди.

Муаззамхон даврадаги аёлларга илм хосияти, илмда эркаклардан қолишмаслик даркорлиги хусусларида сўзламоқда эди.

«Эркаклар билан тенг бўлиш?! Бу шаккоклик-ку! Шаритатга тўғри келмайди». Бибахалифа дадиллашиб, қаддини ростлади. У шоиранинг гапини шартта бўлиб, деди:

— Айланай Муаззамхон! Аёл киши ҳар қанча ўқигани билан шаҳар ололмайди. Заифа бўлгандан кейин рўзғор юмушини эплаб, беш вақт номозини қанда қилмагани дуруст. Эркаклар билан тенглашишни ким қўйибди!

Бибахалифа бу гапларни айтиб, қани, энди Муаззамхон оғзини очиб кўрсин-чи, дегандек ён-верига чимирилиб қаради. Аёллар индамай ўтиришар, бир Муаззамхонга, бир унга тикилишар эди.

Муаззамхон кенг енги билан юзини елпиб қўйиб, бибахалифага синовчан тикилди. Ҳамон чимирилиб ўтирган бибахалифанинг юзида адоват туйғуси балқиб турарди.

— Ургилай Унсинбиби, — деб гап бошлади Муаззамхон мулоимлик билан, — мана, сиз ҳам анча ўқиган аёлсиз. Лекин арабчани билганингизда, муқаддас китобларни астойдил тушунганингизда бу гапни айтмаган бўлардингиз. Ушал муқаддас китобларда: «Илм олиш барча эр ва аёл муслмонларга бирдай фарздор», деб ёзилган.

Бибахалифа бундай далилни кутмаган эди. Шунда ҳам енгилганини тан олгиси келмай, ён-атрофидаги аёлларга эшитиларли қилиб:

— Шундайку-я, лекин аёл киши ўқигани билан гўр бўлармиди! — деб лабини бурди.

Дастурхонга шўрва тортилди. Таом пайтида ҳам у ёқ-бу ёқдан гапиришиб ўтирдилар. Косалар йигиб олингач, қироатхонлик бошланди. Муаззамхон тумшайиб ўтирган бибахалифанинг кўнглини кўтариш учун:

— Унсинбиби, сиз бошлаб ўқисангиз, мен сал нафасимни ростласам, — деди.

Тортишувдаги мағлубияти алам қилган бўлса-да, бибахалифа бу иноятдан севинди. Бироқ, дарҳол кўна қолмай:

— Айланай Муаззамхон, сиз турган жойда мен бошлашим тўғри келмас, — деб нозланди. Лекин шоира қайта талаб қилгач, қўлига китобини олди. Муסיқий товушда ўқий кетди. Шундай таъсири ўқидики, бир-иккита кўнглибўшларнинг кўзи жиққа ёшга тўлди. Бибахалифа китобни ёпиб, ёнига қўйди. Шу заҳоти хотин-халаж унга ёпирилиб, топган-тутганларини тутқазса бошладилар; бибахалифа ҳар кимни берган эҳсонига яраша дуо қилиб, алқади. Комила даҳлига кирганда товушини яна ҳам баландлатиб, ҳамманинг эътиборини ўзига қаратди: — Худои таоло Комила келиннинг барча юмушларини осон қилсин! Оллонинг инояти билан дунёга келган ўғли Ҳамиджон униб-ўсиб, ота-онасига эш, яхшиларга пеш бўлсин! Омин!

Ҳамма юзига фотиҳа тортди. Унсинбиби ёнидаги хотинлар елкаси оша Муаззамхонга кўз ташлаб:

— Ургилай, энди ўзингиздан эшитайлик, — деди.

Муаззамхон беқасам жилддаги китоблардан бирини олиб озгина ўқиди-да, негадир тўхтаб ўйга чўмди, кейин Комилани чақиришни сўради.

Комила даҳлиздан уйга кириб этакроқда ўтирган Рўзихон бахшининг ёнига секингина чўқди. Муаззамхон ҳамон бир нуқтага тикилганча хаёл сурарди; ғунчалигича сўлган фарзандлари кўз олдига гавдаланиб, вужудини алам чулғандир. У Комилага ўйчан боқиб, унинг ҳеч қачон ана шундай армон кўрмаслигини истаб, ўғли Ҳамидга ёруғ тилаклар изҳор этди:

Улча эрур тифлга¹ шойиста иш,
Билки, кичикликда эрур, парваршиш.
Қатрага чун тарбият этди садаф,
Эл бошига чўққуча топди шараф!

Комилаой! Бу сўзларни қулоқда тутгайсиз. Токи, ўғлингиз Ҳамиджон ҳам Навойидек эл эъозлаб юрадиган киши бўлиб вояга етгай!

Бу гал хотинлар ажиб бир жўшқинлик билан юзларига кўр тортидилар. Муаззамхон, энди нимани ўқисам экан, дед тарадудланиб китобларини титмоқчи эди, кўз-қошлар ўйнаб ўтирган дуркун жувон — Рўзихон бахши Комилан туртиб, қулоғига нимадир деб шивирлади, Комила бошириб маъқуллади, сўнг Муаззамхонга қараб деди:

— Отинбуви, бу китобларни кўп эшитганмиз. Энд ўзингиз битган байтлардан ҳам баҳраманд бўлайлик. Анчадан бери ташна эдик!

¹ Тифл — бола.

Муаззамхон Комила билан Рўзихоннинг бир-бирини туртишиб, зимдан келишиб олишганини пайқаган эди.

Рўзихон бахши Муаззамхоннинг қўлида савод чиқарган, шоирнинг ажиб ғазалар битишини билар эди. Рўзихон ёшлигида жуда сулув эди. Шўх-шаддод қиз укасининг тўйида тонготар дoston айтиб, базмдагилар билан ёппасига офтобни қаршилаганда янгиқўрғонлик Саид бахшини яхши кўриб қоладию эртасига у билан қочиб кетади. Бахши билан ўн йил турмуш қилиб, фарзанд кўрмайди. Саид бахши устига хотин олгач, Рўзихон Жиззахга қайтиб келади. Шу-шу, унинг номига «бахши» сўзини қўшиб айтар эдилар.

— Сиз бошламайсизми, Рўзихон! — деди шогирдининг бийронлигини яхши кўрадиган шоира.

— Мен бошласам, достоним шом тугаб, тонг отгунча адо бўлмас. Бу оқшом хотинларнинг қозони қайнамай, эрлари булар билан очилиб ўйнамай, қўйди-чиқди бўлурлар!

Даврада энгил кулги кўтарилди.

— Майли, қизим, сиз истабсизми — мен ўқийқолай!

Муаззамхон шундай деб, китобларини бир ёнга йиғиштириб қўйиб, зулукдек қошлари остида порлаган кўзини пойгакка тикиб, ўқий бошлади. Унинг овози титраб чиқар, ҳар байтдан ўтирганларнинг қалби ҳаприқиб, орзиқиб кетар эди.

Ҳоли-зоринми бориб гулзора изҳор айласам,
Кўзидан шабнам тўкиб, рухсорини қон айламыш.
Лоладан ибрат олиб, доғинг ниҳон тут, бўл хомиш,
Оғзин очиб кулгани доғин намоён айламыш...

Нариги уйдаги бешикда ётган боласини ўйлаб кўнгли бўлиниб ўтирган Комила ҳам ғазал таъсирини ўйлаб хаёлларини қўйиб юборди. Ҳамиджон туғилган кеча у бир туш кўрган эди. Янги туғилган чақалоқни ювинтиргани негадир катта сув бўйига олиб чиққанмиш. Бу ҳовлилари ёнидан оқаётган Сангзор дарёси бўлиб, сув кенг ўзанга сийма тўлганганча, лопиллаб келаётган эмиш. Қўлида чақалоқ билан дарёга боқиб, ҳуши кетиб турганида, кўкдан баҳайбат бир қуш чиқиб келиб болани юлқиб олибди-да, сувнинг ўртасига қараб учибди. Онанзор қирғоқда чирқираб қолаверибди. Қўлларини ёнида силкитиб қанот қоқиб, у ҳам қушнинг кетидан учмоқчи бўлар эмиш. Қаноти қуёшни тўсган оппоқ семурғ дарёнинг қоқ ўртасида ўрқач-ўрқач тўлқинлар ичра шўнғиб, болани чўмилирибди... Саҳар пайти кўрқиб уйғонган она кўрганлари туш эканига ишонгиси келмасди. Ҳа-я, боласининг бешиги устига мана бундай фариштали аёллар келиб шеърхонлик қилар эканлар-да!

Ғазалхонлик узоқ давом этди. Рўзихон ҳам термаларни қийиб ташлади. Давра қизигандан-қизиб, аёллар роса хумордан чиқдилар. Кеч кириб қолаётган бўлса-да, ҳеч ким даврани тарк этгиси келмасди. Ниҳоят, дастурхонга фотиҳа ўкилиб, кўлдан учган оқушлардай ҳамма бирдан гурр этиб ўрнидан кўзгалди. Уйдан биринчи бўлиб Муаззамхон чиқди, бошқалар қўл қовуштириб тисарилиб турдилар. У дахлизга чиққач, эшик олдида қўлини оғзига солиб турган қизча — Асолатни эркалатаркан:

— Она қизим, ўғилчангни кўрсатмайсанми? — деди Комилага. Комила эшик олдида турган қайнонасига қаради. Уғилой:

— Вой, бош устига! Мана бу уйда, бир назар солинг, — деб қўшни хонанинг эшигини очди. Шу пайтгача боланинг бошида китоб кўриб, ҳам чечанлар шеърхонлигига қулоқ тутиб ўтирган мулла Азим шовурни эшитиб, секин орқа эшикдан чиқиб кетган эди. Буни билган Уғилой аёлларга «Кираверинглар!» деди-да, пилдираб бориб гаворапўшнинг бош томонини очди. Чақалоқ бирдан тушган ёруғликдан кўзларини пирпиратиб, аввал бешик белдовидидаги кўзмунчоққа, сўнг юзига бармоқ теккизган Муаззамхонга қаради.

— Вой, қуёшдай чарақлаб ётибди-я! — деди Муаззамхон кулган чақалоқнинг оғзига пуфларкан. — Қани, Рўзихон бахши, сен бунга нима дейсан?

Бешикдаги болани кўриб, тўлқинланиб турган Рўзихон бахшининг тили эшилиб кетди:

Бешигинда одоб муллодан,
Бир зувола ортиқ келган оллодан,

Бир кокили нуқра, бири тиллодан,
Лочин палапонни кўрдим, бўвушим...

Дахлизда қўл қовуштириб қолган аёллар ёқаларни жуфтлаб: «Барака толинг, Рўзихон!», деб юборишди.

Болани алқай-алқай меҳмонлар бирин-кетин тарқалишди...

* * *

Бу одамнинг яхши кўрган бир ривояти бор эди: «Шоҳ сафарга чиқаётган шаҳзодага тайинлабди: «Уғлим, тунаган жойингда биттадан кўрғон барпо этиб кетавергилким, қайтишингда ул ерда бежавотир дам олгайсан!» Шаҳзода отасининг айтганига амал қилди, аммо сафардан қайтишда кўрғонни, кўп кўрғонлари бузилиб кетган. Оқибатда, шаҳзода тунамасдан ҳам йўл юрди. Омон-эсон отаси билан юз қўришгач, бу ҳолни таажжубланиб, фуқаронинг бебошлигидан ғазабланиб баён этди. Шоҳ унга жавобан деди: «Эй аттанг, ўғлим, сен мен айтган гап мазмунини ўқмаган экансан-да! Шуни билки, вақт ўтиши билан ҳар қандай мустаҳкам кўрғон ҳам бузилгай, аммо одамлар қалбига солинган дўстлик кўрғони ҳеч қачон вайрон бўлмагай! Бундай кўрғонни барпо этиш гоят мушкул, агар уддасидан чиқа олсанг, ул ерда сен ҳар қандай хавф-хатардан холи бўласан. Мен сенга шу ҳақда сўзлаган эдим, шаҳзода!»

Бу одам бир умр ана шундай кўрғонлар барпо этиб келмоқда эди.

Янги кўрғондан келаётган йўловчи қош қорая бошлаган пайтда от жоловини Жиззахнинг эски шаҳари томон бурди. Лўппи юзида болаларга хос бокира бир самимият балқиб турадиган, бодомқовоқ, қўнғир соқолли ўрта яшар бу киши машҳур бахши Фозил Йўлдош ўғли эди. У елкасига дўмбирасини осиб олиб, от йўрғаси оҳангига тебранганча, эгарнинг чап томонига андак оғиб хаёл суриб келарди. Чавқар тусли бурулнинг сағриси, ёлдор бўйни жиққа терга пишган бўлса-да, гўё «Қаранглар, мен кимни олиб юрибман!» деяётгандек ҳар замонда пишқириб, қайроқ тошли йўлдан бир текис йўртиб борарди.

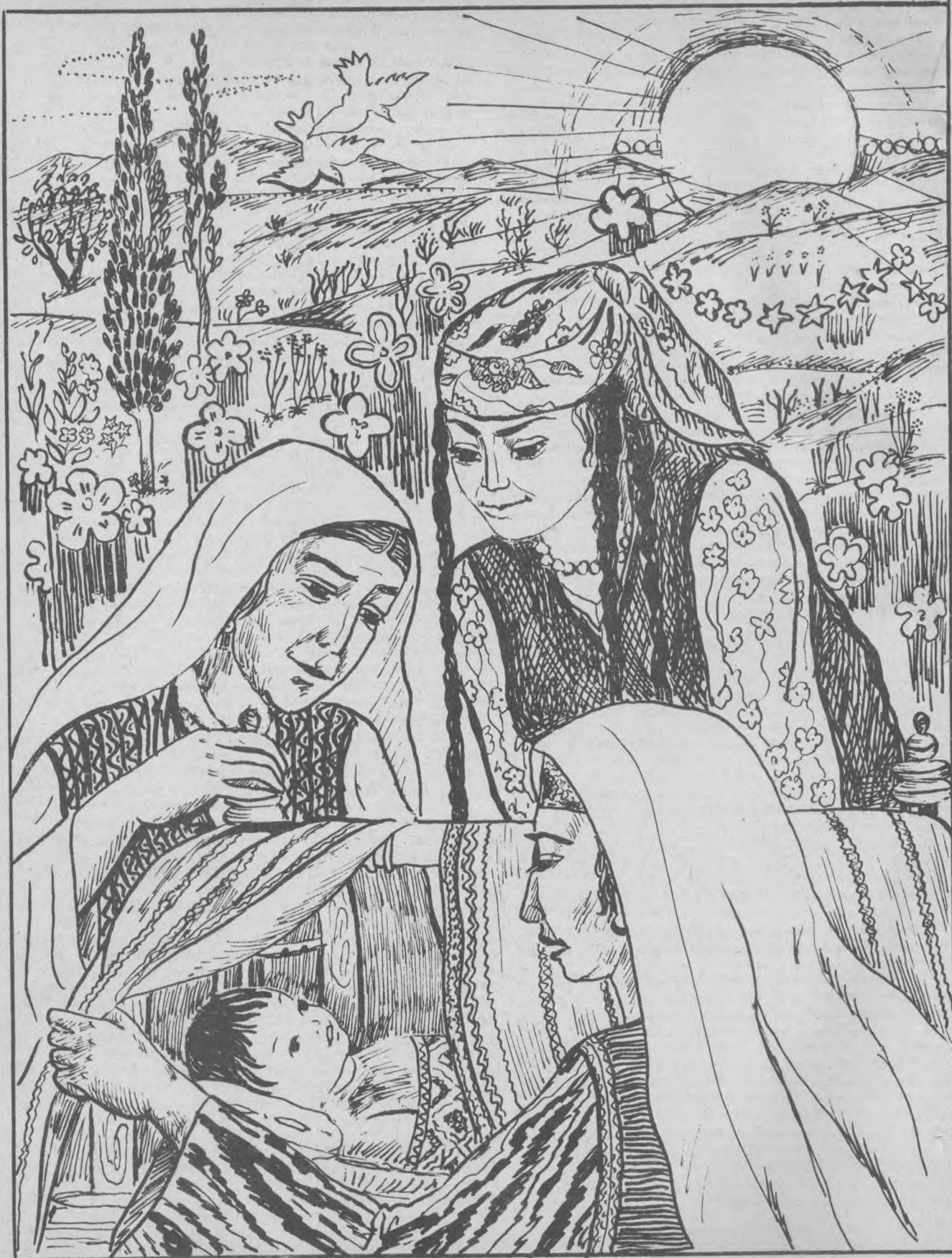
Фозил бахши жижазхлик мулла Еқубнинг ўғиллари — Юнус, Юсуф, Хидир ва Азимларни яхши танирди. Бу оғаниларнинг ориятлиги, меҳмондўстлиги тўрт тарафга маълум бўлиб, мулла Азимни бир шоир ҳатто бундай таърифлаган эди:

«Бири — мулла Азимбой, кўп ҳушалфоз,
Ота фармонида ул ҳам қишу ёз.
Ажаб бечора аҳволу худотарс,
Узи деҳқони ашраф эрди ул кас».

Мулла Азим Фозил бахшининг ҳам дилига мос тушган ва у дўстлик кўрғонини унинг хонадонига қурган, улар қиёматли оғанини тутинган эдилар.

Фозил бахши от жоловини бир бора бурмаси-да, бурул таниш хонадонни бемалол толиб боради; мана, у қайроқтош йўлдан сўлга, кўрғон томонга бурилди. Жиззахнинг эски шаҳар қисмидаги фик-ғиж ҳовлилар жойлашган ўрда атрофини «кўрғон», деб аташ одат тусига кирган — чиндан ҳам бир пайтлар бу уйлар теварагини қалин мудофаа девори ўраб турган. 1866 йил мезон ойида чор ҳокимияти қўшинлари Жиззахни эгаллагач, деворларни бузиб ташлашди, ҳозир ҳам ҳар ер-ҳар ерда девор харобалари кўзга чалинади. Кўрғондаги кўпчилик уйларнинг томига хас, ўтин-чўп босиб қўйилган; ҳамма хонадонларнинг атрофи балан деворлар билан ўралганки, оқибатда кўчаларнинг икки тарафига атайлаб девор олинганга ўхшайди, одаму юкли от-аравалар кўп юрганидан йўллар чўкиб, уйлар пойдеворидан анча пастга тушиб қолган тупроғи билқиллаб, белга чиққудек. Бирор хонадонда ҳам кўчага қараган дераза йўқ.

Мулла Азимнинг уйи Жиззахлик маҳалласида, чоққина мачитдан бир уй нари. Урда атрофидаги минглаб уйлар каби бу уйнинг ҳам деворлари, томи сомон билан сувалган бўлиб, ташқи ҳовли ҳам, ички ҳовли ҳам ўзгаларникидан фарқ қилмас, фақат ҳовлидан сал нарида гуркираб ўсан бир туپ сада бу хонадонни бошқа бошпаналардан бирмунча ажратиб турар эди. Жиззахликлар кўрғон ҳовлида асосан қиш фаслида яшашар, сув танқислиги учун бу ерда дарахт

кўкартириш ҳеч кимнинг ҳаёлига келмас, садани эса мулла Ёқуб эккан, ўзи қудуқдан сув ташиб кўкартирган эди; аста-секин чуқур илдиэ отган сада кейинчалик алоҳида парваришга муҳтож бўлмай қолди; мана, энди у ёз бўйи тангадек-тангадек барглари билан остидаги супага қуюқ соя ташлаб туради.

Фозил баҳши мулла Азим хонадонининг ҳар бир бурчагини яхши биларди: ташқарининг атрофи девор билан ўралган, дарвозахонадан ўн қадамча юрилгач, кунботиш томонда ўртаси даҳлиз, олди равоқли икки уй бор, уларнинг бириси Олимжон, иккинчисига Ҳамдам қори оиласи билан туради, ошхонанинг ёнидаги уйда эса мулла Азим хотини, кичик ўғиллари билан яшайди. Кунчиқиш томонда — сайсхона, қўйхона, бостирма; ҳовлининг ўртасида тортма ғўла ўрнатилган қудуқ бор.

Бешик тўйга чорланган бахшини мезбонлар ғоятда севишиб қарши олишди: биров отини ушлаган, биров дўмбирасини, яна биров ўзини қўлтиқлаган. Айниқса, мулла Азимнинг боши осмонга етди, бешиктўйидан кейин ҳам: «Бир-икки кун суҳбатлашиб, сўнг қайтасиз», деб қўймади.

Қиш эмасми, иш кам, ҳамма ҳангаматалаб. Фозил бахшининг қолганини эшитиб, «зўр давра бўларкан-да!», дея мулланикига одам кириб келаверди, каттагина меҳмонхона лиқ тўлди. Фозил бахши даврани чамалаб, енгилроқ, деб «Орзигулни» айтди.

Достон тун ярмидан оққанда тамом бўлди, аммо тингловчиларнинг ҳаёлида жуда тез тугагандек туюлди. Даврада Исмоилбой ҳам ўтирарди, у норозилик билан:

— Фозилбой, улоқни бирпасда паккага ташлаб кў-яркансиз-да! Узунроғидан йўқми? — деди.

Бу гап бахшининг нафсониятига тегса-да, рангини ўзгартирмади:

— Мен-ку тез тугамайдиганидан айтаман-о, лекин сиз чарчаб қоласиз-да!

— Айтиб сиз чарчамасангиз, эшитиб биз чарчармидик!

— Бўпти! Аммо бир шарти бор!

— Қанақа шарт экан?

— Мана, сиз Жиззахнинг энг катта бойларидансиз! Ҳимматингизни кўрамиз! Мен бир достон бошлайман, сиз достон тугагунча ҳар куни шу ерга бир қўй сўйиб, ош дамлатасиз!

— Меҳмонни бир амаллаб ўзимиз ҳам кутиб олармиз! — деди мулла Азим ранжиброқ.

— Йўқ, сиз аралашманг! — дея унинг гапини бўлди Фозил бахши.

— Шартингиз шу, холосми? — деб сўради Исмоилбой.

— Шу, холос!

— Унда бизнинг меҳмонхонага ўтақолинг.

— Йўқ, мен бошқа ерда яхши айтолмайман, мулланикига ўзимнинг уйимдек ўрганиб қолганман!

— Бўпти, мен рози!

Фозил бахши «Алпомиш»ни бошлади. Исмоилбой ҳам лафзиди турди; у ҳар куни хизматкорлари орқали бир қўй ва ошнинг харажатини жўнатиб, кечқурун ҳаммадан аввал келиб оларди. Фозил бахшининг ҳам бир гўйи келди, гўйи келди, шундай тошиб куйладик... Йиғилганлар ичкалари узилгудек қилишади, дам кўзлари намланади; эртасига эса достон воқеаларини бир-бирларига сўзлаб, кунни кеч қилишади.

Фозил бахши «Алпомиш»ни тугатганда қиш ҳам чиқиб қолган эди...

II

Қорақош, юзи сутга чайилгандек оппоқ Комила кўзларини уфққа тикканча чўдек безатилган бешикни тебратмоқда. Унинг хаёли шунчалар ойдин, шунчалар теранки... Шу бешиқда Асолатнинг, Ҳамиднинг суяги қотди, бугун эса унда иккинчи ўғли — Абдурашид майингина пишиллаб ухламоқда. Она бешик тебратмоқда эди, хаёли зарбидан эса бешикка қўшилиб бутун олам тебранаётгандек...

1915 йил савр ойининг йигирма иккинчи куни, сешанба. Шом.

Токчага қўйилган еттинчи чироқнинг нури сандал четида

ўтирган мулла Азим билан неварасининг ён-верини ёрита-ди-ю, меҳмонхонанинг бурчакларини шуъласи қамровига ололмайди. Хонани лампамой ва қуйган пилик ҳиди тутган.

Мулла Азим ўрта бўйли, қаққонгина киши бўлиб, мудом ихчам салла ўраб, енгилроқ тўн кийиб юрарди. «Муҷалим муш¹, ёшим эллик бирга кетди», деб қўярди ёш суриштириб қолишганда. У яқтакдан ўтирган кўйи гоҳ лаҳв орасидаги китобга энгашиб, гоҳ неварасига боқиб нима-ларнидир ҳикоя қилмоқда. Чироқ нури унинг мушоҳада кучи зоҳирига урган қорача юзини, дўнг пешонасиро мош-гуруч соқолини ёритади. Оқ-сарикдан келган шалпанг қулоқлари калласини каттароқ кўрсатадиган, бўйи узун, чарос кўзлари қақнаб турувчи невара борлиқни унутиб, бобосига тикилган.

Бобо-невара китоб мутолаасига шунчалик берилган эдиларки, хаёллари бу дунёдан узилиб, тамом ўзга, ажиб бир маънавият оламида сайр этарди.

Эшик очилиб, мулла Азимнинг ўртанча ўғли Аҳмаджон кўринди. Чироқнинг хира ёруғида ҳам унинг жуссасига, юз-кўзига қараб, кўпроқ онасига тортганини, полвон келбатли, баланд бўйли бўлиб вояга етаётганини билиш мумкин эди, фақат қораширинлиги билан отасига ўхшарди.

— Дада, Фозил амаким келди! — деди у эшик олдида тўхтаб.

Мулла Азим ўрнидан ирғиб турди:

— Э-ҳа, ўзи кўзим йўл кўриб турувди-я! Қани, нега бошлаб келавермадинг?

— Қўл ювяптилар.

Ҳаммадан илгари Ҳамид ташқарига отилди, у бахши бобосини жуда яхши кўрарди.

Меҳмонхонадаги еттинчи чироқ энди уч кишининг — Фозил бахши, мулла Азим ва Ҳамиднинг юзини ёритади. Вақт алламаҳал бўлишига қарамай Ҳамиднинг уйқуси келмасди. У Фозил бахши бор жойда қангома зўр бўлишини билади; қизиқ воқеалар ҳикоя қилинса, суҳбат қизса, унинг уйқуси қочиб кетарди, иннайкейин, катталарнинг даврасида бемалол ўтиришига бобоси йўл қўйиб берган, унинг айтишича, катталарнинг ибратли гапларига қулоқ солиб юрган бола яхши бола бўлади; шунинг учун ҳам дадаси, амакилари бир уйқуни олишган эса-да, Ҳамид уйғоқ!

Меҳмон овқатланиб бўлгач, босиб-босиб кўк чой ичди; шундан сўнг ёнбошлаб мулла Азимга гап қотди:

— Хўш, жаҳон айвонида нима гаплар, бўлам?

— Юрт кезиб юрибсиз, ўзингиздан сўрасак?

— Эй, биродар, ҳамма ерда ҳам ўша тош, ўша тарози! Уруш бошлангандан бери элнинг аҳволи оғир!

— Урушнинг ўзи бўладими, ахир! Ҳамма маблағ Нико-лайнинг чўнтагидан чиқмайди-ку! Бари халқнинг устида!

— Бўлам Азимбой, ҳозир урушга оқпошгонгизнинг одами ҳам етмаётган эмиш. Элдан шунча йиғиб олаётгани камлик қилгандек, солиқларни яна оширармиш!

— Фозилбой, урушга деб бева-бечорадан шилиб олина-ётган солиқнинг бариси давлат хазинасига кетаётгани йўқ. Ярмидан кўпи амалдорларнинг чўнтагида қояпти, бу эса уларнинг иштаҳасини баттар қитиқляпти. Албатта, баҳона-нинг каттаси уруш бўлиб қолган. Солиқ ошадиган бўлса, яна амалдорларга худо берибди, деяверинг!

— Халққа бунча жабр қилиш инсофданмикан, ахир элда бори — давлатда бори!

— Эй, бўла, қайси амалдор шундай деб ўйлайди. Камбағаллар ҳам: «Кичкина амалдордан тортиб, оқпошшо-сигача бари — бир гўр! Бари порохўр, бари қаллоб!» деган фикрга келиб қолган. Олдида «Фалончи ака» деса ҳам, орқасидан «Ҳей, сани туққан ўша онангни...», деб сўқади. Бирор иш, бирор жиноят йўқми, пора бериб тўғрилаб бўлмаса! Ахир, қонун қаёқда қолди? Еки қонун бир мириси йўқ камбағаллар учунгинами? Аҳвол шу тарзда кетаверса, билмадим, охири нима бўлади!

— Ким билади дейсиз!

— Қизиғи шуки, тарихни титкилаб кўрсангиз, ана шундай иллатлар жамият баданига хасмолдек тошиб кетган давр-

¹ Муш — сичқон.

ларда албатта ё бир қирғин, ё бир доврүк, ё бир кўтарилиш рўй берган экан! Худонинг ўзи сақласинку-я...

— Азимбой, мен ҳам баъзан шундай хаёлга бораман.

Икки дўст анча маҳал жимиб қолдишди. Ҳамид уларга боққанча ҳамон тийрак ўтирарди, Фозил бахши унга қараб кулиб юборди:

— Ҳой жигарим, бугун дoston айтолмайман, ухлай-версанг-чи!

— Ҳамиджон бундай гапларни ҳам дostonдек тинглайверади, бобоси, — деди мулла Азим неварасини кучиб ётқизиб кўяркан.

Ҳамид ўнг ёни билан ётиб, боболарининг гапига қулоқ солди.

— Менинг Павел Иванович билан яқинлигим учун эллиқбоши, мулла Хидиру оқсоқол Мирзаёрлар «мулла ака», «мулла ака» деб юришарди. Бир камбағалнинг ишига аралшиб, ёрдам берганимдан бери оёғимдан олмоқчи бўлиб пайт пойлашади.

— Қанақа ишга аралашувдингиз?

— Биласиз-ку, Қорапомиш деган ровотлик бир йигит бор!

— Ҳа, ҳалиги полвон йигитми?

— Худди ўзи. Уша бечора минг машаққат билан бир парча яғни ер очган экан... — деб мулла Азим Қорапомиш воқеасини ҳикоя қилиб берди.

...Қорапомишни мулла Азим ўз фарзандидек кўрарди. Бу йигитнинг асл исми Қоровой эди. Қоровой бир йили куз пайти Фозил бахшидан дoston эшитгани мулла Азимникига жўралари билан келди. Улар «Алпомиш»дан мириқиб қайтишаркан йигитлардан бири:

— Алпомиш шу Қоровойга ўхшаган бўлса керак-да! — деди.

— Унда биз буни Қорапомиш дея қолайлик! — деди иккинчиси.

— Эй, бунинг нимасини Қорапомиш дейсан, гаштагимизни галга солиб юрибди-ку? — деди бошқа бири.

Бу йигитлар қишлоқнинг кичик гаштак-жўраси бўлиб, ҳаммадан илгари гап юргизишга ишқибоз эдилар.

— Энди, оғайнилар, дадам сал у ёқ-бу ёғимизни кўрайлик, кейин майли, деяптилар. Иннайкейин, ҳали ҳаммаям ишдан бўшагани йўқ, — деди Қоровой; шу жиҳатдан тили қисқлиги ўзига ҳам алам қилиб юрарди.

— Э, кўйсанг-чи, даданг сени лақиллатади-да! Жуда ўлар жойдами? Қўш ҳўкиздан ташқари, боқим новвосларинг, кўйларинг бўлса. Катта жўралар нариги ҳафта гапни бошлашаркан, — деди бир йигит.

— Эй Қоровой, сенга бир гап ўргатсак, майли дейсанми? — деди яна бири кўзлари муғамбирона йилтиллаб.

— Нима гап экан?

Уфатлар Қоровойни ўртага олиб, шивирлаб кетишди. Охири Қоровой «Бўпти», деди ҳалимдек юмшаб.

Шундан сўнг у йигитлар билан ўзларининг майдонига йўл олди. У ерда кўшга кўшиладиган бир жуфт ҳўкиздан бўлак икки ёшли новвос якка қозикда боғлиқ турарди.

Йигитлар ҳовли томонга бир қараб олишди, ҳеч ким йўқлигига ишонч ҳосил қилишгач, Қоровой новвосга яқинлашди-да, олдинги икки оёғидан чалиб йиқитди; йигитларнинг бири орқа оёғидан босди, иккинчиси шохидан тутди, бошқаси новвоснинг бўйнига пичоқ тортиб юборди. Новвос жонивор ҳатто маърамоққа улгурмади — бир зумда кекирдагидан қон отилиб, пихиллади, шакар томирига пичоқ текканда оёғини босиб турганларни бир-икки силтаб ташлади-ю, кекирдаги узилгач, жимиб қолди.

Йигитлардан бири ҳовлига қараб югурди:

— Собир ака, хў Собир ака!

Собир ака ҳаллослаб чопиб келганда жониворнинг томоғидан хиёл қон оқиб ётарди. Йигитлардан бири кўзларини чақчайтириб сўз бошлади:

— Қоровой билан мулла бобоникидан қайтаётсак боғда бир нарса хириллайди. Қарасак, новвосингиз узала тушиб, жон талвасасида ётибди. Сизни чақиргунча ҳам бўлмайдиган кўринди. Ҳаром ўлиб қолмасин, деб Мусулмонқул пичоқ тортиб юборди. Ҳар қалай анча қон оқди.

— Узи, оёқ қоқдимиз? — дея ўсмоқчилаб сўради Собир акани чақириб келган йигит.

— Жа гапинг қизиқ-да, Аливой! Шунча қон оқади-ю, оёқ қоқмайдими? А, йигитлар? — дерди Собир ака худди улар новвосни ҳаромга чиқариб кўйишларидан қўрққан-дек.

— Собир ака, молингиз ҳаппа-ҳалол! Бунга мен кафилман, — деди новвоснинг бўйнига пичоқ тортган Мусулмонқул.

Шундан сўнг бирпасда новвоснинг терисини шилиб, ичак-чавоғини ажратишди. Иш охирлаганда йигитлардан бири: бошлаб юборсак ҳам бўлар-а? — деб қолди.

Бу гапни эшитиб Собир ака бир йигитларга, бир тескари қараб турган Қоровойга шубҳақорона тикилди, сўнг сир бой бермай:

— Мана, энди тайёр гўшт ҳам бор, Собир ака, гапни — Албатта, албатта! — деди. — Шу жумага тайёргарликларингни кўраверинглар! Ишлар ҳам тугаб қолди.

— Бор бўлинг-ай, Собир ака! Қорапомиш ҳам соғ бўлсин! — деб қичқирди йигитлар.

— А, Қорапомиш? Ким у? — дея ҳайратланиб сўради Собир ака.

— Қоровой-да! У энди бизнинг Алпомишимиз — Қорапомиш! — деди Мусулмонқул.

Шу-шу, Қоровойнинг номи ўзгариб, айтишга оsonроқ тарзда Қорапомиш бўлиб қолди, бу гап Жиззахга ҳам ёйилиб мулла Азимнинг қулоғига етганда у қотиб-қотиб кулган эди.

Қорапомиш уйланиб, бўйнига ола хуржун илинғач, бутунлай тирикчилик ташвишига кўмилиб кетди. Отаси қазо қилгандан сўнг эса, етти укаси, ўзининг тўрт жўжаси унинг қўлига қараб қолди. Отасидан мерос олти таноб ери Чилламачит атрофида бўлиб, кун чиқиш томондан Эски шаҳар оқсоқоли Мирзаёрнинг ерига ва тўқайзорга туташ эди. Ана шу тўқайзорнинг Қорапомиш чорбоғига яқин бир жойида ажриқ босиб ётган икки танобча паст-баланд заяк бор эди. Бундан икки йил аввал Қорапомиш шу ерни текислаб, ажригини териб чопди ва икки йил пахта экиб, анча-мунча даромад қилди. Утган йили кузда укаларига шу ернинг пахтасини тердираётган эди, қозининг мулозимини чақириб келиб, тезда қозихонага етиб бориши кераклигини айтди. Эски шаҳар қозиси Саидвалихон эшон:

— Хўш, Қоровой, ўзбўйинлик қилиб ўзгаларнинг ерига кўз олайтирадиган бўлиб қолибсизми? — деди.

— Гапингизга тушунмадим, тақсир?

— Ана шунақа, тушунмай қоласиз-да! Мирзаёрнинг икки таноб ерини ўзингизники қилиб олиб, пахта эканингизда келган фойдани ҳам тушунмаган эдингизми?

— Эшон бобо, мен бировнинг ерига қўл теккизганим йўқ. Қаровсиз ётган ўнқир-чўнқир бир қўриқ эди. Шунини очганман, буни ҳамма кўни-кўшни билади-ку!

— Полвон, биз қўруқ гапга ишонмаймиз. Ҳақ йўлида, ҳужжатларга таяниб иш тутамиз. Мана буни ўқиб кўринг! — У бир парча қоғоз узатди.

— Эшон бобо, мен ўқий олмайман.

— Ундай бўлса — эшитинг. Бу ҳужжат бундан ўттиз йил илгари Мирзаёрнинг отаси томонидан тузилган...

Саидвалихон эшон ҳужжатни ўқиб, ер чегараларини кўрсатди. Қорапомиш очган ер ҳам Мирзаёрга тегишли экан.

Шу кунни Қорапомиш қозихонадан қора терга ботиб чиқди. У, ерни Мирзаёрга бериши, бундан ташқари икки минг сўм жарима тўлаши керак эди. Қорапомиш бу савдодан тамом гангиди; нима қилишини билмай юрган бир пайтида кўшнилари мулла Азимнинг олдида боришни маслаҳат беришди.

Мулла Азим Қорапомишнинг гапини диққат билан тинглаб:

— Шу ерга ҳам хирож тўлаганмисиз? — деб сўради.

— Ошиғи билан ундириб олишган, мулла ака!

— Бу хусусда қоғозингиз борми?

— Улпончилар ҳеч қачон қоғоз беришмайди-ку!

— Шунини чатоқ-да. Энди сиз солиқ тўлаганингизни қандай исботлайсиз? Шарият бўйича, илгари фойдаланилмаган қўриқни очиб, уч йил деҳқончилик қилсангиз ва давлатга шу ер ҳисобидан солиқ тўлаб турсангиз, бу ер сизнинг ўз ерингизга айланиши керак! Агар Мирзаёрнинг отасига қарашли ер бўлмаса! Билмадим, муфтилар қозига

қандай фатво беришибди. Майли, ука, мен қози билан бир гаплашиб кўрай...

Мулла Азим бу жанжалли масалани бир кундаёқ Қорапомишнинг фойдасига ҳал этди. У, қозининг қўлидаги ҳужжатни диққат билан кўриб чиқиб, ўзини тутиб туролмади:

— Тақсир, диёнатни ютиш шунчалар бўларми? Бир бечоранинг икки таноб ерини найранг билан ўзиники қилиб олиш инсофданми? Ахир, бу қоғозни Содиқ мирзо битганку! Езув остидаги муҳр ўттиз йил илгари қозилиб қилган Саидбараканинг эмас, сизнинг муҳрингиз-ку! Хат билмас гўл йигитни қон-қақшатмоқчи бўлибсиз-да? Худодан кўркмайсизми?!

Қози ҳам бўш келмади:

— Мулла, ўзингизни сал босинг! Губернаторлигингизни бошқа жойда қиласиз! Сизни бу ерга ким тафтишга юборди ўзи?!

— Мен тафтишга келмасам, энди бошқалар келишади, тақсир! Қорапомишни тинч қўйинг! Йўқса, ҳоким жанобларига айтишим ҳеч гапмас! Чинакам тафтишни ана ўшанда кўрасиз!

Мулла Азим шундай деб, икки мулозим ўртасидан ўтиб ташқарига чиқиб кетди. У, уезд бошлиғига бу ҳақда гапириб ўтирмайди, чунки қози ҳам, Мирзаёв ҳам бу ишни дарҳол бости-бости қилишига ишонарди. Дарҳақиқат, у кутгандек бўлиб чиқди; Қорапомишнинг ишини иккинчи бор кўзғашмади-ю, аммо Эски шаҳар амалдорлари мулла Азимга зимдан тиш қайраб, «Ҳап саними!» деб қўйишди...

— Улар чўпонсиз сурувга кириб қолган оч бўриларга ўхшайди, бир қўйни ейишса, ўнининг қорнини ёришади! — деди мулла Азим Фозилбойга чой қўйиб узатаркан.

Шундан сўнг у бундан икки кун илгари бўлган ҳангомани гапириб берди. Уша кун мулла Азим уйига кечроқ қайтган эди, сада остидаги супада тўрт киши суҳбатлашиб ўтирганининг устидан чиқиб қолди. Кечқурунлари бу ерга баъзи ҳангоматалаблар, ариза ё хат ёздириш зарурати туғилган кишилар йиғилишарди. Хонадондагилар бу ҳолга кўни-кишган бўлиб, супага доим шолчаю кўрпачалар тўшаб қўйишар, мулланинг бори бор, йўғи бор, келганларнинг олдига дастурхон ёзиб, чой дамлаб беришар эди.

Тўрт ўзбек йиғилган жойда ё латифа, ё аския гуриллайди; жуда бўлмаса, бир-бирининг лаби ёки бирон кемтик жойидан «олишади». Бугун ҳам супада ҳангома қизиган эди, мулла Азим ўзини сездирмай нарироқда гапга қулоқ солиб бироз турди.

— Қорапомиш, сезяпсизми? — дерди баркаш юзли, соқолига оқ оралаган киши — Дамин кулол ёнидаги норғул йигитнинг тиззасига туртиб. — Бу кўрғурлар жуда безовта қурилляпти. Чамаси, қочиб қолинглар, Халил акам келди деяпти-ёв!

Ҳамма қаққақа отиб юборди. Мулла Азим ҳам товуш чиқармай кулди.

Узоқ ўтмишда мўлкалик бир киши тўй қилиб, Жиззахдаги элни наҳорги ошга қақиради. Иттифоқо, ошхўрлардан бирининг олдидаги товоқдан қурбақа чиқиб қолади. Ошпаз кечаси қозонга сув қуяётганда қурбақани кўрмай қолган экан. Шу-шу қурбақа ҳақида гапириб, мўлкаликларнинг кўзини очирмайди. Бугунги даврада Мўлкалик Халил ишгир бор эди.

— Узиям, жониворлар семизгина экан, томоғингиздан қуйруқдек лиқ этиб ўтиб кетади-да! — деди Қорапомиш.

Халил ишгир аскияга йўқроқ эди, нима деб жавоб қайтаришини билмай бир бурда юзидаги ажинларни тириштирганча кулиб ўтирарди. Халилнинг ювош-ҳалимлигидан ўзи жиккаккина-ю, лекин ғоят ҳаракатчан киши — Ашир кўрқоқ ҳам фойдаланиб қолди:

— Дамин ака, сиз бу булбулларнинг тилига унча яхши тушунмас экансиз, улар ҳеч безовта бўлишаётгани йўқ, қайтага хурсандликдан сайрашяпти: «Халил акам билан бурундан танишмиз», деб.

Энди кулги портлаб кетди. Халил ишгир ҳам парво қилмай, бурнини ликиллаб куларди. У ҳам ўзича ўтирган жойида жилпанглаб қаҳ-қаҳ ураётган Аширге жавоб бермоқчи бўлди:

— Па-а-лаънат, бурнимга жа ишқибозсан-да! Кесиб берсам, қутуламанми сендан?

— Ҳой ака, бу шаштингдан қайт! — Ашир кўрқоқ кўзидан ёш чиқиб куларкан, Қорапомишни кўрсатиб, деди: — Бўлмаса, нақ манови аммамнинг бузоғига ўхшаб қоласан!

— Ҳа-ҳа-ҳа!..

— Оббо кўрғурлар-эй, — дея кулди мулла Азим ҳам.

Жиззахнинг ровотлик эли йигитлари мардонаворлиги, ҳеч нарсадан тап тортмаслиги билан машҳур. Ровотликнинг бир йигити шартлашиб, ҳатто мол тезагидан ҳам ҳазар қилмаган экан. Шундан бери бу элнинг йигитларига беш қадоқлик деб, мол, ҳўкиз ҳақида гапириб ҳазиллашади. Қорапомиш шу элдан, Ашир кўрқоқ ўшанга ишора қилмоқда. Унинг ўзи эса оққўрғонлик элидан бўлиб, бу элга қадимдан «шак ўғриси» деб тегишишади. Қорапомиш ҳам отиб қолди:

— Халил ака ҳам унга ҳайрон бўлиб қараяпти: «Эшак ўша-ю, тўқими бошқа», деб.

— Ҳа-ҳа-ҳа!..

Мулла Азим йўталиб, ёруғликка чиқди.

— Па-а-лаънатлар, жимларинг, мулла ака келяптилар! Аския бир зум тўхтади. Утирганлар у ёқ-бу ёғини тўғрилаб, ўринларидан туришди.

— Ассалому алайкум!

— Ваалайкум ассалом! Утираверинглар, нега кўзғаласизлар? — Мулла ҳамма билан қўл олишиб кўришди-да, ўзининг одатдаги жойи — саданинг танасига яқин ўтирди.

— Сизни бир кўриб кетайлик, деб келувдик. Бу кўрғурлар шу ерда ҳам шохлашиб қолишди-да, — деди Дамин кулол.

— Шохлашгани майли-ёв, ўртанчинда Аширвойга қийин бўпти, айили узилиб...

— Ҳа-ҳа-ҳа!..

— Мулла ака, эшитиб турган экансиз-да? — деб кулди Ашир кўрқоқ.

— Ҳа майли, ишқилиб эсонлик бўлсин! — Мулла Азим жойлашиб ўтирди ва меҳмонлар билан ҳол-аҳвол сўраша бошлади: — Даминбой, яхши юрибсизми? Бола-чақа соғомни?

— Раҳмат, мулла ака.

Мулла Азим ўтирганларнинг ҳар бири билан алоҳида-алоҳида сўрашар экан беихтиёр улар ҳақида ўйлаб кетди.

Дамин кулолнинг уйи яқин бўлгани учун, иши бўлса-бўлмаса тез-тез кўнгил ёзиб кетарди. Қолган уч киши албатта бирор юмуш билан келган бўлиши керак. Мулла уларнинг учаласини ҳам танир, қўлидан келганча яхшилик қилган эди.

Мулланинг ўнг ёнида яктаги тердан сарғайган, меҳнат-кашлиги, айни пайтда бетгачопарлиги уккиникига ўхшаш қақчайган кўзи, ориқ, тиришган юзидан кўриниб турган Ашир кўрқоқ ўтирарди. Салга чўчиб тушадиган одати борлиги учун одамлар унга шундай лақаб тақишган; аслида у ҳеч нимадан тап тортмас, йиқилса, ётиб ёқалашадиган хилидан эди. Мулла уни илгаридан танирди. Уша кўккада Самарқанд музофоти ҳарбий губернатори Нил Сергеевич Ликосин билан Жиззах уездига бошлиқ этиб тайинланган подполковник Рукин аҳолининг талаб-эҳтиёжларини билгани Эски шаҳарга келишган эди. Жиззахнинг ҳамма элатларидан жуда кўп одам йиғилди. Тилмоч — мирза Комил:

— Халойик, жаноб губернатор қандай тилак-истакларинг бўлса, изҳор қилишларингни сўраяптилар, — деди. Старшина Очилди Азимов ва яна бир-икки мулозим чиқиб, шунча йилдан бери эл тинч яшаётгани учун губернаторга ҳамду-санолар айтишди. Бу гапларни эшитиб, олдинда чордана қуриб ўтирган Ашир кўрқоқ чидаёлмади, ўрнидан ирғиб туриб бақирди:

— Агар жаноб губернатор чиндан ҳам бизнинг истагимизни билмоқчи бўлса, сувни яхшиласин! Туятортарни қайта қаздирсин! Ёз бўлгандан бошлаб, сув деб ёқа бўғишамиз. Гапим тўғрими, халойик? — Оломон «Тўғри! Тўғри!», деб гуриллади. Ашир кўрқоқ бундан қувват олиб давом этди: — Биз илгари миробларни сайлаб қўярдик. Инсофли,

диёнати киши мироб бўлиб, ҳаммага бирдай қарарди. Ҳозирги ариқ оқсоқоли ҳам, мироб ҳам сувни фақат бойларнинг қулоғига оқизади!

«Тўғри!», «Бопляяпсан, Аширвой!» «Отанга раҳмат», деган садолар эшитилди.

Оломоннинг нотинчланганини кўриб, миршаблар қи-мирлаб қолишди. Мирзаёёр старшина, мулла Хидир мингбоши саросимага тушишди. Ашир кўрқоқ эса парво қилмай гапини тугатди ва:

— Қани, мирза, бизнинг гапни ағдаринг! — деб жойига ўтирди.

Мулла Азим Ашир кўрқоққа яқинроқ жойда ўтириб, ичиди бу одамга тасанно ўқирди. Лекин, қулоқ солса, мирза Комил Аширвойнинг гапини губернаторга жуда сипоришлаб таржима қиляпти. Мулла болалигида отасининг истаги билан «оқ уй»даги рус-тузем мактабига қатнаб, рус тилини ўрганган, бу тилда яхши гаплашар ва ёза олар эди. У ҳозир халқнинг ҳақиқий аҳволи губернаторга етса, бевабечоралар учун бирор фойдали иш бўлармикин, деган умидда ўтирган эди, тилмоч эса... У шартта ўрнидан турди-да, баланд овозда Аширвойнинг гапини рўй-рост ағдара кетди. Бу ҳолдан мулзам бўлган мирза Комил ўзини қаерга қўярини билмас, бир губернаторга, бир мулла Азимга тикилар, айниқса, губернаторнинг ўзига ишончсизлик билан назар ташлаб қўйгани суж-суягидан ўтиб кетган эди.

Губернатор мулла Азимнинг таржимасини диққат билан тинглади-да, сўнг босиқлик билан деди:

— Биз Туятортар ариғини қайта ишга тушириш масаласини ўйлаб кўрамиз. Тошкентдан мутахассислар чақирамиз. Агар миробни сайлаб қўйиш бўлса, шунга амал қилиш керак! — У уезд бошлиғига қараб олди. — Павел Иванович, ерлик аҳолининг феъл-атворини сиз мендан кўра яхшироқ тушунасиз. Буларнинг кўпроқ пахта экиши учун мана шунга ўхшаш талабларини албатта бажариш лозим!

— Ҳўп бўлади, жаноб генерал! — деди Павел Иванович таъзим ила.

Шу куни оломон ўзгача бир жонланиш билан тарқалди. Уезд бошлиғи Рукин мулла Азимни ёнига чақириб: «Русчанэ яхшэ бэларкансэз-дэ! — деди ўзбекчалаб. — Хайр, ҳалэ кўршамэз».

Ашир кўрқоқнинг шу гапи сабаб бўлдию: кўпчилик мироблар ўзгарди, халқ бундан кўп вақт дурустгина манфаат кўрди. Рукин билан мулла Азимнинг яқинлиги ҳам шундан бошланди. Орадан кўп ўтмай Павел Иванович мулла Азимни чақиртирди, суҳбат давомида у мулланинг тарихини, Шарқ адабиётини, халқ урф-одатларини пухта билишидан ҳайратга тушди. Ундан эшитган ривоятларини, латифаларини кейинчалик руслар даврасида, кези келганда ўзбекларга ҳам сўзлаб, ҳаммани ҳайрон қолдириб юрди. Эндиликда ўзбек тилини тузукроқ ўрганишга аҳд қилган Павел Иванович муллани тез-тез ёнига чорлаб турар, унча-мунча яхшиликни ҳам аямас эди.

Чор Россияси руҳонийлар қўли билан халқни қарам тутиб юриш мақсадида, маҳаллий маъмуриятга ёрдами тегадиган диндорларни ер солиғидан озод қилди. Рукин мулла Азимни ҳам шу рўйхатга тиркаб юборди. Энди унинг олдига одамлар турли шикоятлар билан келишар, мулла Азим уларнинг гапига диққат билан қулоқ солиб, уезд бошлиғи номига таъсирчан услубда аризалар битиб берар эди. Рукин ҳам мулла Азим ёзган аризаларга алоҳида эътибор билан қарарди, натижада кўплаб камбағал бечоралар қози, муфтилардан, бойлардан ҳақларини ажратиб оладиган бўлиб қолишди. Бу эса мулла Азимнинг обрўйини эларо ошириб юборди.

Ашир кўрқоқнинг ёнида ўтирган Халил ишгир бу ерга илк бор келгани учун Хизрни учратгандек, мулла Азимга содда жавдираб боқарди. У яхтанлик бўлиб олти таноб ери бор эди; шу ерга кеч кузда буғдой экар, кўкламда буғдойни йиғиб олиб, қовун-тарвуз тикар, полизни пешма-пеш саранжомлагач, ўрнига кечки сабзи уруғи сепар эди. Ана шундай узлуксиз машаққатли меҳнат билан рўзгор тебратарди. Унинг томорқаси икки кўза¹ сув ичарди. Суғориш

¹ Мироблар таги тешик кўзага сув қўйиб, ундаги сув тугагунча ариқдаги сувни бир одамнинг ихтиёрига беришар ва бу «бир кўза сув» деб аталар эди.

навбати етгач, Қодир миробни қўярда-қўймай уйига бошлаб келиб, олдига бир товоқ қайноқ мошкичири тортарди. Мироб шу товоқдаги овқатни еб битирмагунча, сувни бошқа кишига бермаслигини у яхши биларди: «Сенинг томорқанг кичик, оқаваси билан тўлиб қолади», деб ҳали уватга ҳам етмаган сувни дарҳол бошқа қулоққа ағдаради. Халил хотинига мошкичирини роса қайнатишни тайинлар, негаки мироб овқатни «пуф-пуф»лаб егунча экинлар сувга мириқар эди.

Бироқ кейинги вақтда Қодир мироб Халилнинг мошкичирини писанд қилмай қўйди. Энди у Шарифбойдан мўмайгина пул олиб, сувни доим унинг қулоғига оқизарди. Утган йили мироб ёлчитиб сув бермади. Бу йил эса «Ёринг кичкина!» деб «бир кўза» сувни қисқартирди. Халил нима қилишини билмасди, мана шу пайтгача сув навбати унга тегади, экинлари яна ўн кун сувсиз турса, сўлиб тамом бўлади. Шу билан оиланинг бу йилги ризқи ҳам қийлади. Кейин нима бўлади? Бола-чақаси билан тиланчилик қиладими? Охири, аҳволи ҳақида уезд бошлиғига арз қилишга чоғланди.

Мулла Азим туфайли тухматдан халос бўлган Қорапомиш ўзини унга яқин олиб, биринчи бўлиб гап бошлади:

— Мулла ака, ўзингизга маълум, Мирзаёёр ўтган йили мени қандай маломатга қўйди. Шукрки, бахтимга сиз бор экансиз! Илоҳим бола-чақангизнинг роҳатини кўринг!

— Яна ўша ишни қўзғашаяптими? — деди мулла Азим.

— Йўқ, мулла ака, у ҳақда энди гап очинмаяпти-ю, аммо роса жонимдан тўйдирди. Узингиз биласиз, ердан йилга минг сўмга яқин даромад қиламиз. Мингбоши эса менга беш юз сўм ер солиғи чиқарибди. Агар шунча пулни тўласам, уруш пули¹, ариқ пули, тутун пули, оқсоқол пули берсам, бола-чақамга нима қолади? Нима билан тирикчилик қиламан? Беш юз таноб ерга пахта экиб, шунча чоракорни ишлатиб ётган Шарифбой ҳам беш юз сўм тўласа-ю, мен ҳам шунча солиқ берсам — шу адолатданми, мулла ака?! Гоҳо шайтон кўтариб, «Мирзаёрдан қутулсанг, тинчгина яшайсан!» дейди. Биламан, бари ишни ўша қиляпти, менга ўчакишган, ҳар қадамда чалмоқчи бўлади.

Мулла Азим ўйлиниб қолди. Агар Қорапомиш минг сўм даромад қилса, эски қонун бўйича ўндан бирини, янги қонунга биноан эса ўндан иккисини, яъни икки юз сўм тўлаши керак. Демак, мингбоши қолган уч юз сўмни ҳамёнига урмоқчи! Қорапомиш бола-чақаси билан қирилиб кетганда ҳам унга нима!

Қорапомиш мулланинг ўй суриб қолганини кўриб хомуш тортиди. Жимликни Дамин қулол бузди:

— Мулла ака, бу солиқлардан ўлиб бўлдик-ку! Ахир, бир тандирни тиклашнинг ўзи бўладими? Саҳардан то шўмгача лой тепаман. Бола-чақам ҳам шу аҳвол. Ахир, биз турганин хазинасини тўлдирайлик, оқсоқолнинг ҳамёнини қаппайтирайлик, деб шунча ўлиб-тириламизми?! Бундай, одамга ўхшаб яшайлик деб тўрт танга топганимизда, қўлимиздан барини юлиб олишса!..

Ашир кўрқоқнинг ҳам фиғони фалакда эди. Солиқ тўламагани учун ёлғиз отини тортиб олишибди. Эрта-индин вагонга қамаб, урушга жўнатишармиш.

Мулла Азим бундай шикоятларни биринчи марта эшитаётгани, биринчи марта ариза битаётгани йўқ, аммо у кейинги гапларда кучли ғазаб туғинини, амалдорлар олдига эгилиб-букилиб келган жабрдидаларнинг исён-корона қалб нидоларини сезар ва: «Ё тавба, бу мингбоши, қози, бойларга нима бўляпти, ўзи? Беш панжаларини бунчалик оғизларига тикишмаса?!», деб азият чекар эди.

— Мен уезд ҳокимига ариза ёзиб берганим билан аҳвол дарров ўзгариб қолмайди. Энди, Хидирбекнинг ҳам, Мирзаёёр қози билан миробларнинг ҳам бўлари шу. Бу сафар сизга ён берса, бошқа сафар яна қон қақшатади.

— Бўлмаса, нима маслаҳат берасиз, мулла ака? Е, оғзимиздагини олдириб, ўзимиз бола-чақамиз билан чирқираб қолаверайликми? — деди Ашир кўрқоқ.

— Энди, оғайнилар, бундай қилиш керак, — деди мулла ўйчан ҳолда. — Саидвалиҳон қози олти йил, Мирзаёёр

¹ Ҳарбий солиқ демоқчи.

старшин уч йил, Хидирбой тўрт йилдан бери давр суриб келишяпти. Мен уларнинг айбларини санаб, бир ариза битсам-да, уччаласини ҳам ўрнига бошқа кишиларни сайлашни уезд бошлиғидан сўрасам, ҳар элдан ўн-ўн беш одамга бармоқ бостириб кела оласизларми?

Орага жимлик чўкди. Даврадагилар бир-бирларига қараб ўйлиниб қолдилар; бир муддат ўтгач, Ашир кўрқоқ гап бошлади:

— Тўғри айтасиз, мулла ака, шундай қилиш керак! Камбағални қақшатган бу бетавфиқлар бир жазосини тортсин! Нечта бармоқ керак бўлса, мана, мен борман!

— Биз ҳам қараб турмаймиз, — деб унга қўшилишди Дамин кулол билан Қорапомийш. Фақат Халил ишгир нима дейишини билмай гангир ўтирарди.

Мулла Азим бу қарорга ўзича келмаган эди. Бундан икки кун аввал Рукиннинг олдига борганида хайрободлик ўттиз киши мирос Эшмат Шермат устидан арз қилганини, ўрнига бошқа одам сайлашга рухсат бериб юборганини мақтаниб гапирган эди. «Шояд, бу аризани ҳам инobatга олсаю эл бу балохўрлардан қутулса!», деб ўйларди мулла Азим.

— Шундай қилиб, Фозилбой, биз Рукин номига бир ариза битдик, бугун юзга яқин кишига бармоқ бостириб келишди. Насиб қилса, эртага жаноб Павел Ивановичнинг қабулига кириб, аризани ўзим топшираман, — деб гапини якулади мулла Азим.

— Азимбой, ишқилиб эҳтиёт бўлинг-да, ўйнашмагин арбоб билан деганлар.

— Менинг кўрқақдиган жойим йўқ, Фозилбой!

— Шундайку-я, бирор қор-қол рўй берса, сарфлайдиган ортиқча сармомангиз бўлмаса...

— Ҳақ йўлида курашмоқ учун амалдор бўлиш шарт эмас!

Фозил бахши билардики, мулла Азим бир ишга киришдимиз, уни бу йўлдан қайтариш амримаҳол, шунинг учун гапни ҳазилга бура қолди:

— Дарвоқе, бирор амални эгаллаб турганингиз йўқ, деб янглишибмиз-ку, ахир, сиз губернаторсиз-а!

Иккаласи ҳам кулиб юборишди.

...1913 йилнинг ёзида Жиззахни чигиртка босди, ҳамарган дарахту экинни бир бошдан келмириб кетаверди. Ҳамма ўз боғидаги чигирткани қирарди-ю, даладаги, кўчадагиси билан ҳеч кимнинг иши бўлмас, оқибатда эртаги куни яна боғларни, полизларни қайтадан ҳашорат босар, элни сўраб турган оқсоқоллар эса бу аҳволга бепарво эди. Шунда мулла Азим шартта отига миниб ёнига ўғиллари ва яна бир-икки йигитни олди-да, одамларни уйдан чақириб чиқди, далалардаги, кўча-кўйдаги чигирткаларни ўлдиртириб, чуқурларга кўмдириди. Ушанда роса бир ҳафта кечаю кундуз курашиб, ҳашорат балосидан қутулишган эди. Иттифоқо, мулла Азимнинг одамларга иш буюриб, ўзини четга олганларга дағдаға қилиб юрганини кўрган бир киши: «Ох-о, губернаторга ўхшайди-я!», деб юборди. Шу бўйи мулла Азимга «губир» лақаби ёпишиб қолган эди. Фозил бахши ҳозир ўшани эслатди.

Ҳамид ҳамон уйғоқ эди. Мулла Азим жимгина мўлтираб ётган неварасининг бошини силаб, деди:

— Фозилбой, насиб қилса, бу йил деҳқончиликдан суянтирса, тирамода Ҳамиджоннинг қўлини ҳалоллаймиз. Узингиз тўйбоши бўласиз-да ўшанда?

— Худо хоҳласа, Азимбой!.. Биродар, мен саҳарлаб йўлга чиқаман!

— Ҳа, бунча? Худди олов олгани келгандек?

— Индинга холамининг қирқи, шунга...

Фозил бахши қариндош-уруғлариникида бўладиган маросимларнинг бирортасини ҳам қолдирмай қатнашар, қайда бўлмасин этиб келар эди. Мулла Азим бахшини қолишга ортиқча кистамади, ётишга жой ҳозирлай бошлади.

III

Мулла Азим саҳархез эди: қанча кеч ётмасин, барибир эрта турарди. Бугун ҳам меҳмони Фозил бахши ва неварасини уйғотиб юбормаслик учун секингина сирғалиб

ташқарига чиқди. Ҳали куёшдан дарак йўқ, шарқ уфқи ҳам нурсиз, лекин атроф дурустгина ёришган. Тонг шабнамига ювилган муздеккина кўккам ҳавосини симираркан, мулла Азимнинг баҳри дили очилиб кетди. Раҳматли отаси мулла Ёқуб: «Тонгги ҳавода сеҳрли хислат бор, уни тўйиб шимган одам кун бўйи тетик юради; саҳар турган улушини бутун олади, саҳар турмоқни одат қил», деб уқтирвчи эди. Бу гапга амал қилган мулла Азим кечаси қаттиқ ухлаб, саҳарда ҳаммадан илгари уйғонар, шунда ўзини енгил, покиза ҳис қилар, дунё, тириклик олдида сергак, зийрак турар, кундузи шу қадар кўп иш бажарардики, бир куни икки кунга айлангандек бўлар эди.

Мулла Азим таҳорат олиб, сада остидаги супада номоз ўқиди. Сўнг ичкари ҳовлига ўтиб, сайсхонага кирди. Туни билан ҳуриб, ҳар иккала ҳовлини кўриқлаб чиққан Тўрткўз сомон устида кулча бўлиб ётарди. У бошини кўтариб мулла Азимга бир қарадию яна тумшугини орқа оёқлари орасига тикиб олди; охир ёнидаги устунларга боғлиқ турган икки от кишнаб юборди.

Мулла Азим аввал Фозил бахшининг бурулини сўғорди, елтўрвасига арпа солиб, бўйнига илиб қўйди, сўнг ўзининг саманига қаради. У мол ва қўйларни ҳам сўғориб, емини бериб чиққандан кейингина тонгги товушларни босиб, сўфининг овози янгради:

— Оллоҳу акбар, оллоҳу акбар...

Учоқбошида аланга ловиллар, хотини Уғилой ҳам аллақачон оёққа қалққан эди.

Мулла Азим нонуштадан сўнг Фозил бахшини кузатди; ўғилларига боғ ҳовлида қилинадиган ишларни тайинлаб, ўзи пиёдалаб янги шаҳарга жўнади.

Чор ҳокимияти Жиззахни ишғол этгандан кейин Етимтоғ ва Молгузар тоғи этагиде янги шаҳар пайдо бўлди. Бу ерда асосан рус амалдорлари, ҳарбийлар ва уларнинг хизматкорлари яшарди. Сангзорнинг сўл соҳилида, темир йўл бекати томон ўтиладиган кўприк яқинида уезд бошлиғининг қизғиш гиштли баҳайбат маҳкамаси қад кўтарган, бу бинонинг кун ботиш тарафида черков, турли-туман дарахтлар қалин соя ташлаб турган кўркам боғ, боғнинг гарбий этаги Павел Ивановичнинг чорбоғига туташиб кетади, ундан пастда тоғ этагига омонат қўнган қапалаклардек, бошқа хизматчиларнинг кўримсизроқ уйлари жойлашган.

Жиззахлик қишлоғидан шаҳарга икки йўл билан борса бўлади: биринчиси Тошлоқ орқали ўтадиган қайроқтошли кенггина йўл бўлса, иккинчиси — тупроқ йўл, у Жиззахлик ариғи ёқалаб, Эронлик қишлоғидан ўтиб, Бешқувурга олиб чиқади. Бешқувур кўпригидан ўтгандан сўнг эса—маҳкама икки қадам. Мулла Азим хилватроқ бўлгани учун иккинчи йўлни афзал кўрди. У йўл бўйи Рукинга айтадиган гапларини хаёлида пишитиб борди. Эронлик қишлоғининг юқорисидан ўтаётганда, бундан бир йил аввал Россиядан кўчириб келинган уч рус деҳқонининг уйи олдида бир оз тўхтаб, уларга разм солди; уларнинг учаласи ҳам оқланган, ҳовли атрофи ёғоч панжаралар билан ўралган бўлиб, ҳовлида аёллар ва болалар уймалашиб юрарди. Мулла уларга тикилиб туришни нораво билиб, йўлида давом этди.

Уезд бошлиғи одамларни эшикдан кираверишда чап томондаги кенг кабинетда қабул қиларди. Мулла Азим қабулхонага кириб борганда уни яхши танийдиган котиб, тўра ҳозир бандлигини айтди. Мулла ҳар доимги одатига кўра, қабулхонанинг бурчагидаги столда тахланиб турган китоблардан бирини олиб варақлашга тутинди. «Русский Туркестан» тўпламидаги «Қозилар» сарлавҳали мақола унинг диққатини тортди. Бу Самарқанд музофоти ҳарбий губернатори Нил Сергеевич Ликошиннинг мақоласи эди. «Қани, губернатор қозилар ҳақида нималарни ёзибди?» деган қизиқиш билан мақолани ўқий бошлади.

«Мен хизмат юзасидан халқ қозилари билан доимий равишда учрашиб, улар ҳамиша маҳаллий аҳолининг кучли ва бой табақаларини ҳимоя этиб келганига янада қатъий ишонч ҳосил қилдим. Иш баъзан шундай тус оладики, бой одам ноҳақ бўлса ҳам, камбағалга кучини кўрсатиб қўйиш учун тиришади, халқ қозиси эса ҳеч қачон кучсиз тарафни ҳимоясига олмайди».

1 Тошкентда 1899 йилдан чиқа бошлаган китоб.

Мулла бу сатрларни ўқиб, ўй суриб қолди: «Тавба, рўй бераётган адолатсизликларни губернаторнинг ўзи ҳам жуда яхши билади, аммо нима учун бирор чора кўрмайди?! Уезд бошлиғи қишлоқлардаги мингбошию оқсоқоллар қилаётган номаъқулчиликларни билмайдими? Жуда яхши билади. Лекин у ҳам бунга қарши курашишни хаёлига келтирмайди! Нима учун?» Бу саволлар уни фақат шу ерда — қабулхонада эмас, балки уйда ҳам, даладаю кўчада ҳам бирдай қийнар, аммо рўёбли бир жавоб топа олмай азоб чекар эди у.

...Мулла уезд бошлиғи ҳузурига кирганда, Павел Иванович нақшинкор оёқли улкан столга бағрини бериб, тепакал бошини эгганча хат битмоқда эди. Полковниклик эполетлари ярақлаб турган мундирини кресло суянчиғига кийги-зиб қўйган, оқ кўйлагининг ёқаларини очиб, энгини билаги-гача шимариб олган.

1870 йили Оренбургдаги унча машҳур бўлмаган дворян оиласида туғилган Павел болагигидеъ Туркистон ўлкаси ҳақида кўп эшитганди. Шер овловчи тоғаси Николай фақат Урта Осиёда учрайдиган «соч-соқолли» арслонни қандай тутишлари, нотаниш ўлканлар ажойиб табиати, ширин-шакар мевалари, содда одамлари ҳақида жуда мароқ билан сўзлар, бу ҳикоялар эса Павелни хаёлан ғаройиб мамлакат сари етаклар эди. У ўзини гоҳ Туркистону Помир тоғларида шерхон овлаётган, гоҳ полизда қовун-тарвуз еб, боғлардан узум узаётган ҳолда тасаввур этарди.

Оренбургдаги кадет корпусини, сўнг Павловск ҳарбий билим юртини тугатган Павел 1892 йили Киевда, граф Милютининг пиёда қисмида подпоручик бўлиб хизмат қилди. Туркистонга бориш аҳди шу даврда қатъийлашиб, ташқи ишлар министрлигининг Шарқ тиллари институтига кириб, ўзбек тилини ўргана бошлади. Шундан сўнг у Туркистондаги қариндошлари ёрдамида Уратепага прін-тав бўлди; ўзбек тилини яхши билиши қўл келиб, тез кўтарилла бошлади, 1902 йили Жиззах уезд бошлиғига ёрдамчи, кейин Самарқанд музофоти правленийсига мас-лаҳатчи этиб тайинланди; ниҳоят, 1910 йилдан бери Жиззах уездига бошлиқ. Болалик хаёллари уни аллақачон тарк этган, энди уни мевахўрлик ҳам, шер ови ҳам қизиқтирмас, у энди тезроқ бойиб, номдор дворянча айланишни истар эди, холос.

Рукин Жиззах уездига бошлиқ бўлиши биланоқ ёрдамчи-лик даврида ўзи яхши билган синашта одамларга амал тақсимлаб берди. Бу амалдорлар уни яхшигина таъминлаб туришар, кўнглидагидек иш тутмаганини у дарҳол алмашти-рар, баҳона топишга ўта уста эди. Юқоридаги рус амалдорлари унинг «ёт халқ» тилини, одамларини «қитиғи-ни» бунчалик билишига тан беришарди. Шу билан бирга — у ўзини халқларвар кўрсатишга ҳам ҳаракат қилар, меҳнаткашларнинг арз-додига унча-мунча қулоқ солиб турар, баъзан ҳаддидан ошган амалдорларни жазолар эди ҳам. Рукин уезд табиий шароитини ўргангани келган комиссияга Жиззахда сув етишмаслигини алоҳида қайд эттириб, Зерафшондан Санзорга қўйиладиган Туятортар ариғини қайтадан, кенгайтириброқ қаздириш учун ҳуку-матдан пул ажратишни сўраттирди ва бу иши билан маҳаллий аҳолининг таҳсинига сазовор бўлди. У Мулла Азимни ўзининг маърифатли, камбағалпарвар одамларга чўзилган қўли, Мирзаёрга ўхшаганларни эса тўқроқ табақа-га узатишган қўли деб билар, иккала қўли билан икки тараф-ни сийпаб турар эди.

Полковник мулланинг кирганини сезмай хат битишда давом этарди. Кеча у Самарқанд музофоти адлия маҳка-масидан мактуб олган эди; маҳкама Қизилқум вилоятидаги эллиқбошилар қозини қайта сайлашни сўраётганликлари, бунга уезд бошлиғи қандай қарашини билмоқчи экан. Иш-бошқарувчию ёрдамчини аралаштирмай, хатга Павел Ива-нович ўзи жавоб ёзишга жазм қилди. Ҳозир ана шу хатни якунламоқда эди.

«...Шу кунгача қайта сайлов ўтказиш уезд маъмурияти ёки правленийнинг талаби, кўрсатмаси билан ўтказилар эди. Агар Қизилқум волости эллиқбошиларининг илтимоси-ни инобатга олсак, бошқа волостларнинг халқи ҳам қайта сайлов ўтказишни истаб қолади. Ана шунини ҳисобга олиб, менимча, Қизилқум волости эллиқбошиларининг илтимоси-ни рад этиш керак!»

Хат шу ерга келганда мулла Азим овоз чиқариб салом берди. Полковник бошини кўтарди, ясама хушчақчақлик билан.

— Оҳ-о, мулла ака! Қанча ёз, қанча қиш ўтди кўришмага-нимизга! — дея ўрнидан турди, столни айланиб ўтиб, мулла Азим билан қўл олишди. — Жуда кўринмай кетдингиз?

— Рўзгор ташвишлари билан юрибмиз-да, жаноб Павел Иванович! Узингиз сиҳат-саломатмисиз? Бола-чақалар?

— Раҳмат, раҳмат. Аммо бу иссиқ деганлари жуда ёмон бўляпти-да.

Полковник муллани қаршисидаги стулга таклиф қилди.

— Саратонга ҳали анча бор-у! — деди мулла стулга ўрнашиб.

— Ҳозирдан куйдирипти, саратонда роса ўлиб бў-ларканмиз-да?

— Худо асрасин, ҳоким жаноблари!

— Хўш, қишлоқда нима гаплар? — Павел Иванович мулланин рўпарасидаги креслога чўкди.

— Тинчлик. Баъзи бир масалаларда сизнинг маслаҳа-тингизни олгани келувдим.

— Қанақа масала экан?

— Кеча кечқурун бизникига беш-олти киши сизнинг номингизга ариза ёздиргани келди. Улар билан батафсил гаплашсам, фиғонлари фалакка етган...

Мулла Азим қизишиб, Хидир мингбоши, Мирзаёр оқсоқол каби амалдорлардан халқ жуда норози бўлаётган-нини сўзлади ва қўлидаги шикоятномани узатди.

Павел Иванович мулланинг гапини аввал диққат билан тинглади, сўнгра шошилмай аризани ўқиб чиқди. Лекин секин-аста қовоғи уюла бошлади. Мирзаёрнинг гаплари ёдига тушди: «Мулла Азим сиз билан яқинлигидан фойдаланиб, баъзи одамларни бизга қарши гиж-гижляпти. Оқибатда солиқ йиғиш қийинлашяпти».

Бу гап тўғрига ўхшайди: мулла ўзига бунчалик ишониб кетмаганда бирйўла уч амалдорни қайта сайлансин, деб ариза кўтариб келмасди. Агар мулланинг гапига кириб, учовининг ҳам ўрнига бошқа одам сайлашга розилик берса, уч хазинасидан, тўғрироғи, ҳамёнига оқиб келаётган сероб ирмоқлардан маҳрум бўлади. Рози бўлмаса, мулла Азим... Аммо, қуруқ ҳангома қайда-ю, жарақ-жарақ тиллалар қайда!

Бироқ, вазият қалтис! Мулла фуқаронинг талаби билан келган, шикоятномага юз одам бармоқ босган! Қолаверса, амалдорлардан зорлиниш қатида давлат солиқларидан норозилик кайфияти ҳам ётибди. Бунга ўз вақтида барҳам бермоқ керак!

Ҳазабини босиб олмоқчидек кресло суянчиғини маҳкам чангаллаб, ерга боққанча сукутга кетди.

Жимлик узоқ давом этди. Мулла Азим Рукиннинг бирдан ўзгарган авзойига қараб, бу ҳолнинг хосиятсизлигини сезиб турарди. Ниҳоят, Павел Иванович дилидагини айтди:

— Мулла, мен сизни шикоятчиларга ошно бўласиз, деб солиқлардан озод қилмадим. Сиз тушунган одамсиз! Ким солиқ тўламайман, деса, шунини тўғрими? Сиз уларга тушунтиринг, ҳозир уруш вақти... Урушда ютиб чиқсак, ана ўшанда солиқ камаяди.

— Павел Иванович, сиз белгилагандан уч-тўрт ҳисса кўп солиқ олишяпти. Ошиғини ўзлари уриб қолишади. Сиз буни билмайсиз! — Мулла Азим, улар тушумни тўра билан арра қилишларини яхши билса-да, тўрани ҳалол-покиза деб тушунгандек сўзларди. Бу гапдан тўра сал юмшади:

— Энди, ҳозир уруш кетяпти. Бундай майда гапларга вақт йўқ. Мана, ҳозир ҳам Зоминдан келган отларни вагонга солиб, Тошкентга жўнатиш керак! Сиз одамларга тушунти-ринг...

Мулла Азим энди гап беҳуда эканини сезди. У бошини ҳам қилиб ўтирар, Павел Ивановичнинг узуқ-юлуқ гаплари қулоғига кирмас, умидлари пучга чиққани учун ич-ичидан эзилар эди. Эски қози, мингбоши ва старшиналар бўшати-либ, ўрнига бошқаси сайланса, улар камбағал бечораларга ситам ўтказишни сал камайтирар, деб хаёл қилган эди. Энди эса, халқнинг аҳволи нақадар ночорлашиб бораётгани билан тўранин ҳам сариқ чақалик иши йўқлигига қаттиқ амин бўлди. Тўра бир пайлар Туятортар ариғини қайта қазитиш, сув таъминотини яхшилаш, қўриқ очиб пахта экиш

ҳақида тўлқинланиб гапирганда, камбағалларнинг соғлиғи учун қайғурганда бошқача одам эмасмиди! Бугун эса уни худди гўдакдек авраб ўтирибди... Энди, топган-тутганини солиққа тўлаётган Қорапомиш, Дамин кулолнинг, сув олмаса, экинлари қуриб қолаётган Халил ишгирнинг ҳоли нима кечади? Нима қилса, бу шўрликлар бор-будидан айрилиб, бола-чақаси билан кўчада қолмайди? Бунинг учун тўра олдида бечоранинг бечораси бўлиб ўтирган мулла Азимнинг қўлидан нима келади? Чўкиб кетаётган инсонга чўзай деса, қўл савил қисқа! Эй, парвардигор! Энди анави аризага бармоқ босиб, умидвор бўлганларга нима дейди?!

У оғир ўй-хаёллар гирдобиде шуни англадики, агар ҳозир Рукиннинг юмшоқ гапларига кўниб индамай чиқиб кетса, иккинчи марта бу масала билан унинг олдида киролмайди. Ҳамонки, Эски шаҳардаги амалдорлар ўзгармас экан, ҳамонки тўра билан орасига совуқлик тушган экан (буни кўнгли сезиб турибди), лоақал анов уч камбағалнинг дардини айтиб қолсин! Тўранинг марҳаматидан бутунлай маҳрум бўлса ҳам, айтиб қолсин!

Энди мулла Азим ортиқча юз-хотирга бориб ўтирмади, юрагида қайнаганини ҳеч торинмай тилига кўчираверди:

— Жаноб Павел Иванович! Майли, амалдорларингиз кўнглига келган номаъқулчилигини қилаверсин. Аммо наҳотки, ягона отидан бўлак ҳеч вақоси бўлмаган бир камбағалнинг отини қайтариб беришининг иложи бўлмаса?! Наҳотки, экинлари қуриб қолаётган бир бечорага озгина сув қўшиб бериш мумкин эмас? Наҳотки шахсий хусумат туфайли икки баробар кўп солиқ солинган бир деҳқонни қонун юзасидан, адолат юзасидан ҳимоя қилиш мумкин эмас? Бунақада шўрлик халқ қандай яшайди? Ахир, давлатнинг қоматини ҳеч ким назари илмайдиган бу бечоралар кўтаради-ку! Шундай экан, нега уларга душман кўзи билан қаралади, бор-буди шилиб олинади? Қонун билан иш кўрадиган чор ҳукуматидан халқнинг кутгани шумиди?! Сиз каби адолатли раҳбардан умидимиз шумиди?

Мулла Азим жимиб қолди. У ўтирган жойида унқиқиб, қорайиб кетган, юзидан бодраб совуқ тер чиққан, кўзи ғалати чақнар эди.

— Да, да... — Павел Иванович шундай деб такрорлаганча гоҳ деразадан ташқарига, гоҳ столга боқар эди. Бир маҳал у мулла Азимга «Ах, мана сен қандай одам экансан?» дегандек тикилиб қолди, сўнг тап этиб столга мушт урди:

— Да, да... Ким эди ўша уч киши? Нима арзи бор экан?

Мулла Азим худди шу саволни кутган эди, у дарҳол уч бечоранинг номини айтиб, арзи нимадан иборатлигини лўнда, аниқ қилиб тушунтириб берди. Рукин қоғозга ёзиб олганидан кейин:

— Яхши, буларнинг арзини инobatга оламан, — деди. — Ҳозироқ Зоточоловга тайинлайман. Эски шаҳарга бориб ўзи ҳал қилиб келади. Лекин, мулла ака, сенга дўст сифатида маслаҳатим шуки, энди бунақа ишларга аралашма! Биз кимни кўямиз, кимни оламиз — ўзимиз биламиз! Истасанг, сени ҳам элликбошликка сайлаймиз!

— Раҳмат, жаноб Павел Иванович! Мен сиздан амал сўраб келганим йўқ.

— Унда яхши, келишдик-а? Ҳозир вақт зикроқ. Хайр, мулла ака!

Мулла Азим Рукиннинг гапи оҳангидан «Сени хоҳлаган пайтимда бу ердан ҳайдаб чиқаришим мумкин, кўп ўзингдан кетма!» деган маънони сездди. У Рукин билан хайрлашиб, кабинетидан чиққанда фикимлаб, эзиб ташлангандек юраги зирқирар, қадам олиши оғирлашиб қолган эди.

...Мулла Азим кўрғон ҳовлисига қайтгач, уйга кириб жомакорини кийиб чиқди. Хотинининг «Бир пиёла чой ичиб олинг», деб ёлворганига ҳам қулоқ солмай, боғ ҳовлига жўнашга шайланди. Уғилой эрининг бугун у ёққа бормаса керак, деб Ҳамид билан шу ерда қолган эди. Мулла Азимнинг қарорини эшитгач, улар ҳам отланишди.

Учовлон Жарариқ ёқалаб кетиб боришарди. Ҳамид тол новдасини от қилиб миниб олган, «оти» бобосидан сал ортда қолса «сарининг» ширтиллаб хивич уради, «от» шундай шаталоқ отадими, Ҳамид гоҳ ўннга, гоҳ сўлга жилов буриб, зўрга тўхтатиб қолади... Бобо эса ўз ўй-хаёллари билан андармон.

«От» билан олишиб чарчаган Ҳамид энди оёғига тикан киришидан эҳтиёт бўлиб, бобоси ва бувисига зўрга етиб юрарди. Мулла Азим терлаб-пишиб бораркан, набирасига қараб паршон кўйда сўзланди:

— Уғилгинам, сен ким бўларкинсан? Менга ўхшаб қўлидан ҳеч иш келмайдиган, бева-бечорани қўлтиклай олмайдиган нотавон бир кимса бўлармикансан? Сўзи кесмас, ўзи ўтмас на зари бор, на зўри бор бир кимса...

Ҳамид бобоси ва бувисининг олдида тушиб пилдираб кетаркан, ҳар замонда орқасига қараб, бобоси қистамаётгани учун индамай борар эди. Эртага ким бўлишини у ҳали хаёлига ҳам келтиролмас, ҳозир бобосининг саволига нима деб жавоб беришини ҳам билмас эди. Бувиси унинг жонига ора кириб гапира кетди:

— Олимжон, бунча куйинасиз? Минг қатла шукрки, зари билан зўри борларга мутелик жойимиз йўқ. Шукр қилинг, ахир бу аҳволда ўзингизни еб адо этасиз-ку! — Уғилой оқ ёпинчиғини билагига ташлаб мулладан бир қадам орқада зипиллаб кетаркан, эрига ўзича насиҳат қиларди.

— Уҳх... — дея мулла Азим дафъатан жимиб қолди. Орадаги сукут узоқ чўзилди. Уни бузишга ҳеч ким журъат этолмаётгандек эди. Ҳамид бир неча марта орқасига ўгирилиб қаради. Кейинги сафар кўзи бобосининг кўзи билан учрашди. Шунда бобоси хиёл жилмайиб қўйди ва бувисига қараб сўзлай бошлади:

— Мен Ҳамиднинг бир фозил, билимдон одам бўлишини истардим. Аммо бугун билсам, фозиллар доим четда экан. Фақир одам панада юрса билинмас, аммо унча-мунча нарсага ақли етадиган одам қўлидан ҳеч иш келмай бир четга чиқиб қолса, алам қилар экан. Жуда ҳам! Мана, қўлимиздан нима ҳам келар эди... Камбағалларнинг шўрига эса — фозиллар, халқ учун жон куйдирадиган адолатпарварлар доим бир четда қолиб шамшири кесгир, зари зўр туллақлар улоқни илиб кетар экан...

Уғилой пешонаси тиришиб эрига ташвиш билан боқади. Буни сезган мулла хотинига таскин бергандек, кесиб-кесиб гапиради:

— Энди барисини бас қилдим! Энди бирор кишига ариза битиб бермайман! Ахир, ҳеч қандай натижа чиқмагач, бечораларни овора қилишининг нима кераги бор? Тўранинг олдида ҳам бормайман! Қози, мингбоши, оқсоқол билан ҳам ишим бўлмайди! Барисига минг лаънат! Болаларга бош бўлиб, деҳқончилик қиламан! Бўлди энди, ҳаммаси жонимга тегди!

Мулла Азим қадамини тезлатди-да, набирасининг қўлидан етаклаб олди. Энди у жуда жадал юрар, Ҳамид билан бувиси унга зўрга етиб боришар эди.

IV

Саврининг йигирма иккинчи кун, оқшом. Шарифбойнинг кенг, район бўйлари уфуриб турган ташқи ҳовлиси. Ишқомга осилган давра қироқ чорпоя атрофини яхши ёритган. Чорпояда тўрт киши гурунглашиб ўтирибди.

Жиззахнинг нуфузли бойларидан бўлиш Шарифбой элнинг устиде юрган кишиларни тез-тез чорлаб, оғизларини мойлаб турар, «Бу ҳам яратганга худойидек бир гап-да», деб кўяр эди ўзича. Бугун ҳам Эски шаҳарнинг кўзга кўринган амалдорлари Шарифбойниқанда меҳмон.

Шарифбой ёши элликлардан ошган, бақалок киши, калласи хумдек бўлгани учун салла ўрамай, доим сочини устарада қирдириб, чуст дўппи кийиб юради.

Чорпояннинг тўридан Эски шаҳар оқсоқоли Мирзаёр, унинг ўнг ёнидан тилмоч Комил, сўл ёнидан жиззахлик, ховослик, саройлигу яхтанлик гузарларининг элликбошиси мулла Хидир жой олган. Улар паловдан сўнг Шарифбойнинг ҳақиқа дуо қилиб, чой устиде гурунқ очиларди.

— Бу, мулла Азим хўб жонимизга тегди-да! — деди мулла Хидир Мирзаёрга қараб. — Хабарингиз бор, кеча пешиндан кейин ҳокимнинг муовини келиб: «Яхтанлик Халилни танийсанми?» деб қолди. «Ҳа, танийман» дедим. «Ушанинг томорқасига сувни кўпайтириб, навбатини бугуноқ берасан — тўранинг буйруғи! Бор, ҳозироқ миробингни топ!», деса хайрон қолибман, Халил бу ўрсининг гўрдаги

гўрваччаси бўлармикан, деб. Билсам, гап бу ёқда экан, ишга губир аралашган эканлар! Шунинг учун кеча сувингиздан бир оз камайирдик-да, бойбобо, маъзур тутасиз.

— Хабарим бор,— деб қўйди Шарифбой калондимоғлик билан.

— Биз ҳам ул кишимнинг аризалари туфайли, солиқ тўламайдиган бир лўлиннинг отини қайтариб бердик, яна бирининг хирожини камайтирдик. Буни эшитган бошқалар ҳам ёқага тармашадиган бўлиб қоляпти,— деди тўнғиллаб Мирзаёр.

— Ҳа-да,— деди мулла Хидир.— Мана энди, бошқа элдагилар ҳам кетмонини кўтариб чиқапти, бизнинг сувни ҳам кўпайтириб берасан, деб!

Мулла Хидирнинг мулла Азимга пинҳона адовати бор, бошқа элликбошилар сингари хоҳлаган номаъқулчилигини қилиб, даврини сурмоғига доим шу одам халақит берар эди. У бирор ёмонлигини билса, тўрага етказди, амалимдан ажраб қоламан, деб кўрқарди, шу туфайли мулла Азимни ҳар қанча ёмон кўрмасин, очиқ бир нарса дейишга юраги бетламасди: ҳозир эса ҳамтовоқлари даврасида тили эшилиб қолди.

— Сизлар гапнинг фақат «бердиси»ни эшитибсизлар,— деди бир пайт мирза Комил.— Гапнинг индаллоси бу ёқда!

— Хўш, эшитайлик!— деди қизиқиб Шарифбой.

— Гапнинг индаллоси шулки, мулла Азим Эски шаҳардаги амалдорларнинг бариси — Мирзаёр ҳам, мулла Хидир ҳам ғирт порахўру балохўр, алай-балай, буларнинг ўрнига бошқа одамларни сайлашингизни сўраймиз, деб ариза ёзган, юз кишига бармоқ бостириб тўранинг олдига чиққан.

— Е тавба!— деб юборишди ўтирганлар.

— Хайриятки, Павел Иванович мулла Азимнинг ноғорасига ўйнамаган, аризадаги уч-тўрт кишининг шикоятини инobatга олган-у, бошқаси билан иши бўлмаган. Шундан кейин мулла Азим билан Павел Иванович ўртасида гап қочиб қолган, чамаси.

Мирза Комилнинг гапи ҳаммага ҳар хил таъсир қилди. Мирзаёрнинг кўзлари чакқайиб, бақуваат Ҳидирнинг томирлари бўртиб, юзига қон қуйилди, мулла Хидир гезариб, бир мирзага, бир Мирзаёрга қарарди; фақат Шарифбойгина «Бу гапларнинг менга алоқаси йўқ!» дегандек, бепарво ҳолда чой қуйиб, Мирзаёрга узатди.

Аслида, мулла Азим ҳақида гап очилган жойда унинг ҳам ичини ит таталарди. Бундан ўн-ўн беш йил бурун Шарифбой дабдурустан пахта сотиб олишга зўр бериб қолди. Икки от арава, тўрт хизматкорини бозорга чиқарди, одамларнинг уйларига бориб ҳам пахта харид қила бошлади. Катта-катта омборлар қурдириб, пахтани обдон қўриштириб, шу жойларга босиб кўярди. Бир от-арава билан бир ҳисобдон хизматкор ҳар кунги станция яқинидаги пахта заводига қатнардди. Ҳамма гап заводнинг пахтани Эски шаҳар бозоридагидан икки баробар қимматга сотиб олишида эди.

Шарифбой бу оралик савдодан катта даромад кўрарди: иш шу даражага бордики, одамлар ҳали етилмаган пахталарини ҳам Шарифбойга сота бошладилар. Қузда фалон пуд пахта бераман, деса — бўлди, Шарифбой у кишининг номини дафтарга ёзиб, шартта пулини бериб юбораверарди. Баъзи от-аравали деҳқонлар ҳам бозорга бориб ўтирмай, тўғри Шарифбойниқига келиб, пахтасини пуллаб кетаверарди. Иттифоқо бойга пахта сотаётганлар сони бирдан камайиб қолди, энди деҳқонлар пулга зориксалар ҳам Шарифбойга келмай, қийинчилик билан бўлса-да, пахтани етиштириб, заводга ўзлари олиб боришарди. Кейинчалик эшитса, бу ишни уларга мулла Азим маслаҳат берган, бой сизларни лақиллатяпти, деб ташвиқот қилган экан. Шарифбой муллага бир сўз ҳам қотмади, ҳисоблашиш вақти келиб қолар, деб қўйди ўзича.

Мирзаёр ўртадаги жимликни бузиб:

— Биз унинг мушугини пийшт демасак, у ит эмган ҳали бизга чоҳ қазиб юрибдими?— деди бўғриққанидан яқтагининг ёқасини кенгроқ очиб.

— Киройи кофир шавад, губернатор шавад, дебдилар. Ахир, у губернатор-да!— деб қўйди мулла Хидир.

Мирзаёрнинг гапидан Исмомлбойнинг зардаси қайнаб кетди-да, пиёлеси тагида қолган чойни забт ила ҳовлига сепди:

— Старшин, бунча кўрқоқ бўлмасангиз? Сиз ҳам тўранинг олдига кириб, мулланинг танобини бундай тортиб қўйсангиз-чи, демайсизми? Фақат топганингизни олиб бориб, лўппи-лўппи ташлаб келавермасдан!

— Нимасини айтаман бу ўриспараст мулланинг?! Эртдан кечгача тўранинг идорасида ўтиради, бирга китобхонлик қилади, тўрага ўзбекчани ўргатади. Бир марта уни сал ёмонлаб гап очгандим — мана, мизранинг ҳам хабари бор — тўра мени койиб ташлади. Шундан кейин индамай қўя қолдим.

— Эмаса, шундай қилиб юраверинг! Мулла сизни олдиртириб ташлагандан кейин «Баракалла, Мирзаёр» деймиз.

— Нима, бўғиб ўлдир, дейсизми у қизиталоқни?!

— Мен сизнинг ўрингизда бўлганимда Азим гувирни кафтимда ўйнатардим. Шундай бир чоҳ қазирдимки, чоҳга йқиқлаётиб, тупроғини ҳам ўзи тортиб тушарди!

— Айтишга осон!

— Қизиқсиз-а, мана, масалан: «Жаноби тўражон! Солиқ йиғиш оғир бўлиб кетяпти. Ҳатто амалдорлардан ҳам, домла, имомлардан ҳам йиғяпмиз. Анча вақтдан бери сизга айтишга тортиниб юрардим. Шу, баъзилар: «Азим гувир тўламаса, биз ҳам солиқни тўламаймиз!» дейишяпти. Озроқ бўлса ҳам муллага солиқ белгиласак, қандай бўларкин?», дейсиз. Тўра кўнса, мулланинг йиллик даромадини ўн бараваар ошириб айтасиз. Нима, тўра келиб, унинг даромадини текшириб ўтирибдими?! Кейин муллага хирожни шундай босингки, бели майишиб кетсин! Эй, камбағални урма, сўкма, тўнини еч, дейишган ахир, Мирзаёр!

Ўтирганлар Мирзаёр билан Шарифбойнинг баҳсига жимгина кулоқ солишарди.

— Темирни қизигида босиш керак!— деди Шарифбой.— Мирза айтганидек, ораларидан гап ўтган бўлса, ҳозир айна пайти экан. Мулла жуда тулки одам. Беш-олти кун ўтмай тўра билан алоқасини яхшилаб олади. Сўнг сизнинг минг гапингиз бир пул бўлиб қолаверади.

— Рост айтасиз. Азим гувирнинг ўзи ҳозир ўлар ҳолатда юрибди,— деди мирза Комил Мирзаёрни тезлашга ҳаракат қилиб. Унинг гап кўтариб келишдан мақсади ҳам шу эди. Мирзаёрнинг қўли билан мулладан ўч олишни истарди. Ҳув ўшанда ҳарбий губернатор олдида шарманда қилгани ҳамон ёдидан чиқмасди.

— Ўлганинг устига тепиш керак, токи қайтиб туролмасин!— деб қўшимча қилди мулла Хидир ҳам.

Сўнг муллага қарши чоҳ қазининг амалий томонларини гаплашдилар. Бу масала тугагач, Шарифбой: «Энди менинг этагимдаги тупроқни ҳам олинглар!», деди хотиржамлик билан.

Ҳамма кулиб юборди.

Мулла Азимнинг боғ ҳовлиси Жиззахлик ариғининг бир ирмоғи — Жарарик бўйида бўлиб, бу ердан Етимтоғ, Молгузар, Нурота тоғлари яққол кўзга ташланиб турарди.

Йўлига чоҳ қазилаётган бу оқшомда мулла Азим қоронғи тушиб қолганига қарамай хомтоқдан йиғилган барглари молларнинг олдига ташиб чиқаётган эди.

— Ҳамиджон, бобонгни чақириб келмайсанми?— деди ўчоқ бошида овқат сузишга ҳозирланаётган Комила.

Ҳамид боққа қараб зипиллади. Ҳавончани юваётган Комила унинг ортидан меҳри балқиб:

— Айланайин катта боладан!— деб қолди.

«Вақт шунчалик тез ўтаркан-да!— дея ўйларди у.— Ахир, кечагина бешиқда ётган бола бугун икки ҳовлини тўлдириб юрибди; ҳамманинг эрмаги, ҳамма унинг эрмаги! Бундан тўрт йил аввал эса Комила тариқ солинган қовузни иситиб, бешиққа тўшар, «Ҳамиджонимнинг юзи ёруғ, насбиси бутун бўлсин!», дея ёстиқчанинг тагига кўзгу билан кулча тиқиб кўяр эди. Назарида, бу эзгу истаклари вужуд-вужудига сеҳрли таъсир этгандек, чақалоқ мириқиб, узоқ ухларди: унинг уйғониш вақтини тахминлаб гаворапўшни оҳиста кўтарса, гўдак кўзини очиб ётган бўлар, буни кўриб, завқлангандан Комила кулиб юборар эди. Сўнг қўлбоғу-оёқларини бўшатиб, уни ечиб олар, бир мuddат юмшоқ кўрпачага чалқанча ётқизиб яйратиб кўяр, кейин мурғак баданини авайлаб уқалар, шунда чақалоқнинг қитғи келиб, бўйинини ичига тортган қўйи кулча юзи қизариб, заифгина қиқирлар эди. Комила бу машғулотга шунчалик берилиб

кетардики, баъзан ҳатто эри кириб келганини ҳам сезмай қоларди. Олимжон ҳам ўғилчасини кўлига олиб эркалагиси, сўйгиси келса-да, халақит бермай бир чеккада жимгина она-болога тикилиб турарди.

— Вой, келдингизми, دادаси? Қаранг, Ҳамиджон сизга салом берапти! — дер эди Комила бир пайт уни пайқаб.

...Мулла Азимнинг йўтали Комиланинг хаёлини бўлди. Қайнотасининг одати шунақа, келганини билдириб йўталиб кўяди. Кечки овқат маҳали ҳовли ўртасидаги супага хондоннинг барча аъзолари йиғилишди. Турда мулла Азим, унинг ўнг ёнидан Олимжон, чап томонидан Ҳамдам, Аҳмаджон, Ҳамзалар жой олишган, Олимжондан қуйида Уғилой ва келинлар ўтиришар эди. Ҳамид бобоси билан дадасининг ўртасига суқилган, Асолат одоб сақлаб Комиланинг биқинида тиз чўккан.

Овқат пайти кам сўзлашилди. Дастурхонга фотиҳа ўқилгандан сўнг келинлар идишларни йиғиштириб, секин ўтириб кетишди. Уғилой сочиққа ўралган чинни чойнақдан пиёлаларга чой қуйиб эрига, сўнг ўғилларига узатди. Ҳамид бир бувисига, бир чойнакка қараб қўйди, буни сезган Уғилой ярим пиёла чойни унга тутди. Ҳамид қўлини кўксига қўйганча, юзида болаларча покиза табассум балқиб пиёлани олди. Унинг катталарга хос жиддий ҳаракатларини кузатиб ўтирганларнинг юзида жилмайиш зоҳир бўлди, лекин болани мулзам этмаслик учун ҳеч ким товуш чиқариб қўлмади.

— Ҳамиджо-он! — деди мулла Азим мароқ билан.

— Лаббай, мулла бово!

— Яшанг, ўғлим! Бугун ким билан ётасиз?

Ҳамид бобосига ёлворувчан қаради:

— Сиз билан ётсам, эртак айтиб берасизми?

Ҳамиднинг шартини эшитиб, ҳамма кулиб юборди. Айниқса, Олимжон завқ билан хандон отди. Розилик олган Ҳамид севинчдан иригилаб, ўзини бобосининг кучоғига отди. Кейин катталар у ёқ-бу ёқдан ҳангомалашиб ўтиришди, мулла ўғиллари билан эрта қилинадиган ишларни маслаҳатлашиб олгач, тарқалишди.

Ҳамид бобосига эргашиб кичик уйга кирди. Бу ерда унга ўрин тўшаб қўйилган эди. У ўзини худди сувга отаётгандек бир ҳаракат билан тўшақка ташлади.

Мулла Азим боланинг хархашасидан шунчаки қутулиш ва тезроқ ухлатиб қўйиш учун эмас, балки тарбиясини ўйлаб эртак айтар, эртатка ўзининг дардини, эл-юрти бахти ҳақидаги ўйларни қўшиб сўзлар эди. У набирасига шунчалик кўп эртагу ҳикоятлар айтиб берган эдики, баъзан энди нимани гапирсамикин, деб тараддуланиб қоларди. Бугун ҳам шу қўйга тушиб, Форишда эшитган бир афсонаси ёдига келдию тўшақка ёнбошлади. Бу «Тошни кесган қиз» ҳақидаги ривоят эди.

— Бир бор экан, бир йўқ экан, — деб гап бошлади мулла Азим, — жуда қадим замонда Форишнинг Баландсой дарасида бир қабила яшаган экан...

— Ҳи, — деб қўйди Ҳамид бобосининг кўзига тикилиб. Бобоси эртак айта бошлаганда у «Ҳи, ҳи», деб турар, воқеа қизий борган сари дамани ичига ютиб, тинглар эди. Бобоси дастлаб эртак айтган пайтларида илонларнинг вишиллаши, қўшларнинг сайрашини қилиб берарди. Энди эса бунга ҳожат қолмаган, бобоси катта одамга қандай айтиб берса, Ҳамидга ҳам шундай гапирарарди.

Мулла набирасини бағрига тортиб, эртагини давом эттирди:

— Бу қабилада Шер исмли йигит бўлиб, у бақувватликда, мерганлигу чаққонликда танҳо эди. «Қабилада энг кучли одам бўлсаму, шу мункиллаган Тождорга итоат этиб юрсам! Бошлиқ бўлиш қандай яхши-я! Ҳамма сенинг изминга юради, нимани хоҳласанг шуни бажо қилишади!», деб ўйларди Шер ёлғиз қолган пайтларида. У, қабилани бақў йўлига бошлаш учун эмас, балки ўз фойдасини кўзлабгина Тождорнинг ўрнига кўз тикарди. Қабила бошлиғи — Тождорнинг йигитлик ғайрати сўниб, гавдаси қуриган новдага ўхшаб қолган бўлса-да, ақл чироғи равшан эди. Узининг доно маслаҳатлари билан одамларни бало-офатлардан омон сақлаб келарди, кишилар у билан бехатар, бахтиёр яшардилар. Қабилада шундай бир удум бор эди: ким энг кучли, заковатли, тadbиркор деб тан олинса қазоси етгунча қабилага бошчилик қиларди. Аммо

Шер бу қоидадан бузди. Ҳамма овга кетганда Тождорни бўғиб ўлдирди... Уғлим, ана шундан бери одамлар бошлиқ бўлиш учун бир-бирларининг қонини тўкадилар, кўзини ўядилар... Шундай қилиб Шер тустовуқ пати билан безалган тожни кийди. У дастлаб қабилани худди Тождордек бошқариб, ҳеч кимни оч қолдирмади, ваҳшийларга олдирмади. Аммо, кейинчалик йигитдаги манманлик авжи-га чиқиб, мўйсафидларнинг сўзига қулоқ солмай қўйди.

**«Бахтли ёшлар сира гурур этмағай,
Қарилар сўздан узоқ кетмағай», —**

деган экан машойихлар...

Гап шу ерга келганда мулла Азим чалқанча ётиб шифтга тикилганча жимиб қолди: «Бобом нега индамай қолдилар?» дегандек Ҳамид бошини кўтаргандан сўнггина шифтдан кўзини узмай, кимгадир хитоб қилгандек кесиб-кесиб сўзлай бошлади:

— Одамларга бош бўлиш учун майда ҳой-ҳаваслардан воз кеча оладиган, кўп сўраса, жонини ҳам берадиган даражага етиш керак. Токи ўзганинг қизи — ўзининг қизинг, ўзганинг беваси — ўзининг онанг, элнинг кулфати — сенинг кулфатинг бўлсин! Дилинг доим ана шуларнинг дарди билан банду қўлингга адолат тарозиси турсин. Шундагина сен одамларни бахт сари етаклай оласан... Ҳай, эртагимизга қайтайлик. Шундай қилиб, Шер айш-ишратга берилиб кетди. Энди илгаригидек овга ҳам чиқмасди, чунки бошқалар уни озиқ-овқат, кийим-кечак билан таъминлаб турарди-да! Шу туфайли талтайиб, қабилани ўз ҳолига ташлаб қўйди. Бир кунги кекса Сайёд унга: «Шер, обхонада балиқлар кўринмай қолди. Бу ердан кетайлик», деди. Шер эса: «Шундай серсус, ўлжабоп жойни ташлаб қаёққа борамиз? Балиқ кўринмас, қуш тут! Узи, қариб миянғ сал оғибдимми!», деб уни масҳара этди. Сайёд ов ғами билан бўлиб. Шерга олдин мурожаат этмаган, балиқларнинг кўринмай қолиши бирор фалокатни бошлаши мумкинлигини тахминлаганидан кўнгил ёрган эди. Шернинг гапидан кейин кекса овчи «Ҳақиқатан ҳам, Шер айтганидек, қариб қолгандирман, шунинг учун ҳар нарсадан шубҳаланиб, авасасага тушаётгандирман», деган ўй билан ўзини тинчитди. Шундан сўнг қабила ўз жойида қолаверди. Бир кеча обхонадан иссиқ сув вулкони отилиб, ҳаммаёқни босди. Қабиланинг бошпанасио жамғармалари сув остида қолди. Одамлар тоғ чўққиларига қочиб қилиб, зўрга жон сақлашди. Бундай фалокатлар тез-тез рўй бериб, касаллик, ўлим кўпайди. Одамлар Шердан бешишди, аммо ҳеч ким уни бошлиқликдан туширишга журъат эта олмас, унинг кучидан, зуғумидан ҳамма титрар эди. Қабилада мардлик, эпчилликда йигитлардан қолишмайдиган, зеболигу доноликда ягона бўлган Оху исмли бир қиз бор эди. У одамларнинг аҳволи борган сари оғирлашаётганига ачинар, бу ҳолнинг сабабчиси — Шердан қаттиқ дугоналар эди. Аммо у дуч келган жойда бор нафратини кўзига жамлаб Шерга боқар, сўнг енгил хўрсиниб, дугоналарнинг олдига югуриб кетар эди. Шер унинг боқишларини бошқача тушунди ва ёлғиз учратиб, ўзига хотин бўлишни сўради: Оху «Агар Шер Кампирзанидаги Айиқтошни болта билан кеса олса, сўзсиз унга хотин бўламан!», деб шарт қўйди. Гарчи, қабилада келин бўлмиш кувё олдига шарт қўйиши одат эса-да, Охунинг шarti Шерга оғир ботди. У ғазаб отига миниб, бутун қабилани Кампирзанига йиғди. Қизлар орасида ойдек балқиб турган Охуга елкаси оша назар ташлаб, одамларга мурожаат қилди: «Эй, оловдан яралган қабиладошларим! Мени — сизларнинг мададкорингизни, улуг Тождорнинг давомчисини Оху мазаҳ этиб, қизик шарт қўйди. Майли, бунга чидайман! — У худди олдинги оёғини юқорига кўтарганча қотиб қолган айиққа ўхшаш улкан тошни кўрсатди. — Бирок, мана, қаршингизда турган Айиқтошни мен кеса олмайман, демак, Охунинг шартини бажариш қўлимдан келмайди. Лекин айтиб қўйяй, агар Оху ҳозир мана шу тошдан лоақал олмадек бўлагини уриб учира олса, сардорлик тожини унга кийгизаман! Акс ҳолда у обхонага ташланади, токи балиқларга ем бўлсин!» Бутун қабила Охуга ачиниш билан боқарди. У эса қизлар даврасини дадил ёриб чиқиб, «Сен ҳам йигитмисан!» дегандек, Шерга кинояомуз назар ташлаб, кўлига болтани олди-да: «Ноқобил бошлиқ касрига ҳалок бўлган гўдаклар, бе-

морлар, кексалар ҳаққи, она тупрок, ўзинг мадад бер», дея йегитдек ҳайқириб, болтани зарб билан тошга урди... Эй, ўғли! Шунинг бир билгинки, ким эл учун бир ишга қаттиқ бел боғладими, унга узоқ яқин бўлади, гугурт чақса сув ёнади, болта урса тош кесади... Оҳунинг зарбидан тош парчалари атрофга пайраҳадек сочилиб кетди. Оҳу эса, худди дарахт кесгандек, тошни кесаверди, кесаверди... Тошни ёриб бўлган, Оҳу пешонасидаги маржон-маржон терларни сидириб ташлаб, Шерга дадил боқди. Шер титраб-қақшади, бошдаги тожни аста ерга қўйиб, қабиладошларидан кечирим сўрагандек бош эгди. Бироқ, забардаст йигитлар уни қўраб, обхона томон ҳайдай бошлашди. Жарлик яқинига борганда у бир сакраб қўршовни ёрмоқчи бўлди, аммо шувиллаб учган камон ўқи нақ кўкрагига қадалди. Бир оздан сўнг унинг гулдираб сувга қулагани эшитилди. Сайёд тожни Оҳуга кийгизди. Оҳу бошчилигида қабила узоқ йиллар фаровон яшади.

Мулла Азим эртанги тугатиб, набирасининг чақнаб турган кўзларига жилмайиб боқди. Ҳамид ҳамон эртақдаги воқеалар таъсирида ўтирар, бобоси уни кузатаётганини сезмас эди. Мулла эса ўзи эккан ниҳолнинг яшнаб бораётганидан севиноар, ичиди: «Худо хоҳласа шу набирам катта одам бўлади-да!», деб қўяр эди.

— Болам, энди ҳаёт чигаллашиб кетган. Қабила бошлиқлари йўқ. Уларнинг ўрнига мингбоши, қози, оқсоқол, ҳоқимлар чиққан. Ҳаммасининг тили бир, нафси бир, жигилдони бир... Шўр-шўр камбағалники, бева-бечораники. Эл устида юрган одамлар адолат юзасидан иш кўрсалар, раият доим фаровон бўлади. Акс ҳолда, бир кунмас-бир кун бу имонсизларни тўфон қаърига тортгай! Ҳамид бобосининг гапларига тушунмай, киприкларини пирпираб қўйди. Бобоси оғир хўрсиниб, жимиб қолди. Ниҳоят, Ҳамидни уйқу элитди. Мулла Азим узоқ вақт уезд бошлиғи билан бўлган мулоқоти ҳақида ўйлаб ётди.

Руқиннинг олдига бундай масала билан биринчи марта бориши эди. Илгари бирор иш билан унинг кабинетига кирганида, гапини диққат билан тинглар, сўнг: «Хўш, сизнингча, нима қилишимиз керак?», деб сўрар эди. Мулла Азим минг тарозига солиб кўриб, фикрини айтганда, «Шуми, холос!», деб кулар ва қудратини намойиш қилгандек, ўша заҳоти ёрдамчисини чақириб, худди мулланинг кўнглидагидек фармойиш берар, буни ўша кунийёқ мингбошига етказишни тайинлар эди. Энди эса муомаласи бутунлай ўзгариб қолибди, бу лаянатлар уни қўлга олишгани аниқ. «Жарақ-жарақ тилло ҳадя этаётган улар яхши-да, мендан нима-фойда!», деб ўйлади мулла Азим хўрсиниб.

Шу кеча бир паллагача ухлалмай ётди.

V

Мулла Азим деҳқончиликда омадини синаб кўришга, бугдой майдонини қисқартириб, пахта экишга аҳд қилди. Ахир, бир пуд пахтанинг пулига ўн пуд ғалла бериб турибди! Пахтани сотиб, даромаднинг бир қисмига рўзгор учун етарли бугдойни жамлаб, қолганини бошқа ташвишларга уриш мумкин. Кеча у ана шундай ўйлар билан, Бешқувурга кўчиб келган рус деҳқонлариникига борган эди. «Оқ уй» соҳибларининг ўн беш йил солиқлардан озод қилингани ва яна давлат пул ёрдам бераётгани, йигирма тановдан ер олишгани, тез орада бой хўжалик бўлиб кетишлари ҳақидаги гапларни эшитиб, улар анча ўзига тўқ одамлар бўлса керак, деб юрарди. Бугун эса ўша «оқ уй»ларга бориб, йиртиқ-ямоқ кийимларга ўралган қоқсуяк болаларни, ориқлаганидан кўзи касасига чўккан аёлни кўриб ҳайрон қолди, юраги жазиллаб кетди. Мулла Азим қатор уйлардан бирига бош суқиб хўжайинини чақирганда, ҳовлидаги қўлбола стол ёнида тик турганча худди она қўшдек, болаларига овқат улашмоқда эди. У, муллани кўриб қўлидан қошигини туширганча:

— Алёша!.. — деб қичқирди.

Уйдан пахмоқ соқолли бир чол югуриб чиқди-ю, дарҳол орқасига қайтди. Бир оздан сўнг у янгилигидан нилидаги

қора бўёги ярақлаб турган милтиқ билан чиқиб, гўё мулла Азимни пайқамандек:

— Нима дейсан? — деди аёлга.

Аёл болаларини бағрига олиб, кўзлари чақчайганча, мулла турган томонга ишора қилди. Чол ҳар қандай ҳамлага ҳозир соқчидек, милтиқни маҳкам ушлаб, муллага яқинлашди:

— Чего хочешь, мужик?

— Извините, хозяин, я с вами посоветоваться пришёл.

Чол мулла Азимнинг рус тилида бемалол гапиргани учунми, кўнгли тинчланиб, милтиғини энди елкасига осиб олди.

— Если о чем-нибудь полезном, пожалуйста! — деб муллани ҳовлига таклиф қилди. Аёл ҳануз юзидан хавотир аримай муллага ғалати тикилганча болаларини етаклаб уйга қолиб кетди. Мулла Азим иккилана-иккилана бояги столга яқинлашди. У дағал тахтадан ясалган курсига омонат ўтириб, ўзини таништирди, келишдан мақсадини қисқагина баён этди. Алексейнинг юзида хиёл жонланиш юз берди, милтиқни деворга худди оддий таёқдек бепарво суяб қўйиб, гап бошлади:

— Пахтани ким билади дейсиз! Утган йили бугдой сочудик. Бу йил эса, пахта экинлар, деб қўйишмаяпти. Бир агроном келиб, қандай экишни тушунтирган бўлди, лекин унинг юз оғиз гапидан бир кафт бугдой маъқул. Бу ерга кўчириб келишаётганда қўйнимизни роса пуч ёнғоққа тўлдиришган эди, ундай бўласизлар, бундай бўласизлар, давлат ёрдам бериб туради, деб. Мана, энди ҳолимиздан хабар оладиган киши йўқ. Бир кафт бугдойга зор бўлиб, замбуруғ қайнатиб ўтирибмиз... — Алексей пешонасини қўлига тираб ўйлашиб қолди. Унинг юриш-туриши йўқчилик жонидан ўтиб, ҳаётдан безор бўлган кишиникига ўхшарди.

Мулла Азим деворлари оқланган бу уйларга мудом ички бир ҳавас билан қараб ўтганларини эслаб хижолат чекди, гапи қовушмай:

— Узр, сизларни безовта қилдим-да, — деди.

— Ҳечқиси йўқ. Келиб туринг, — деди Алексей ва бемажол ўрнидан туриб, муллани тош қаланган девор олдигача кузатиб қўйди.

Кечқурун Алексейнинг уйи ёнида мулла Азим яна пайдо бўлди. У отга бир қоп бугдой ортиб олган эди. Алексейнинг кўзларидан ёш чиқиб кетди. Бу ҳам севинч, ҳам ночорлик ёшлари эди. Ахир, бугдойнинг пулини берай деса, ёнида бир мириси, ўрнига ўрин бўлгудек бирор буюми йўқ. Ҳадяни рад қилай деса, хотинию болалари бир кафт бугдойга зор бўлиб ўтиришибди! Айтгандай...

У югуриб уйга кириб кетдию милтиғини кўтариб чиқди:

— Мулла, олинг шунинг! Янги милтиқ! Ҳали бирор марта отилгани йўқ! — деди ёш боладек жавдираб. Мулла Азим унинг аҳволини тушуниб турарди, мулойимлик билан рад қилди:

— Мен сизга бугдойни сотгани ёки бирор нарсага алмашгани олиб келганим йўқ. Агар ўзингизни жуда ҳам қарздор ҳис этсангиз, бугдойнингиз кўпайганда узарсиз. Милтиғингизни олиб қўяверинг, мен уни отишни ҳам билмайман.

— Мен ҳам! Очигини айтсам, мулла, мени жуда шошириб қўйдингиз, қандай миннатдорчилик айтишни билмай қолдим!

— Бола-чақангизнинг қорни тўйса, шунинг ўзи менга бағоят савоб! — Мулла Азим отини буриб, орқага қайтди. У «оқ уй»дан унчалик узоқлашмаган ҳам эдики, Алексейнинг «Варвара, Варвара! Буёққа чиқсанг-чи! Узбеклар бизга бугдой олиб келишди, бугдой!», деб қичқирганини эшитди.

Шундан бошлаб мулла Азим билан Алексейнинг хонадонни ўртасида дўстлик ипи боғланди; мулла Азим ўтган кетганида Алексейникига киради, гоҳо бир пақир марварид тут ё бошқа бирор хил мева билан йўқлайди, деҳқончилик борасида суҳбатлашади.

Мулла Азим ўша нияти йўлида бугдой майдонини қисқартириб, пахта экди. Мана, бугун ғўзаларга ишлов бериш билан банд.

Тонг отмай оёққа турган мулланинг ўғиллари нонуштага-ча анча иш бажариб қўйишди. Олимжон укаси Аҳмаджон билан хашаки тутдан саккиз боғ барг кесиб келди. Аёллар

барг буташга тушгач, ака-ука кетмонларини елкага ташлаб, пайкал томон кетди. Бу ерда мулла Азим, Ҳамдам, Ҳамзалар ғўза чопиқ қилишаётган эди. Аини тирикчилик ташвиши қайнаган чоғларда ҳеч қайси дехқон оёқ узатиб, бамайлихотир нонушта қилмайди. Ишлаётган ерида икки бурда нону бир културм чой билан тамадди этади-да, яна ишга шўнғийди. Олимжон билан Аҳмадҷон ҳам гап-сўзсиз ишга тушиб кетишди.

Эндигина уйқудан турган Асолат билан Ҳамид катта уйдаги сўкичак остига тўкилган қўртларни теришмоқда. Аслида, бу ишни Уғилой Асолатга буюрган эди, лекин Ҳамид ҳам четда қолгиси келмай сўкичак тагига кирди. У ғананинг ҳиди анқиб, ипак қўртларининг виш-виши эшитилиб турган нимқоронғи бурчакда тимирскиланиб юрarkan, Асолатнинг товуши эшитилди:

— Ҳамид, ухлаб қолдингми?

У аллақачон тўкилган қўртларни териб бўлган, фақат Ҳамид ўтирган бурчак қолган эди. Опа-ука қолган қўртларни ҳам терди.

Кўёш терак бўйи кўтарилганда, Комила ўрик соясига омонат жой солиб, чопиқчиларни чақирди. Бош кўтармай кетмон ураётган мулла Азим қаддини тиклади-да, уғилларига қараб:

— Қани, келинлар, бир-икки пиёла чой ичайлик. Пешингача ҳали вақт кўп, — деди, сўнг ҳовлига қайтаётган Комилага гап қотди: — Келин, барғни саранжомлаган бўлсаларинг, чопиққа қарашиб юборинглар. Қўртни аянгиз боқиб турар.

Комила бош ирғиб йўлида давом этди.

Мулла Азим бутун вужудидан бодраб чиқаётган қайноқ тердан ҳузур қилиб, ўзини енгил ҳис этаётган эди. Йигитлар ҳам жиққа терга тушган, дастрўмоллари билан юз, бўйин, кўкракларини тинимсиз артиб, елпиниб ўтиришар эди.

— Шу зайилда ишласак, бозоргача чопиқни тугаллармиз-а, Олимжон? — деди мулла кўк чойдан бостириб-бостириб ҳўпларкан.

Олимжон отасининг саволига «Нариги ҳафтанинг чоршанбасига тугатсак ҳам катта гап», деб жавоб бермоқчи бўлди-ю, шаштини қайтармаслик учун маъқуллаб қўя қолди. Нонуштадан кейин иккала келин ҳам уларнинг қаватига қўшилди.

Ҳамид билан Асолат ҳам кўпчиликдан четда қолмасди. Мулла Азим уларга яраша иш топиб берди. Асолат чопиқчилар йиққан ўтни пайкалдан четга чиқаради, Ҳамид эса сув ташийди.

Чопиқчилар пешинга қолмай икки таноб ердаги ғўзанинг тагини юмшатиб чиқдилар. Мулла Азим ҳар бир ғўзанинг тагини чуқурроқ юмшатишга ҳаракат қилиб, кесакларни майдалаб туплар тагига уяр ҳамда ғўмай, ажириқ томирини битта қолдирмай териб оларкан, ширин хаёлларга чўмиб кетарди: «Мана, ғўзалар гуллай бошлади. Шу ҳафта чопиқдан чиқариб олсак, кейин қондириб сўғорсак... Тўғри, сув масаласи чатоқроқ. Бир амаллаб Боймат оқсоқолнинг кўнглини топармиз! Бир-икки марта сўғориб олсак, ғўзалар шиғил-шиғил кўсак тугиб берса, ҳосил бўлади ҳали!»

Унинг ўйлари ана шундай ёруғ, оиласининг бошига тушадиган фалокатдан, ўлпончининг шумқадамидан беҳабар эди. Олимжон ҳам ҳеч нарсага сезмай қора терга ботиб кетмон чопар, ҳар замонда «Ҳамидҷон, сув!» дея чақириб қўярди. У негадир бугун ҳар қачонгидан ҳўшчақчақ кайфиятда ишлаб, ҳамманинг эйтиборини тортар, ҳавасини келтирар эди.

Ҳамдамнинг хотини: «Қандай ажойиб эрингиз бор-а!», дегандек ўзига қараб қўяётганини сезган Комила фахрланиб Олимжонга дашном берди:

— Ҳой, Асолат! Бола бечоранинг бунча илгини қуритмасангиз?

— Парво қилма, онаси, офтобда тоблансин, меҳнатда пишсин, илги тўқ бўлади! — деб жавоб қилди Олимжон. Туш маҳали ҳамма ҳовлидаги валиш остига йиғилди: бу ерга эски шолча ёзилиб, устига бир қават тўшак тўшалган. Тўшликда бироз бамайлихотир ўтириб дам олинарди. Омонатгина солинган ўринда ҳам мулла Азим одатдагидек давранинг энг тўридан жой олган, қолганлар тартиб билан атрофида ўтиришар эди.

Тўшлик ҳам ҳўшчақчақ ўтди. Ёвгон шўрвага суви қочган нон тўғраб ичишди, сўнг Аҳмадҷон териб келган ўриқдан едилар. Ҳамид ўриқдан кўра унинг мағзини яхши кўрар, шунинг учун дастурхоннинг бир четига данакларни йиғиб ўтирар эди. Мулла Азим дастурхонга энди фотиҳа ўқи-моқчи бўлиб турган ҳам эдики, боғ йўлагидан йўртиб келаётган бир отни кўриб қолди. Семирганидан сағрини йилтиллаб кетган бу қорабайир Холмат ўлпончининг йўрғаси эди. От устида мўйлови тараккайлаган, ғўлабир Холмат кеккайиб ўтирибди. У номигагина: «Олимжон!», деб қўйди отнинг жоловини бўш қўйиб келаверди.

Унинг тўсатдан пайдо бўлиши ҳаммани ҳайрон қолдирди. Аёллар секин сирғалиб даврандан туриб кетишди. От ўриқка яқин жойда тўхтади. Улпончи отдан тушадими, деб ўриқдан турган Олимжон от жоловига қўл югуртирди. Улпончи жоловини тутқазмади, ўнг томонга оғиброқ ўтириб, мулла билан саломлашди. Мулла эса ўлпончининг саломига бош ирғаб алик олди-ю, ўриқдан турмади. Уғиллар бир-бир туриб бориб сўрашди. Аҳмадҷон жаҳлдан гезариб кетган эди. Қўйиб берса, ўлпончини эгар устидан юлиб олгудек шашти бор! Ҳар гал муллани кўрганда эгилиб салом берадиган ўлпончининг вазоҳати ҳам ўзгача, у кибр ила одатдаги нарсани баён қилаётгандек гап бошлади:

— Муллака, ўзингизга маълум, оқ пошшо ҳазратлари Гирмон билан урушиб, анча харажат тортганлар. Шунинг учун ҳоким тўра жаноблари сизга ўхшаган ўзининг яқин одамларидан ҳам уруш солиғи, ер солиғи олишни буюрдилар...

— Холмат ака, отингизни қозиққа боғлаб кирсангиз ҳам бўларди! — деди Аҳмадҷон жаҳлини яширмай.

— Энди, ука, шошиб турувдим. Бу ноинсофлар ҳеч қайсиси ўзи билиб тўламаса! Доим итдек югуриб юраман. У ёқда оқсоқолнинг дағдағасини ҳам мен эшитаман, — деб Холмат ўлпончи этигини кўнжидан бир дафтар олди-да, илдан букланган қоғозни чиқариб Олимжонга узатди. — Мана, бунга тўрамнинг ўзлари муҳр босиб, имзо чекканлар! — Улпончи, худди мулла Азим қоғозни ўқиса, уни ушлаб қоладигандек тезгина жўнаб қолди.

Мулла Азим ҳайрон: бундан уч кун илгари унинг ўзи ҳоким билан гаплашган эди. Ушанда солиқ ҳақида ҳеч нарса эшитмаган. Бугун қандай қилиб дарров ўлпон қоғози келиб қолади. У Олимжон узатган қоғозга кўз ташлаб, янада таажжубга тушди. Унда йилига бир ярим минг сўм ер солиғи тўлаш мажбурияти битилган, йиллик даромад эса негадир ўн беш минг сўм, деб кўрсатилган эди.

— Бу қанақа лўттибозлик! — деб юборди у ўзини тўтолмай.

Аслида, мулла Азим хонадонининг йиллик даромади беш мингдан ошмасди. Шу даромад билан ҳам қишдан зўрга чиқишади. Агар бир ярим минг сўмини солиққа тўлайдиган бўлса... Мулла Азим хаёл гирдобига тушиб бу ишда кимнингдир ғаразли қўли борлигини тобора аниқроқ ҳис қила бошлади.

«Ким бўлиши мумкин? Мулла Хидирми? Балки Мирзаёр ё бошқасидир? Эҳтимол, бариси бирлашгандир? Улар оёғидан олмаган биргина мен қолувдим ўзи. Энди мақсадларига етибди-да. Мана, бугун вазоҳат билан Холмат ўлпончи кирди, солиқни тўлаб қўйма, эрта-индин Комил миршабини етаклаб келади. «Қўйни ҳайда», «Молини ҳайда»га тушади, юлқиган нарсасини кимовшидига сотади! Ё, тавба! Эндигина рўзғорини ўнглаб оламан деганида!.. Буларда заррача инсоф, диёнат қолмади ўзи! Бутун эл қирилиб кетса ҳам уларнинг ёраги кўймайди. Айш-ишрат учун-ку ўзлари ҳеч қандай ифлосликдан қайтмайди. Бугун мени қопса, эртага яна бир бечорани... Лекин қачонгача? Эй худойим, қачонгача бундай ҳол давом этади? Уларга ҳам атаган балонг бордир, ахир!»

Уезд бошлиғига учраб, Ашир қўрқоқ отини қайтариб олганини, Халил эса бирмунча сув кўпайтириб, Қорапомишининг солиғини камайтирганини мулла Азим эшитган эди.

Мулла Азим истамайгина шўрвасини ичди. Унинг ғамгин кайфияти ҳаммага таъсир қилди. Айниқса, Олимжон қўл-оёғи бўшашиб ўтириб қолди. Анчадан кейин ўриқдан

турди-да, чопқини олиб барг кесгани жўнади. Боғнинг чеккасида бир туп марварид тут бўларди. Ипак қурти катта даҳа уйқусидан тургандан кейин марварид тут баргига «иштаҳаталаб» бўлиб қолади. Олимжон ўша ёққа юрди. Бу марваридни ким, қачон эканини ҳеч ким билмас, аммо уч-тўрт кишининг қулочи етмайдиган, танасига, тарвақайлаган шохларига қараб, бу дарахт юз йилдан ортиқ яшаётганига шубҳа қилмаса бўларди. Бутоқлари билан нақ осмонни забт этишга аҳд қилган бу баланд тутнинг баргини кесиш у ёқда турсин, тепасига чиқишни ўйлашнинг ўзи ваҳимали эди. Бироқ, Олимжон ҳеч қўрқмасдан тутга чиқаверар, энг юқори шохидан ҳам навда қирқиб тушаверар эди.

Бугун Олимжон ўлпончи келтирган шум хабардан кўнгли гаш бўлиб, тутга тирмашди. Паришонҳол барг қирқар экан: «Шунча пулни қайдан топамиз?», деб ҳайрон бўлар, оқсоқолнинг ноинсофлигидан жаҳли чиқиб, миясига қон тепар эди. Эҳтиётсизлик қилиб, ингичка бутоққа оёқ қўйганини билмай қолди; бутоқ қирс этиб синдию Олимжон

бирдан мувозанатини йўқотди. Жонҳолатда пастроқдаги шохга тирмашди, бироқ у шох ҳам Олимжонни тутиб қололмади. У «Воҳ!», деганича шохдан-шохга урилиб, гупиллаб ерга қулади.

— Акажон! — деб қичқириб юборди Аҳмаджон: у пастда кесилган шохларни йиғаётган эди.

Бир зумда ҳар томондан Уғилой, Комила, мулла Азим югуриб келишди. Комила чилпарчин бўлиб ётган эрини кўриб ҳушидан кетди.

— Барг қирқирмай мен ўлай! — деб фарёд чекарди Уғилой.

Мулла Азим билан Аҳмаджон астагина Олимжонни ердан кўтаришди. Олимжон онасига ёлворувчан нигоҳ ташлаб:

— Дадажон! Менга тегманглар, ичим эзилиб кетганга ўхшайди... — деди оғзидан келаётган қонни бемажол туфларкан.

Охири келгуси сонда

*Вайман - бу бизнинг тандиримиз.
Ўлкас халқимизки, толиримиз кенг
таралиб кетган. Шунинг учун мен
Ўзбекистон кўркида рўс ўрмонлари
ямиллигини, Кавказ локсаклигини,
қозоқ кенглигини, тилмоқ дўган-
лигини кўраман.
Орзуларимиз ҳам муштарак -
бахай ва йиланглик.*

Умаров

Вятка қўшиғи

*Гарчи булут бош узра дайди,
Бу диёрнинг ҳавоси баланд.
Қор кафтидан учмоққа шайдир
Қарағайлар ракета монанд.
Парвоз этмиш шу ердан Шчедрин,
Унга Герцен севгиси ҳамдам.
Даврлар ўтди мисоли эпкин,
Фақат уруш қўймади қадам.*

*Шунданмикин, қизлари шўхроқ,
Аёллари дўндиқ, безарда.
Қишлоғининг йигити кўпроқ,
Келин «овлаб» келар шаҳарда.
Деҳқон олар ғурур-ла тилга
Помидор ҳам пишмаган ёзин.
Кўп нарсага шохид бу ўлка
Хануз сира кўрмади босқин.*

*Бу элда ҳам эшир ноз ва оҳ,
Ширин эрур васлу ҳижронлар.
Пешиндаёқ тун чўкса ногоҳ,
Ҳайрон боқар биздай меҳмонлар.
Ҳайрон ўйлар сочганча захрин,
Не лашкарлар югурган-йўртган;
Дўстга очик Вятка бағрин
Уруш аммо қиёлаб ўтган.
Биров ҳуркак, бировлар жўмард,
Ҳар кимнинг — ўз яшаш усули.
Лекин ҳеч ким бўлмаслиги шарт
Қиргин уруш ваҳмининг қули.
Сафарбар деб билсин ўзини
Хоҳ пиёда, хоҳи суворий,
Вяткамиз тажрибасини
Этмазунча Ер узра жорий.*

**Шарифа
Салимова**

* * *

Кувончига тор келиб дунё,
Кушлар билан тиллашиб иноқ.
Сочи паҳмоқ қўғирчоғини
«Болам», дея сўяр қизалоқ.

Рўмолчага йўрғаклаб уни,
Ювиб, тараб — кийинтириб оқ.
Алласи-ла қаршилаб тунни
Жой ҳозирлаб қўяр қизалоқ.

Ипак сочин елиб шаббода,
Юлдузлар нур сочганда узоқ.
Келажакни бағрига босиб
Ширин тушлар кўрар қизалоқ.

* * *

Қарға қағиллайди шодон ва хушнуд,
Гупиллатиб ёғар зориқтирган қор.
Бўғотлар қатида мунгли ва маъюс
Мусича ку-кулаб қўяр беозор.
Юзлари ширмойи — шўх болакайлар
Ёддан чиқаришди — нелигин тиним.
Ютоқиб симирар шошган йўловчи
Хавода таралган иссиқ нон ҳидин.

Кампир пайпоқ тўқир набирасига
Увишган оёғин танчага тиқиб.
Кимдир хаг ёзади севгилисига
Оппоқ қор ҳақида бирам тўлиқиб.
Мўрилардан ўрлаб чиқади тутун,
Тунлар алламаҳал ўчади чироқ.
Қорли кўрпасини елкага тортиб
Аста ухлаб қолар қадрдон қишлоқ.

* * *

Нечук юрак безовта урар,
Баҳор бўйи ё этдими маст?

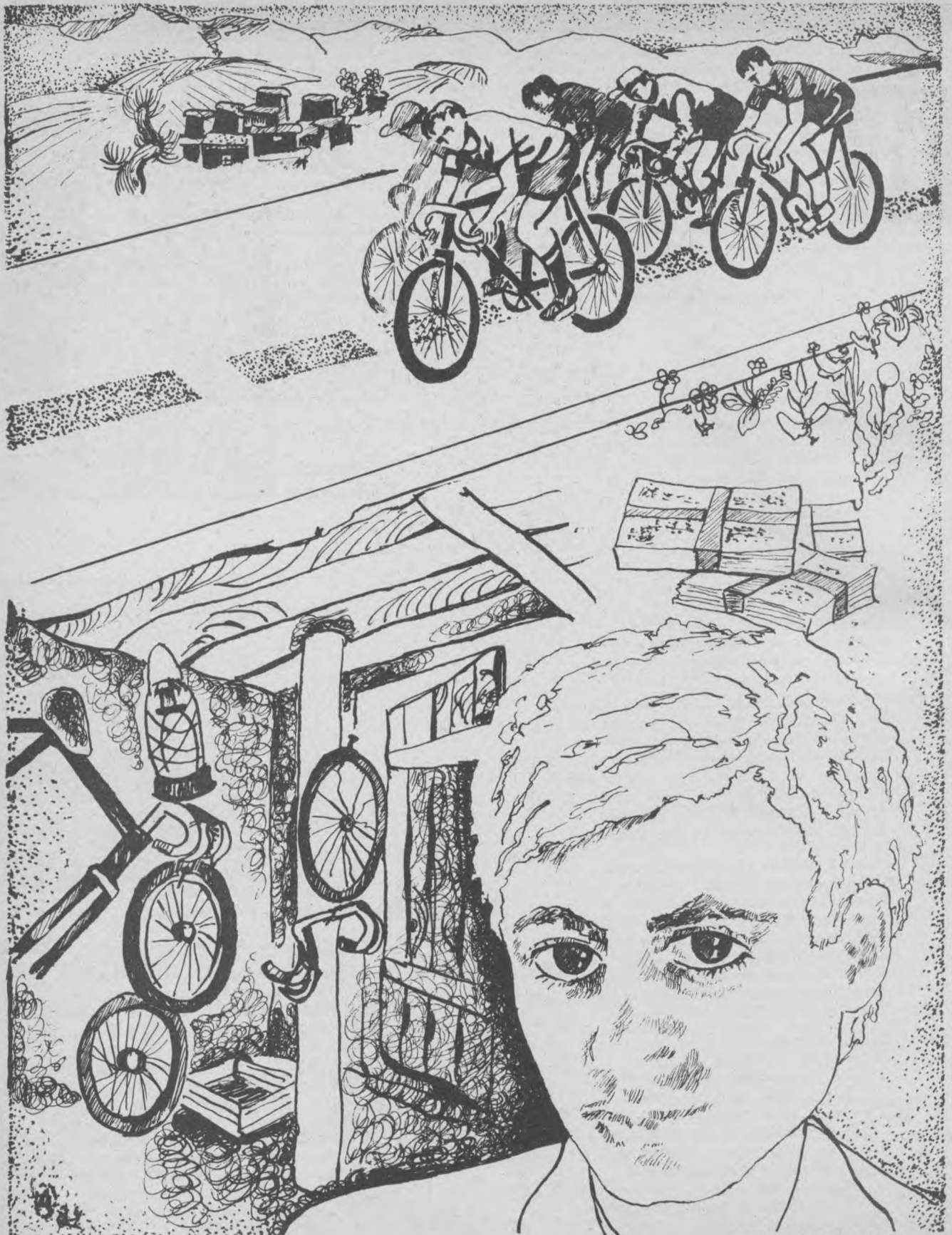
...Кўзларингни қора ёлқини
Нечун сира хаёлдан кетмас.
Ялпиз ҳиди анқиган ҳаво,
Ё кумушранг анҳор тўлқини,
Ё қушчалар янгатган наво
Ўз сеҳрига тортолмас мени.
Термуламан — само зангори,
Термуламан — булутлар оппоқ.
Ўйларимга бепарво қолиб,

Нечун гуллар ишқин сўзлар боғ?
Мен биламан, шундай севги бор,
Олам аро яралган танҳо.
Кўзларингни қора ёлқини —
Бахт ё кулфат айлайди иншо.
Мен биламан, бу ҳаёт сирли
Юрагимга тугёнлар солиб,
Сен ҳақингда шеърлар ёздиар,
Кўзларимдан уйқуни олиб.
Туйғуларим — юрак сўзлари,
Муҳаббатинг пинҳон олиб тан.
Кўзларингинг қора чўғини
Нечун пинҳон айлайди ватан...

Ногоҳ юрак безовта урмай,
Ногоҳ сўзлар келмаса тилга...
... Кўзларингни қора ёлқини
Ҳаёт бўлиб кирар кўнгилга...

* * *

Тўшакка михланиб ётардим хаста...
Беомон ўт ичра ёнганда танам,
Онам шивирлади маҳзун, шикаста:
«Гўдагинг ўзинга буюрсин, болам».
Ярқиллаб очилди кўзларим. Бироқ,
Кўзимга негадир ёш келди тўлиб.
Боғ узра эгилган оқсоч онам-у,
Кийқириб талпинган гўдагим кўриб.
Кейин, сирли қудрат инди қонимга,
Кейин, кулиб боқди чехрамга баҳор.
Кўзимга шифобахш бўлиб кўринди,
Чотқол чўққисиди ярқираган қор.
Сўнг... Деразаларни ланг очиб юбордим,
Кувонч учиб кирди хоналаримга.
— Дунё гўдаклари буюрсин, — дедим,
Ўзларининг оналарига.

Расми О. АСОМОВ чизган

Мирёқуб
Қобилов

Пойга

аҳмуд кечаси алламаҳалгача ўтириб, дафтар текшириш билан банд бўлди, тонгга яқин ётди. Ширин уйқуда эди, қулоғига онасининг овози чалингандек туюлди. Уйқусираб, кўзини очди.

— Сени бир киши сўраб келибди. Зарур ишим бор, уйғотинг, деяпти, — деди онаси.

Дарвозахонада кўримсиз кийинган, кифти қисик, юзлари салқи, соқоли олинмаган бир киши илжайиб турарди.

— Йигит кишиям шу пайтгача ухлайдими? Кеча кўпроқ отилган экан-да, а? Паҳмил қилиш керак!— деди у дабдурустдан Маҳмуднинг қўлидан ушлаб. Бу турқи совуқ одамнинг ўринсиз танбеҳини эшитиб, Маҳмуднинг уйқуси қочди. «Ўзинг ким бўлсан? Жафингга ўхшатиб бир туширсамми?»

— Кечирасиз... Сизни танимаяпман.

— Ҳа, ана шу-да сизлардан эшитадиганимиз! Бизни танимасангиз ҳам, биз сизни жуда яхши таниймиз, — дея сирли кулди бояги киши қошларини учириб. — Мен Пайзиеп бўламан, шу район спортчиларининг хўжайиниман. Сизни яхши валасапидчи деб эшитиб қолувдим. Келишимдан мақсад шуки, яқинда битта мусобақамиз бор, ўшанга қатнашиб берсангиз... Илтимос-да энди.

— Ҳеҳ-ҳе! — Маҳмуд афсуслангандек бош чайқади. — Валасапид чамба-рагини ушламаганимга юз йил бўлди-ку.

— Сиз ҳақингизда кўп эшитганмиз, Маҳмуджон ука! Республика биринчиликларида ҳам қатнашган экансиз... Шунақа, биз билмайдиган нарса йўқ дунёда, разведка яхши ишлайди-да. Энди, йўқ демасиз, ука.

— У гаплар қолиб кетган, тоға!

— Мана, Ҳапшамбамиз ҳам обод бўляпти. Райком ўзимиздан бўлди. Сиз ҳам шунча йил катта шаҳарларда ўқиб юриб, шу ернинг фарзанди экансиз, охири ўз юртингизга келибсиз! Тўғримми? Ҳеч бўлмаса, шу районнинг обрўйи учун йўқ деманг, ука.

— Э, тоға! Қизиқ экансиз, айтдим-ку...

— Ҳа, биламиз, бу ёғидан ғам еманг. Гап йўқ. Юз сўм тўғрилаб бераман. Бўладими? — Файзиев яна сирли жилмайди.

ҲИКОЯ

Маҳмуд унинг нимага шама қилаётганига пича фаҳми ётмай турди. Қулоқлари остида эса фақат шанқи овоз жаранглар, аммо Маҳмуд бу гапларнинг маъзини сира қақиб ололмас эди.

— Қаердан тўғрилаб берасиз? — деди у ишонқирамай.

— Бу ёғи билан ишингиз бўлмасин, тўғрилаб бераман-да. Нима бало, худди ОБХССдек суриштириб қолдингиз? — «Спортчиларнинг хўжайини» қулди. — Йўли бор-да!

— Йўли бўлса, уч юз сўм тўғрилаб берасиз, бораман! — Маҳмуд ўз нархини ошириб, уни ичдан калака қилди.

— Ҳе, инсоф ҳам керак-да, ука!

Урганмаган оғизга сиғмайдиган катта миқдордаги пулни сўраб, сурбетларча таъмағирлик қилаётгани учун ғазбланиш ўрнига «спортчилар хўжайини»нинг эрқаланаётганини кўриб Маҳмуд ажабланди.

— Ҳа, боринг, инсофлисидан топинг бўлмаса, — деди у.

— Шошманг, ука. Менга ўхшаб сиз ҳам тез экансиз, келинг, икки юз сўм. Бўладими? Икки юз сўм ҳам катта пул, ука! Хўп, денг. Келишдикми?

«Наҳотки, у ростдан ҳам менга шунча пулни тўғрилаб бера олса Икки юз сўм! Бу, ахир жуда катта пул!» Маҳмуднинг юраги ўйнаб кетди. Айниқса, ҳозир пулга муҳтож пайти — ёзда ўғилчасининг тўйини қилиб бериши керак.

— Келишдикми? — дея бегокат сўради Файзиев. — Нимани бунча ўйлайсиз? Кўп ўйласа, одам тез қарийди. Боринг, менга паспортингизни чиқариб беринг: ўзим қоғозларингизни тўғрилаб, дўхтирдан ўтказиб, ҳаётингизни суғурта қилдириб қўяман.

— Уч юз! Уч юздан бир тийин камига ҳам бўлмайди! — деди Маҳмуд овозига қатъий тус бериб.

— Ҳа-а, апирос, — деб қулди Файзиев, — нимаям дердик? Пихини ёрган муғамбир экансиз. Билдик. Нима қилардик энди, кўнамиз-да. Кўнамасдан илож қанча?.. Паспортни опчиқинг.

Маҳмуд уйга кириб паспортини олиб чиқди. Аммо кўнглига ғашлик оралади. Пул юзасидан Файзиевнинг ҳали бир оз тортишини кутган эди, дарров кўниб қўя қолгани унда негадир шубҳа ўйғотди.

— Билиб кўйинг, яна лақиллатаман деб юрманг! Мен бир қасдлашиб қолмайин, ёмон қиламан лекин! — деб пўписа қилди Маҳмуд паспортни Файзиевга узатаркан.

— Э, йигитмисиз? Хўп дедик-ку! Бугун пешинда бизникига боринг, валасapidни олиб келасиз. Ҳали мен яна бир-иккита одам топишим керак.

— Мусобақа қачон бўлади?

— Э, унга ҳали узоқ. Уч кун бор — бозор куни. Колхоз мошин беради.

— Нима?! — Бундай қисқа муддат қолганини эшитиб, Маҳмуднинг фиғони чиқди. «Бу одам спорт нима эканини тушунадими ўзи? Ахир, уч кунда қандай тайёрланиб бўлади? Бир ой олдин қаёқда юрган эди? Аҳмоғини топибди! Кўтарсин! Бормайман!» Маҳмуднинг ҳафсаласи пир бўлди, аммо Файзиев ваъда қилган уч юз сўмни эслаб... Институтни битириб, қўлимга пул тегса, эгнимга яхши бир костюм-шим, велосипед, «Зенит—Е» фотоаппарати, радиотранзистор, магнитофон, кейинчалик эса, битта «Ява» мотоцикли сотиб оламан, деб кўнглига тугиб қўйган эди, орзу қилган нарсаларидан бирортасига ҳам эришолмади. Олдин уларини тuzатди, кейин уйланиш учун йигинди, энди ўғилчанинг тўйини қилиши керак. Бировларнинг тўйини еган. Тўйнинг ўзи бўлармиди. Билади, кундузи бутун қишлоқни чақириб ош бериши, кечқурун уларни араққа тўйгазиши керак. Билади, кўрган... Ичишдан тўйган ёки ичиш соғлигига тўғри келмайдиганлар, ёнидаги маст шеригини хафа қилмаслик учун ёки унинг қистовидан безор бўлиб қўлига арақ тўла қадахни олади, лекин ичмай, шеригининг кўзини шамғалат қилиб, стол остига сепиб ташлайди... Йўқ, мусобақага бориши керак! Ҳарна, ўша стол остига сепиладиган арақ харажатининг бир учини кўтаради-ку.

Маҳмуд шаштидан тушди.

Тушдан кейин велосипедни олиб келиш учун Файзиевнинг уйига йўл олди. Спорт бошлиғи уйининг олдидаги ариқча бўйида қўлида кетмон ушлаган ёшроқ бир йигит билан айтишиб турган экан, сўкинишдан тўхтамай, Маҳмудни эргаштириб ҳовлига кирди.

Ишқом остидаги шалағи чиққан чорпояда бир аёл узала туршиб, кир оёқларини тарвақайлатиб ухлаб ётарди. Ёнидаги ярим очик дастурхонда пашшалар гўжғон ўйнайди, би-гирлайди. Маҳмуднинг кўнглидаги ғашлик баттар тус олди. У аёл кишининг бундай ётишидан жирканди, кейин унга негадир раҳми келди. «Колхозчи бир хотиндир-да. Дала, ишидан чарчаб келган бўлса, дам олиш учун бирпасга чўзилгандир. Бу дим ҳаво одамни лоҳас қилиб ташлайди».

— Ҳей! Тур ўрнингдан! Қачонча сўлжайиб ётасан, — деди Файзиев хотинини туртиб. — Оғилнинг калити қани?

— Нимага туртасан? Ҳе, қўлингга кўйдирги чиқсин! Айвонни кўр-да! — дея қарганди хотин.

Маҳмуднинг баданлари жимирашиб кетди. Файзиев карми, нима бало, хотинининг гапларини эшитмади. Эшитганида ҳар қалай туси ўзгарарди.

— Кун билан ухладан бошқа нарсани билмайсан. Ҳе, чўчка... — дея сўкинди Файзиев.

— Мани ётганим билан нима ишинг бор, ароғингни ичиб юрабер-да. — Хотин ҳам бўш келмади. Сўнг ўрнидан турди-да, тўзиб, ҳурпайган сочлари устига фикимланган рўмонли ташларкан, Маҳмудга еб юборгудек тикилди.

«Хойнаҳой, у мени эрининг шишадош шерикларидан бири деб ўйлапти», деган ҳаёлдан Маҳмуд ўнғайсизланди, қимтиниб, қисиниб ерга қаради.

— Ҳа, кел қани! — деб тўнғиллади Файзиев айвон устунидаги миҳдан калитни оларкан.

Сенсираб гапираётганини эшитиб, Маҳмуд тутоқиб кетди. «Хотинининг аламини мендан оляптими? Бир кўрсатиб қўйсамми сенсирашни!», деб кўнглидан ўтказди.

Файзиев бостирма тагида, оғилхона эшиги олдида ахлатга беланиб, мудраб ётган бузоқни бир тепиб ўрнидан турғазди-да, эшикни очди. Ичкаридан чирик хашак ва моғор ҳиди гуп этиб димоққа урилди.

Нимқоронғи оғилнинг турида шулха билан сомон уюлган, тўсинга ёғочлари айрилган, чанг босган бешик осиглиқ, бир чеккада устига увадалар ташланган таппи, кўмир — ҳаммаси аралаш-қуралаш. Оғилхонанинг ўртасидаги устундаги миҳда ўргимчаккуя босган бир нечта камера илиғлиқ. Устун остида, бир-бирига қалашиб, велосипеднинг темир-терсақлари ётибди.

Маҳмуд беихтиёр орқага тисарилди. Мен нима қилиб юрибман бу ерларда, дея каловланиб қолди.

— Мана шулардан бирорта тузукроғини айириб олинг! — деди Файзиев унга уймаланган велосипедларни кўрсатиб. Маҳмуднинг ажабланаётганини кўриб, қўшимча қилди: — Янги булар ҳали. Бир-икки марта миниб, келтириб ташланган. Ташқарига олиб чиқайлик, кўрасиз. — Файзиев унга кўзларини мўлтиратиб қараркан шулха орасига қўл тиқиб, бирпас тимирскиланди. — Шу ерларда эди-ку, зорқолгир... Ҳа, мана, — деди у илжайиб, қандайдир шишани тортиб чиқараркан.

Маҳмуд шиша қорнидаги кир қоғозга — хиралашган ёзувга кўзи тушди: «Чашма». Файзиев тоқчадан кружка олиб, ичини енг билан артди-да, винодан қўйди. Сўнг бир кўтаришда уни симириб енг учини бурнига тутиб ҳидлади. Кружкага яримлатиб яна қўйди-да, бу гал Маҳмудга узатди. — Ичмайман! — деди Маҳмуд ижирганганини яширолмай.

Файзиев кўп қистаб ўтирмади, бунисини ҳам ўзи бўшатди. Кейин шишанинг оғзини пўкак билан авайлаб беркитиб, аввалги жойига яшириб қўйди. Из қолдирмаслик учун бўлса керак, емининг устини пийпалади.

Маҳмуд занглаб ётган велосипедни ташқарига олиб чиқди. Уч юз сўм мўмай пулга эга бўлиш умиди уни бу тубанликка чидашга, Файзиевнинг тизгисидан боришга мажбур қилаётган эди. Шу алфозда у кечгача уннади. Бир қанчасидан ечиб олинган бутун қисмлардан ўзига битта яроқли велосипед йиғди. Уйдан, бораману велосипедни миниб кечгача машқ қиламан, деб чиққан эди, қаёқда! Қорни ҳам роса очди. Хуноби ошиб, энди кетишга чоғланиб турганида, кўчадан уст-боши дабдала бир болакай чўғдай янги «Чемпион» спорт велосипедини судраб кириб қолди. Маҳмуд, юраги ҳаприқиб, қувониб кетди.

— Манави яхшига ўхшайди-ку. Қани, бир кўрай-чи, — деди у болага яқинлашиб. Ҳалиги бола дабдурустан ариллаб юборди:

— Ва-а-а! Бермайман! Мани ўзимники... Эна-а-а! Қар-ра!
— Нимага болани йиғлатасан, ҳов йигит? — дея шанғиллади аёл уй ичидан туриб.

Маҳмуд тилини тишлади. Чаккасига лўқиллаб оғриқ кирди.

— Э, қўйинг, қўйинг, йиғлатманг уни. Эшак-ку у!.. Бор-э, кўзимга кўринма! — деди Файзиев болани туртиб. — Йўқол, калтагимни емасингдан, эшак!

— Узис... эш-шай! — деди бола лабларини чўччайтириб. Маҳмуд боланинг афт-ангорига қараб туриб, ундан бекорга хафа бўлаётганини англади. «Ичкиликдан яралган шўрлик бола», деб қўйди ичда.

— Мана шунга бўлаверади. Сал ёқираган, холос, ўзи зўр валасапид! — дея тўнғиллади Файзиев.

«Унга бир оз раҳминг ҳам келади», деб кўнглидан ўтказди Маҳмуд.

Файзиев тилининг остига бир чеким носни отиб олди-да, фўлдираб, дардини ёрди:

— Яна бир-иккита одам топишим керак эди-да. Танишларингиздан йўқми? Анави Исо омборчининг бир ўғли бор. Пича етишмайдим, дейман, сочини худди хотинларникидек қилиб юборган. Ўзи калтарвоз, ёш болаларга қўшилиб қўй ҳам боқиб юради — ўша билан қандайсиз? Бориб алдасам, кўнмади аҳмоқ! Анави Панкани биласизми? Отаси аравакаш эди, ўлиб кетган. Ушам яхши ҳайдайдиган, дейишувди-да. Уйига борсам, йўқ экан. Э-э, у қилмаган ишлар қўлмади. Ҳозир бировнинг корейс хотинини опқочиб келиб, ўзига хотин қилиб ўтирибди. Сиз бориб ўшани ҳам кўндирсангиз, ҳарна бир жойдан, зерикмайсизлар, шерик бўласизлар. Узининг валасапиди бор. Яримтаси бўлади, десангиз, кўнади.

— Майли, айтиб кўраман, — деди Маҳмуд бу ердан тезроқ чиқиб кетиш илинжида бетоқатланиб.

Эртасига эрталаб велосипедини минди-да, Панкаларни кига борди. Уни илгаридан танирди. Бир мактабда ўқишган. Панка уйда экан. Нима учун келганини айтган эди, у аламдан Файзиевни бўралаб сўка бошлади:

— ...бу йил сизни топиб олибди-да. Утган йили у бизларни бошлаб ёпиштирган. Командировка пулимизгача еб қўйиб, кейин бераман, деб яна ҳар қайсимиздан ўн сўмдан қарз олган эди. Энди алданиб бўпман... Мусобақасини пишириб есин, айтиб қўйинг, — деб тайинлади у охирида.

Боши қотган, дили сиёҳ бўлган Маҳмуд велосипедда кетатуриб, энди нима қилиш кераклиги ҳақида ўйларди. Ҳа, эсига тушди. Ҳозир борадиган райкомсомолда ишлайдиган, ҳамма ердаги ҳамма гаплардан хабардор дўсти билан маслаҳатлашади.

У дўстини топиб, бўлган воқеани унга қисқача айтиб берди.

— Э, каллангиз бўлса, умуман гаплашманг. У бир алқаш, аҳмоқ одам-да! Нима қиласиз, ўзингизни шарманда қилиб.

— Ие, нимага бўлмаса бу ишга қўйганлар? — дея Маҳмуд баттар тўтоқди.

— Уям бир ердан кунини кўриши керакми, ахир? Бир вақтлар катта ишларда ишлаган, оғайнилари кўп эди...

— Спорт-чи? Спортнинг тақдирини ма бўлади?!

— Кимга керак сизнинг спортингиз? Биттаси Шукуровми — қорнининг сувини қимирлатгиси келмайди.

— Давлат, ахир, бунинг учун унга ойлик тўласа!.. Ҳеч ким индамайди?

— Биров индагани билан, ўрнига ким бориб ишлайди? Маоши сал мундайроқ. Файзиевга нима, бисотида тепса тебранмас хотинию биттагина боласи бор, виносига етиб турса, бўлди-да. Шунга... Э, ўзиям иззатини билмаган нонкўр экан, спорт анжомлариниям сотиб ичворди у энағар. Мусобақага сизни эмас, шу пайтгача ўзи тайёрлаган қишлоқ спортчиларини олиб бориши керак эди, тўғрими? Ана шунақа-да.

Маҳмуд дўстининг гапларида сал бўлса-да, жон борлигига иқрор бўлди. Лекин у тамомла ҳақ эмаслигини ҳам биларди. Ахир, бунақа бебошликнинг чегара-пегараси бордир. Маҳмуд яна шунга иқрор бўлдики, бир кунмас бир кун Файзиевларнинг ҳам тухуми қурийдиган, бориб-бориб ҳар бир ишга ўз ишини ёқтирадиган, елкасидиз масъулият сезадиган одамлар қўйилади. Ахир, ҳукуматимиз ҳам қараб турмас.

Маҳмуд велосипедда кетаётиб Файзиевнинг гапларини, қилиқларини эслади. Аҳмоқ бўлмаса, ундан пул умид қилади. Файзиевнинг эса, уйда ейишга нони ҳам йўқ, ҳаммасини винога алишиб юборган. «Ҳе, шўринг қурисин, Файзиев. — Маҳмуднинг унга раҳми келди. — Мусобақага энди ўзинг борасан. Аҳмоғинг йўқ. Валасапид ҳайдаш ҳам эсан чиқиб кетаёзибди».

Маҳмуд тирикчилик ташвишлари билан ўралашиб қолиб, спортга бўлган қизиқиши, ғайрати сўниб битаётган экан. Тинкани қуритадиган, мустаҳкам ирода ва куч талаб қиладиган кўпкунлик оғир мусобақаларга қатнашган пайтлари энди унга узок бўр хотирадек бўлиб қолибди. Энди эса, велосипед фўлдираги айланган сари, унинг юрагидаги дезрли ўчган, милтираб турган чўғ янгидан оловлангандек, ғайрати жўша бошлади, миясидаги фикрлар тиниқлашгандек бўлди. Мусобақа ўтказиладиган кунни эслаб юраги хаприкди. «Бориш керак. Пул учун эмас, тенг-тўшлари билан куч синатиш учун — ҳали нималарга қодир эканимни уларга кўрсатиб қўйиш учун ҳам боришим керак!»

Кутилмаганда унинг олдини кесиб бир кампир ўтиб қолди. Маҳмуд велосипедини тўхташига аранг улгурди. «Ҳоло, кўзингизга қарасангиз бўлмайдимиз?», деб бақириб бермоқчи эди, таниб қолди: эски ҳовлиларидаги кўшнилари — онасининг дугонаси экан.

— Тўйни қачон қиласиз, Маҳмудбой? Онангиз ҳам энди қариган чоғида бир неварга тўйини кўрсан-да, — деди «қўшни» у билан ҳол-аҳвол сўрашиб бўлгач.

— Насиб қилса, — деб қўйди Маҳмуд.

Йўлда эса ўзича ўй суриб кетди. Қарз олиб бўлса ҳам, шу йил тўйни қилиши керак. Ҳамма гапиряпти. Тунов кунни амакиси, тўйни қил, пулинг бўлмаса, уйга бор, пул топиб бераман, деб ваъда қилган эди. Эртасига борса, янганнинг қовоғи солиғлиқ. Амакиси, «Кеча айтганимда келмадинг, бугун битта ҳўкизча олиб қўйдик. Яна... укангни ўқишга киритмоқчимиз», деб уни лақиллатди. Ҳозир ким ҳам қарз берарди?

У кечгача велосипед миниб рулга, эгарга, педалга бироз кўникма ҳосил қилди...

Яқшанба кунни барвақт Маҳмудларнинг дарвозаси олдига юк машинаси келиб тўхтади. Маҳмуднинг хотини унинг ишларига аралашигча юраги бетламасди, нималардир деб қайнонасига шивирлади.

— Маҳмуджон, қачон келасан? Мактабинг нима бўлади? Чақириб келишса... — деди онаси.

Маҳмуднинг ўрнига шоша-пиша Файзиев жавоб қилди:

— Мамаш-ка! Нега хавотир оласиз? Узим бор! Бир айланиб, шамол еб, томоша қилиб келади-да... Қани, бул валасапидингни мошинга орт! Эртароқ бориб, рўйхатдан ўтиш керак. Ким сўраса, колхозда тракторчиман, дейсан. Йўқ, тракторчига унча ўхшамайсан, ҳисобчиман, деб айтасан. Кетдикми? Кетдик, — дедию ўзи машинанинг устига чиқди.

Сўнг мусобақа ўтказиладиган Оқтош районига жўнаб кетишди.

Енгил шабада Маҳмуднинг сочларини тортқиларди. Эрталабининг ёқимли ҳавоси унинг баҳри дилини очиб юборди. Бўлажак мусобақа манзараси кўз олдига келиб, юрагига ҳаяжон тушди. От миннши иштиёқидаги чавандоз сингари, тезроқ велосипеднинг эгарига ўтиргиси, тинмай ҳаядагиси келаверди.

Мусобақа эрталаб соат ўнда бошланиши керак эди. Бироқ, бугун спорт байрами эканидан гўё ҳеч кимнинг хабари йўқдек: бирорта ҳам томошабин кўринмайди. Бошқа районлардан келган пойгачилару бир неча судья ҳайъатидан бўлак ҳеч ким йўқ. Маҳмуднинг кўнгли чўқди. Эринибгина велосипед фўлдирагининг кегай симларини кўздан кечириб, бир-бир тарагн тортиб чиқди.

...Тўппончадан ўқ узилди: пойгага старт берилди. Велосипедчилар ўзларини олға ташладилар. Олдинда ГАИ ходимлари йўлни ўзга транспортдан «тозалаб» кетяпти. Кенг, текис йўл яқинда таъмирланган эди. Велосипед ҳайдаган саринг ҳайдагинг келаверади. Маррага ҳали узок.

Маҳмуд илғорликка талабгор бир гуруҳ велосипедчиларни олдинга ўтказиб юборди. Ёр болалар! Намунча чиранмасанлар? Ҳа, майли, ўтаверсин! Маҳмуд уларнинг соясидан изма-из бора бошлади. Олдинда кетаётгани доим шамол қаршилигига учрайди, кучининг кўп қисмини шу

қаршилиқни енгишга сарфлайди. Бу оддий сабоқни велоспойгадан сал-пал хабари бор киши албатта билади. Энг муҳими, қай вақтда олдинга ўтиб олиш. Маҳмуд тинмай педаль тепар, аммо, назарида, босган йўли сира унмаётгандек, имиллаб ҳаракат қилаётгандек туюлар эди. «Мен ҳали уларга велосипед ҳайдашни ўргатиб қўяман, ҳар қалай тажрибам бор, қишлоқ спортчилари орасида ажралиб турсам керак», деб ўйлаган эди, бироқ хиёл ўтмай олдинда кетаётган велосипедчилардан анча узилиб қолди. У велосипедни жон-жаҳди билан ҳайдади, жони ҳалқумига тиқилиб ҳансираб қолди, лекин... «Тамом бўлибман, шекилли», деган фикр миясига ярқ этиб урилди. У қундек тобора узоқлашиб бораётган велосипедчиларнинг орқасидан алам билан қаради. Яқин-яқингача республика велосипедчилар командаси сафида эди. Энди эса, колхозчилардан орқада

қолиб кетяпти-я. Алам қилмасинми? «Уларнинг тренерлари зўр экан, — деб ўйлади. — Анча пухта машқ қилдирибди. Тўхта! Балки... ҳали, улар ҳам мен сингари «колхозчи»лардан бўлса-чи? Эҳ, гумроҳ! Ахир, уларнинг ҳақиқий спортчи эканликлари шундоққина билиниб турибди-ку! Эҳ, мия! Бошқа район «спортчиларининг хўжайин»лари Файзиевга нисбатан ишбилармонроқ экан!»

Энди бутунлай орқада қолганини, «илғорлар»га етолмаслигини алам билан ҳис қилиб, шунчаки педаль тепиб кетаётган Маҳмуд бугунги куннинг бешамар ўтганига ичдан иқрор бўлди ва шу заҳоти велосипед рулини кескин буриб, орқасига қайтди.

Мусобақа қоидасига биноан у ўйиндан чиққан ҳисобларди.

Ўзбекистон комсомоли тарихидан

Октябрь алангаларида туғилган, Коммунистик партиянинг ишончли ёрдамчиси бўлган комсомол мамлакатнинг барча бунёдкорона ишларида қатнашди. У ғалабаларга тўлиқ шонли йўлни босиб ўтди. Гражданлар уруши... Тикланиш йиллари... Биринчи беш йилликлар...

Улуғ Ватан уруши... Ва ниҳоят, Ватан шон-шўхрати йўлидаги тинч, бунёдкорона меҳнат...

ВЛКСМнинг жанговар отрядларидан бири бўлган Ўзбекистон Ленинчи Коммунистик ёшлар союзи ҳам мамлакат комсомоли билан бир сафда туриб шарафли йўлни босиб ўтди. Республика комсомолининг ўз шонли тарихи, ватан, халқ олдида катта хизматлари бор.

Журналимизнинг бу сонида Ўзбекистон комсомоли тарихидан олинган айрим лавҳалар билан танишасиз.

Комсомол ҳаётга суронли йилларда кадам қўйди. Мамлакат уруш алангаси ичида қолганди. Туркистонда ҳам вазият кескин. Ёшлар ўртасида инқилобий ҳаракат кучайиб борарди.

«Тошкент Коммунистик Ёшлар Союзи аъзоси ўрток Мельников мазкур союз правлениеси розилигига кўра республиканинг барча шаҳарларига, катта-кичик қишлоқларига Коммунистик Ёшлар Союзининг тарғибот-ташкилий ишларини олиб бориш учун командировка қилинди.

Барча совет ташкилотлари, партия, касаба союз ташкилотлари ўрток Мельниковга кўмаклашиши ва унга ишонч билан қарашни таклиф қилинади».

Ўлка партия комитети худди ана шундай мандат билан Тошкентнинг биринчи комсомолларини Туркистоннинг шаҳар ва қишлоқларига йўллади.

Танишинг: ўлкамизда илк бора комсомол ишларини бошлаб берганлар: М. Качуринер, В. Колчин, М. Турсунхўжаев, Н. Алимухамедов, И. Финкельштейн, С. Умархўжаев, К. Алимов, Н. Матусов ва бошқалар.

1918 йилнинг 29 октябрида Москвада ишчи ва деҳқон ёшларининг I Бутунроссия съезди очилди. Съезд ёшлар союзларини Россия Коммунистик Ёшлар Союзига бирлаштиришга қарор қилди.

Кўнгул кўзи

ҚИССА

ахлиздан Урозбойнинг овози эшитилди. «Қани, юр, деяпман сенга, мунча тайсаллайсан? Сўйгани кушхонага опкетаётганим йўқ-ку. Қўриқхонага мол ҳайдаш бўлса, ўйлаб ўтирмайсан...» «Кўлингни торт, — деди кимдир дўрилдоқ овозда. — Ҳе, сени тоққа хўжайин қилиб қуигандан ўргилдим». Сўнг остонада сариқ ағдарма этиқ, пахталик чопон кийган, мўйнали телпагини атай бир томонга оғдириб кўндирган ўрта бўй, гирдиғум йигит пайдо бўлди. Унинг қорамағиз юзини қалин мой босган, кўзларида унча-мунча одамни назар-писанд қилмайдиган кибр ифодаси бор эди.

— Мана, директор бова, олиб келдим, — деди Урозбой. — Қилғиликни қилиб қўйиб, тагин бормаيمان, дейди.

Чўпон унинг гапига пинак бузмади. Фақат ўқ тешган биқини қоп-қорайиб ётган кийикни кўриб, танглайини такиллатганча бош чайқади. Бамайлихотир юриб келди-да, хонадагилар билан кўришди. «Ҳа, каттака, бардам-бақувватгина юрибсизми?», дея Ҳамидовдан ҳол сўраган бўлди. Сўнг ҳеч қандай такаллуфсиз Вали аканинг рўпарасидаги бўш курсилардан бирига ястаниб ўтирди. Бир кўлини сонига қўйганча, қани нима гапинг бор, дегандек қирғийқараш қилди.

— Ҳа-а... яхши юрибсизми, Вали ака? — дея ўзига унча ярашмаган калондимоғлик билан аҳвол сўради. — Димоғлар чоғми?

Унинг муомаласи Вали акани ҳайрон қолдирди.

— Мановингиз директор чақиряпти, деб ҳеч қўймади. — Чўпон эшик олдида ўтирган Урозбойга норози қараб қўйди. — Ҳозир иш тиғиз, қирқим пайти бўлса...

Чўпон бу ерга беҳуда чақиртирилганман, деб ҳисоблаши Вали акани баттар ажаблантирди. Демак, у ўзиникидан бошқаларнинг хизматини мутлақо кераксиз бир юмуш деб билади.

— Сен айбингни бўйнингга олиш ўрнига маломат қилгани келганга ўхшайсан-ку! — деди Урозбой пешонасини тириштириб. — Шармандага шаҳар кенг деб...

— Боқсам, ҳукуматнинг қўйини боқдим, жўра, ўзимники эмас. Менга ернинг фарқи йўқ. Совет ҳукуматига қараса, ўт кўкарса, бас, қўйимни боқавераман.

— Қўйиб берса, кўкариб турган ҳамма нарсани қўйларингга едирасан!

— Менга қара, жўра, қўй ҳукуматники, ер ҳам ҳуку-

матники бўлса, сен икки ўртада нега ўкчасидан совуқ урган одамдек вой-войлайсан?

«Тавба! — деди Вали ака хаёлан ҳайрат билан. — Сира гап тортмай ҳукуматнинг номидан гапирди-я!»

— Аввало, Урозбой вой-войлаётгани йўқ, қонунда кўрсатилган нарсани талаб қиляпти, — деди у мулойимлик билан. — Тоғбегиларнинг айтишича, қонунни бузаётган эмишсизлар. Шу гап ростми?

Директорнинг дўстона оҳангда гапириши чўпонни тардудлантирди. Савлатини намоийш этмоқчидек сонига тираб ўтирган кўлини пастга туширди, бошини бир томонга қийшайтирганча соқол босган иягини қирт-қирт қашиди.

— Йўғ-э, — деди ўзи истамаган ҳолда хижолат тортди. — Ундай гап бўлгани йўқ, Вали ака.

Вали ака унинг ширинқираган қовоқлари остидан милтираб турган кичкина кўзларига боқиб, бемалол ёлғон гапириши, ҳатто қилган ишдан тониши ҳам мумкинлигини сездди. Кўринишидан содда, тўпори-ю, аслида...

— Бўлмаса, қандай гап бўлганини ўзинг айтиб берақол, — деди у ҳамон гап оҳангини ўзгартирмай.

Чўпон шундагина унинг овозида заҳархандалик борлигини, мулойимлик билан жон томирига ураётганини англади.

— Ҳеч қандай гап бўлгани йўқ, Вали ака, — дея чўпон атай юзига кулгили тус берди. — Қўйларни қўриқхонанинг четгинасида ўтлатиб олайлик, деб...

— Қўриқхонада мол боқиш мумкин эмаслигини билмайсанми? — деб ҳамон ўша хотиржам оҳангда сўради Вали ака.

— Биламиз, ака, биламиз. — Чўпон пачакилашиб ўтирмай гапнинг индаллосини айтиб қўя қолди. — Шунинг учун ҳам олдин, — у Ҳамидовни имлаб кўрсатди, — каттакам билан келишганмиз-да.

Ҳамидов хижолатдан дам қизариб, дам бўзарганча кўзларини яширди, асабий титраётган бармоқлари столда беҳуда тимирилганча бошлади. Урндан туриб кетмоқчи бўлди-ю, бироқ Вали аканинг ўзига қадалиб турган тиғдек нигоҳини ҳис этиб, оёқ-қўлини қимирлатишга мажболи етмади.

— Шундайми? — дея Вали ака нигоҳини чўпонга қўчирди. — Нимага келишганиларни биз ҳам билиб қўйсақ бўладими?

Чўпон бирдан қаҳ-қаҳ уриб кулди, сонига шапатиланганча бошини сарак-сарак қилди.

— Оббо сиз-эй!.. — деди ҳамон ўзини кулгидан тўхта-толмай. — Ҳазилниям боллайсиз-а.

У яйраб кулгани сайин Вали аканинг юзи баттар тундлашар, Урозбой жойида ўтиролмаёв безовталанар эди. Содиқ бўйини чўзиб директорга қараб турарди.

— Директор бова, бу...

Вали ака қўл ишораси билан Урозбойнинг гапини бўлди.

— Менинг ҳеч гапдан хабарим йўқ. Очикоқроқ гапиравер.

— Одамни эрмак қилманг, Вали ака, — деди чўпон хушламай. — Ана, каттакамнинг ўзларидан сўрай қолинг, ҳамма гапни тушунтириб қўйганман, бемалол айшингни суриб юравер, деганлар.

Ниҳоят, Ҳамидовнинг тоқати тоқ бўлиб, «портлади».

— Менга қара, қандай каллаварамсан ўзи? Мен сенга қўриқхонада мол боқ, деб буйруқ бердимми? Бўсағамни ялагудек бўлиб бординг, ёрдам бермасангиз ишим чатоқ, дединг. Дедингми? Айтган гапингдан тонмайсанми?!

Чўпон ҳам ҳайрат, ҳам қўрқувдан меровсираб турарди. У, Ҳамидовдан бу гапни сира кутмаган эди.

— «Вали ака билан гаплашиб берсангиз, қўйларимни қўриқхонанинг чет-четида ўтлатиб юрсам», дединг. Тўғри-ми?! — Ҳамидов негадир кекирдагини чўзганча кучаниб бақирарди. Чўпон беихтиёр бош ирғаб унинг гапини тасдиқлади. — «Қўриқхона томонга ўтсам, хотиним талоқ бўлсин», дединг.

— Ув, каттака, хотинимни ўртага қўшманг! — деб ғазаб билан кўзларини чақчайтирди чўпон. — Мен сизни белида белбоғи бор йигит деб ўйлаган эдим.

Ҳамидов нима деярини билмай довдираб қолди.

— Эски қадрдонлик ҳурмати, гапимизни ерда қолдирмаганингиз учун, отаримдаги энг зўр қўчқорлардан иккитасини ҳисобингизга ўтказиб қўйдим. Нечтаси Вали акамга тегишлилигини айтсангиз...

Ҳамидов столни муштлади:

— Овозингни ўчир, нодон! Ким сендан гап сўраяпти?

— Менга буйтиб дўқламанг, каттака! Мен бўлган гапни айтяпман.

Худди баданидан тукли бир махлуқ ўрмалаб ўтгандек, Вали аканинг эти сесканиб кетди. Бу жирканч махлуқ шилимшиқ панжалари билан унинг баданини пайпаслаганча нақ икки кураги ўртасида туриб қолди. Вали ака ихтиёрсиз бир тарзда елкаларини учуриб, қунишди, бироқ шилимшиқ панжалар баданига қаттиқроқ ёпишгандек туюлди.

— Мениям тегишим бормиди? — дея ички тугёнини аранг босиб сўради у.

— Ҳа-да, — деб ҳозиржавоблик билан бош ирғади чўпон. — Ойига биттадан қўй бериб турадиган бўлганман. Каттакам сиз билан гаплашиб, кўндирадиган бўлганлар. Бизнинг қўйларимизни биласиз, бозорда уч юздан камига олмайди.

«Менга жуда арзон нарх бичишибди-ку булар! — дея алам билан ўйлади Вали ака. — Наҳотки, бор-йўғи уч юз сўмлик одам бўлсам?! Наҳотки, шу пайтгача тоғда пишиб турган мевалардан уйига олиб кетишдан истиҳола қилган одам, битта қўйга имонини сотади, деб ўйлашса? Одамлар шундай хаёлга боришибдими, демак, ўзим сезмаган ожизликларим, хатоларим бор экан-да...»

— Нималар деб алжираяпти бу, директор бова? — Урозбой дик этиб ўрнидан турди. — Тумшугига бошлаб туширайми?

— Қўятур, Урозбой, — деди Вали ака бош чайқаб. — Бу ёқда ғалати гап чиқиб қолди, охиригача эшитайлик.

Чўпон Вали аканинг важоҳати ўзгарганига ҳайрон бўлиб, хонадагиларни бир-бир кўздан кечирди. Ҳамидов дастурхондан кўз узмай ҳадеб тўмирскиланар, шумшайиб ўтирган Содиқнинг бор-йўқлиги билинмас эди.

— Мен бор гапни айтдим, — деди у чўчинқираб.

Бу гап Урозбойнинг баттар ғашини келтирди, чўпоннинг тепасига бориб ўдағайлади:

— Сен ҳафтафаҳм, ҳеч бўлмаса, бу кишининг қаерда ишлашини, сенга ўхшаган муттаҳамларнинг уйини куйдиришини биласанми?

Чўпон ўмровини кериб ўрнидан турди. Нописанд бир ҳаракат билан Урозбойнинг кўкрагидан итариб юборди.

— Сен, жўра, менга буйтиб кекирдагингни чўзма, чатоқ бўлади! — деди ижирғаниб. — Каттакамни энди кўраётганимиз йўқ, кимлигини яхши биламиз, айтган гапининг

уддасидан чиқадиган одам. У киши нима десалар шу бўлади.

Ҳамидов чўпонга олайиб қаради: дўсти нодон — душмандан ёмон... Қайдан ҳам у билан ош-қатиқ бўла қолди-я!..

— Бундан чиқди, бултур қўриқхонадан пичан ўрганлар ҳам сенлар экансанлар-да? — Урозбой унинг тумшугига тумшугини тирагудек бўлиб сўради.

— Ердан униб чиққан ўтга мунча дийдиё қилмасанг?! Биз ўрмасак бари бир қуриб қоларди-ку.

Урозбой, соддадил йигит, чўпон ўзини катта олиб муомала қилгани сайин баттар тутқақар эди.

— Сен учун буларнинг бари хашак... — деди бўғилиб, кучаниб гапирганидан бўйин томирлари ўрта бармоқдек бўртиб кетди.

— Сен учун-чи? — дея мазах қилгандек кулимсираб сўради чўпон.

— Мен учунми?.. — Урозбой бирдан довдиради, нажот тилагандек Вали акага юзланди. У эса худди бу ерда бўлаётган гап-сўзларни эшитмаётгандек, ўз хаёлларига фарқ бўлиб ўтирарди. — Мен учун уларнинг ҳар бири дори, одамларнинг дардига малҳам: сувқалампир, мингбош, баргизуб, бангидевона, етмак, андиз...

— Буни қара-я, ўтниям тури кўп экан-да, а?

— Сенга ўхшаганларнинг касофати уриб, доривор гиёҳларнинг қанчаси йўқ бўлиб кетди. Бефаҳмлиқ қилиб молингга едириб булгансанлар.

Чўпон унинг кифтига оҳиста урганча эрмаклар кулди.

— Ҳой, жўра, биз боқаётган қўйларнинг гўштини ким ейди, а?

Урозбой жаҳл билан унинг қўлини силтаб ташлади.

— Одамлар гўшт эмас, сенларнинг планин ошириб бажарганларинг тўғрисидаги рапортларни ейишга ўрганиб қолишган.

— Менга қара, жўра. — Чўпон бошидан телпагини олиб, у ёқ-бу ёғини обдан кўздан кечирди, илашган қил, чанг-чунгни чертиб қоққач, қайтадан кийди. — Мен бор-йўғи қўйчивонман, ким гўшт ейди, ким ваъда ейди, ишим йўқ. Мен учун Совет ҳукумати — совхоз директори. Унинг гапи — қонун. Қўйларни семиртириб боқ, деса боқаман. Қўриқхонанинг ўтини едираманми, совхозникимни, фарқи йўқ. Мен учун бари ҳукуматники. Эрта бириси кун совхоз директори ҳар юз совлиқдан юз эллиқдан қўзи оласан, деб қолиши бор, юз саксондан бўлсин, деб қолиши бор. Қўйларни яхши боқмасам қўзини қайдан оламан? Қишдан тумшугини ерга тирагудек бўлиб зўрға чиққан, уч-тўрт кун ўт чимдиб, этланиб олмаса бўлмайди. Узинг ўйла, жўра, ҳеч замонда юзта совлиқ юз саксонга қўзилайдими? Радиоинг томоғи қирилмай гапираверади, фалончи уйтибди, писмадончи буйтибди, деб. Кейин бизнинг директорам нега биз ҳам уйитмас эканмиз, буйитмас эканмиз, деб қолади. Қарабанки, биз ҳам палончидан орқада қолмаслик учун уйтамыз, буйтамыз. Хоҳласак, юз эллиқтадан, хоҳласак, юз саксонтадан қўзи оламиз. Бошқалардан нимамиз кам? Сони бўлса бас, саногини ким суриштириб ўтирибди. Шуйтиб мукофот оламиз, элга таниламиз. Сен бўлсанг, икки боғ пичанга сочингни юлиб, вой-войлайсан. Узимиздан битта таниқли одам чиқса чиқибди-да, буйтиб ичиқоралиқ қилма, жўра!

Урозбой кулишини ҳам, аччиғланишини ҳам билмай гарангсиб қолди.

— Сен... — У бўғилиб ютинди. — Тозаям бўлган экансан-ку!

— Ё тавба! — деб чўпон тарсиллатиб ёнбошига урди. — Ростини гапирсанг, бирови лақма дейди, бирови иғвогарга чиқарди. — У директорга юзланди. — Бир нарса десангиз-чи, Вали ака, қон қилиб юборди-ку бунингиз.

Вали ака шундагина нигоҳини номаълум нуқтадан узиб, унга қаради. «Қизиқ, бу боланинг нимаси Салимжонга ўхшайди? — дея хаёлидан кечирди у. — Нимаси? Гапиршимми ё ўзини тутишимми? Йўқ, Салимжон калондимоғлик қилмайди, соясидан ҳам чўчиб туради, нархи ҳам тайин; немиснинг тилла соатю бир даста пулга сотиб олса бўлади. Бу эса... Ҳавоси баланд. Бари бир, уларнинг нимасидир бир хил, нимасидир ўхшаш. Узлигидан тонгани ҳам, ўзига бино қўйгани ҳам хавфли».

— Сен, ука, бундай ўхшамаган гапларни ҳар жойда

гапираверма, — деди Вали ака дўстона оҳангда. — Одам деган кимга нима дейишни билиши керак.

— Мен бировнинг ғайбатини қилаётганим йўқ-ку, — деди чўпон ажабланиб. — Тавба!

— Ҳеч кимнинг ғайбатини қилмаганинг билан гапларингдан жиноят иси келяпти, — деди Вали ака босиқлик билан.

— Ё тавба, ё тавба! — Чўпон ёқасини тутамлади. — Худди ҳеч нарсани билмайдигандек гапирасиз-а, Вали ака. Атрофингизга буйтиб бир қаранг...

Вали аканинг ҳорғин боққан кўзларида ғазаб учқунлари йилт этди, эвлари салқиган қорамтир юзи совуқ тус олди.

— Сен ҳамманинг кафилини олма, — деди у бир оз хириллаган, дағал овозда.

Чўпон унинг авзойи ўзгарганини сезса-да, пинак бузмади.

— Ундан кўра, қилган жиноятинг учун жавоб беришни ўйла.

— Ваҳима қилманг-а, Вали ака, — деди чўпон лабининг бир четини кўтариб илжаяркан. — Мен ўзимнинг қўйимни боқибманми? Қўй совхозники, ер давлатники...

«Нега буларнинг ҳеч қайсиси ўзини айбдор санамайди, — дея афсусланиб ўйлади Вали ака. — Салимжон асир немис қумуш занжирли соатни ўзи берди, деб айбини хаспўшлайди, буниси жиноятга қўйларни шерик қилади. Булар лозим бўлса, туққан онасидан ҳам бемалол тониши мумкин!»

Унга қалаштириб аччиқ-тизиқ гаплар айтмоқчи бўлди-ю, бефойдалигини ўйлаб, фикридан қайтди. Ғазабдан қизариб-бўзариб ўтирган Урозбойга, бу ердан чиқиб кетолмай қийналаётган Содикқа қараб олгач, хотиржам сўз қотди:

— Ҳамидов билан нимага келишган бўлсанг, ўзинг битишавер...

Ҳамидов гапга аралашмаса чўпоннинг жиноятга шерик бўлиб қолажанини сезди.

— Бу оғзига келганини алжирайверади-да, — деди чўпонни кўзлари билан яниб. — Уртамизда битишадиган ҳеч қандай гап бўлган эмас.

Вали ака унинг гўсхўрлигини биларди, бироқ ҳисоб бериш вақти келганда ўз жонини асраш, номини булғамаслик учун энг яқин кишисидан ҳам сира иккиланмай тониб юборавериши мумкинлигини кутмаган эди. Бу ўй чўпоннинг ҳам кўнглидан кечди шекилли:

— Менга қаранг, каттака! — деди қўлини тўлғаб. — Буйтиб номардлик қилманг!

— Э, ўчир-э!..

— Индамасам, сиз жа дўқлаб ташлаяспиз-ку, а? — Чўпон секин ўрнидан турди. — Кимсиз ўзи? Нима жуда?

Вали ака гапга аралашиб, муқаррар жанжалнинг олдини олди.

— Борақол, ука, қолган гапни судда гаплашамиз. Каттаканг билан ҳам ўшанда орани очди қилиб оласан.

Чўпон унинг нима деганини дафъатан англаётганидан шекилли, чимирилиб ўтираверди. Бироқ бир неча сония ўтгач, бирдан қийиқ кўзлари дум-думалоқ бўлиб, юзидан қон қочди. Шунда ҳам паст тушгиси келмай олифгагарчилик билан кўксига урганча: «Раҳмат-э...» деди. Вали ака индамади. Уйчан нигоҳини бу андишасиз йигитдан узмай тош қотиб ўтираверди.

Бир зумда чўпоннинг кибру ҳавосидан, соқол босган юзидаги, қисик кўзларидаги масхараомуз табассумдан асар ҳам қолмади. Даставвал қанотини кериб, савлат тўкиб ўтирган одам бирдан кичрайиб қолди.

— Жон ака, буйтиб совуқ нафас қилманг, жўжабирдай жонман...

— Бола-чақаниги орага суқма.

— Э, ака, ишимиз судга ошса, бола-чақанинг шўри-ку.

— Биров секин оёқ-кўлингга кишан уриб, қамоққа тикиятими? Сал ўзингга ярашадиган қилиқ қилсанг-чи.

Чўпоннинг юзида ялтоқи бир ифода пайдо бўлди.

— Судга иши тушган одамни биров кўтарадими, Вали ака, — деди у синиқ овозда. — Шунча йил ишлаб топган обрўйим бир пул бўлади. Сал назарга чалиниб қолармикимиз, деб...

Вали ака бу ночор, назари паст йигитни кўрмаслик, гапларини эшитмаслик учун шу тобда ҳамма нарсага рози

эди. «Одам ҳам шунчалик ялтоқи бўладими? Обрў топаман деб... қўйиб берса, бировнинг товонини яласа... Садқаи одам кет-э!..»

— Кўтарилмасанг эл қатори юрарсан, — деди у ҳорғин. Чўпоннинг кўзлари қисилди, сўнг юзига табассум ёйилди.

— Зап қизиқ гапларни гапирасиз-да, ака! — У яна ёнбошига тарс этказиб урди. — Кўтарилиб, катталарнинг назарига тушсак, ёмонми? Жилла курси, бенавбат мошин беришади-ку. Шунча йил қўй боқиб, биттагина «Газ-24»га етишолмай ўкчамиз қуриди-ку.

Вали аканинг хаёлига: «Тиланчи!» деган фикр келди. Бундай ҳукм чиқаришга ҳаққи бор-йўқлигини билмайди, лекин одамзоднинг бу зайл тамагир бўлиши...

— Машинани нима қиласан? — деди у ўсқоқчилаб. — Умринг мол кетида ўтса, миниб юролмасанг...

— Ия, нега минмас эканман? — деди чўпон ҳозиржавоблик билан. — Элниг тўй-ҳашами бор, совуқ маърақаси бор. Шундай пайтларда мошин миниб борсак, обрўйимиз-да, ака. Эл кўрса...

Бу боғи тамагирликдан ҳам ёмонроқ ният эди. Нафс васвасаси, манманлик инсонни балога гирифтор қилади. Наҳотки, бу одам шу оддий ҳақиқатни билмас?

— Мошин миниб обрў топамиз, дегин-а?

— Ҳа, энди... Борники йўрға-йўрға, йўқники зўрға-зўрға, дегандек, шукр, ўлар аҳволда эмасмиз, биз ҳам йўрға бўлиб юрсак ярашар... Одамлар юришибди-ку кўзимизни кўйдириб. Бизнинг бошқалардан нимамиз кам? Уладиган дунёда тўрт кунгина буйтиб кўкракни кериб юрайлик-да.

Бу тоифа одамлар дунёни ўз гази билан ўлчаши Вали акани мудом ҳайрон қолдиради. Наҳотки, дунё азалдан шундай яралган бўлса? Наҳотки, инсон фақат ўзи учунгина яшаса? Наҳотки, бир-бири учун қайғурмоқ, биродарлик хомхаёлдек пуч бир нарса?

— Менга қара... — Вали ака кўнглидан кечган бу гапларни чўпонга айтиш бефойдалигини англаб, бутунлай бошқа нарсани сўради. — Мошинга етадиган пулинг борми ўзи?

— Зап гапирасиз-да, Вали ака, — дея чўпон ёйилиб илжайди. — Пул топилади. Бола-чақа интернатда. Иккита тринка шим билан битта пахталик чопон олсак, у йилдан бу йилга етади. Топган пулимизни нима қилардик, ёстиқнинг жилдига йиғиб ётибмиз.

— У-ў!

— Юришимиз тоғ-тош, кўрганамиз қўй-қўзи. Мошин олмасак, пулни нима қиламиз?

— Бола-чақага едириш, кийдириш-чи?

— Бола-чақа оч-яланғоч қолаётгани йўқ, — деди чўпон оғриниб. — Бирининг эскисини бири тортиқлаб юраверади. Ўлмай катта бўлса, тўнғичимга атаб тўртта новос боқиб қўйибман. — У худди улкан кашфиёт қилган одамдек, хонадагиларга ғурур билан бир-бир қараб чиқди. — Ҳар йили тўрт-беш яшик арақ олиб қўйяпман. Келинингизга ям тайинлаб қўйганман, ҳозирдан латта-путтаннинг ҳаракатини қил, деб. Биласиз-ку, бахмал, чинни-пинни деган нарсалар топилиши қийин. Чайковдан бирни иккига оламиз. Майли, пул кетса кетсин, обрў кетмасин. Тўнғичимга номчиқарга тўй қилиб, хотин оберш ниятим бор. Насиб қилса, ўзингиз бош бўлиб берасиз.

«Бунинг энг катта орзуси шу! — дея хаёлидан кечирди Вали ака таассуф билан. — Қандай бўлмасин, обрў топса бас. Умр бўйи йиққан-терганини бир кунда йўқ қилади, етмаса, қарз кўтаради; одамларга бўккунча арақ ичиради, неча юз кило гуруч дамлаб ош тортади, ўнлаб мол сўяди, етти пуштира сарпо-суруқ қилади, хонавайрон бўлса ҳам майли, одамлар мақтабми, ичи куйибми, ишқилиб, бир йил-ярим йил номини сақич қилиб юришса бўлгани!»

Вали ака дунёнинг паст-баландини кўп кўрди ва пировардида шунга амин бўлдики, одамзод нафс майли билан иш тута бошлаган аснодан бошлаб ақл-заковат таназзулга учрар экан. Рўпарасида ўтирган калтабин йигитга бу гапларни қай йўсин тушунтирсин? Бу гумроҳга фикрини қандай англатсин?

Вали ака зона ўртасида чўзилиб ётган кийикнинг шишадек совуқ кўзларига, қон қотиб қолган биқинига қараб юраги увишди. Тоғ-тошда ўйноқлаб юрган бу бегуноҳ жониворни отиб ўлдириш учун нечоғли тошбағир бўлиш керак! Қани

энди, унда ихтиёр бўлса эди, бир туп доривор гиёҳни юлган, кийик туғул чумчуқ отган одамнинг қўлини уриб синдирадир, кейин эса милтиғини бўйнига осиб, кўчама-кўча сазойи қилар эди!

У ўз катъиятидан шубҳаланди; шундай қила олармикин? Ахир, бир туп гиёҳни, биттагина кийикни деб одам боласига азоб бериш учун улардан бешбаттар золим бўлиш керак-ку?! Ох, дунёнинг ишлари мунча чигал бўлмас!

— Менга қара, ука, қонунни бузишдан қўрқмайсанми?

Чўпон уф тортиб, ярим кўзгалди, Вали акага қинғир қараб, шу захоти ўзини курсига ташлади.

— Утгаям, сувгаям буйтиб қонунни аралаштираверманг, жон ака! — деди у ранжиб.

Бу атрофда Вали аканинг феъл-атворини билмайдиган одам йўқ. Кўпчиликнинг фикри бир: ўлгудай зикна, одамгарчилиги йўқ, сўхтаси совуқ... Чўпон ҳам албатта шундай деб ўйлайди. У Вали аканинг сойдаги суву тоғдаги ўт-ўланлар, арчалару турли жониворларни асраш ҳақидаги қонуннинг ижроси эканини яхши билади. Билади-ю, бари бир, унинг гаплари ёқмайди, ҳатто бачканаликдай туюлади. «Кўриқхона», «тоғбеги» деган гапларни эшитганда худди биров товонини қитиқлагандай гаши келади. Унинг назарида, дунёда шундай касб-кор борлиги ғайритабиий бир ҳол. Мол боқса ё пахта экса йўриғи бошқа, бу ишлардан фойда бор. Одамзот кийим киймай, гўшт емай яшолмайди. Лекин арчани кўрмай, қашқир тулкининг, қўшнинг чағир-чуғурини эшитмай яшайвериши мумкин. Тавба, тоғдаги ўт-ўлану курт-қумурсқалар кимнинг бош оғриғига дори!.. Афсуски, ҳозир гап уқмас, қонунга ёпишиб олган мана шу одам билан ҳисоблашишга мажбур, сал паст тушмас, бу бевурд қилишдан ҳам тоймайди.

— Биз ўғри бўлмасак, каззоб бўлмасак...

— Кўйларингга бекитиқча едирган доривор гиёҳлар-чи? Уларгаям қонунни аралаштирмайми?

— Буйтиб кишининг юзини қизартирманг, Вали ака. Бир боғ ўт одамдан азиз бўп кетмагандир шунчалик!

Вали аканинг қони вулқондек қайнаб келди. «Сенга ўхшаган кимсалар туфайли доривор гиёҳларнинг ўнлаб тури йитиб кетди, балки ўшаларнинг орасида бугун ҳамма ташвишга солаётган рак, сил, юрак хасталикларининг мал-ҳамлари бўлгандир, э, нодон!», дея қичқириб юборишдан ўзини аранг тутиб қолди. Лекин... бундан не наф? Бундайларнинг арзон-гаров ақидаси ҳам тайёр: ҳеч нарса одамдан азиз эмас. Одамдан азиз бўлмаганидан кейин ҳамма нарсани оёқоти қилавериш, йўқотиш мумкин. Кўкка бўй чўзиб турган тоғ улар учун тошлар уюми, асрий арчалар — ўтин, ўтлар — қўй емиши, сув — эриган қор, кийик — бир қоп гўшт!..

— Майли, барақол! — деди Вали асабий титраб. Унинг гаплашишга ҳам ҳоли қолмаган эди. — Айтдим-ку, қолган гапни мелисага борганда...

Чўпон иккала қўлини кўксига қўйганича тавалло қилди: — Буйтманг, жон ака. Биласиз, мен меҳнаткаш одамман...

— Биламан.

— Билсангиз бўпти-да, — дея чўпон юзига аянчли тус бериб, кўзларини пирпиратди. — Мол боққан одам обрў топади, ҳукуматга суюмли бўлади дейишарди. Мана, қий искаб юрганимизга йигирма йилдан ошибди, на ўйин-томошани биламиз, на ётиб-туришимизда ҳаловат бор.

Вали ака унинг кесатиқсиз, чин юракдан арзи-ҳол қилаётганини сезди. Шу боисми, негадир кўнгли бир оз юмшади:

— Кўп ношукр бўлма, эллик йилдан бери тоғ-тошда дарахт кўкартириб бир оғиз мақтов эшитмаганлар қанча. Лекин ҳеч ким нолиямапти.

— Энди... — Чўпон ўхшовсиз илжайди. — Сизларнинг йўригингиз бошқа, ака. Тоғда дарахт кўкартиришдан бошқа тайин иш бўлмас... Бу ёғи, зиранинг килоси фалон пул... Икки қоп йиққан одам бир йил ётиб еса бўлади. Бу ёғи, ёнғоқ жониворам роса пул. Тоғда нима кўп — ёнғоқ кўп.

Вали ака унинг гапларини тингламасликка уринар, хаёлини олачалпоқ қор босган чўққи, юксалгани сайин қад ростлаган арчалар тортган эди. Имкони бўлса-ю, ўша чўққига чиқиб кетса, манави иззат-нафси йўқ кимсанинг гапларини эшитмас!

— Ҳамма тўрт-беш юз қўй боқса, меники мингдан ошиқ, — дея ҳамон бетўхтов қақшарди чўпон. — Фалончи аканинг, писмадончи аканинг қўйлариям менда. Бошқаларнинг икки-уч чўпон-чўлиғи бор, мен бола-чакам билан эплаштираман.

Вали ака юрагида чидаб бўлмас бир бетоқатлик тўйди: нега бу гапдан тинмайди? Нега тезроқ чиқиб кетмайди?! Жарима тўламаса ҳам майли, ишқилиб, тезроқ даф бўлса бас!

— Бу тозаям лақиллаб қолган экан-ку, директор бова, — деди Урозбой диққати ошиб. — Шу гапларни ёзиб, учов қўл қўйиб, райкомга элтиб бермаймизми?

Шу пайтгача дам-бадам эшикни кўзлаб, гапга қўшилмай ўтирган Содиқ чўчиб унга юзланди.

— Э, қўй, буначикин ишларингга мени шерик қилма, — деди шоша-пиша.

— Айтмоқчи, сиз бундай қоғозларга қўл қўймайсиз-а? — деди Урозбой мазах қилиб. — Қоғоз-қаламдан қўрқасиз.

— Бу менга бирон ёмонлик қилгани йўқ. Кейин... — Содиқ директорга ўғринча кўз ташлади. — Кейин... ҳозирги айтганлари кўпам бўлмағур гаплар эмас. Узунқулоқ... бизам унда-бунда эшитиб юрибмиз.

— Э, бормисиз, Содиқ ака, сизам гапириб қўйинг буйтиб...

Содиқ унга ёқтирмагандек қараб қўйди.

— Эшитиб юрган бўлсангиз гапирмайсизми? — деди Урозбой зардаси қайнаб.

— Кимга гапирай, сенгами?

— Нега менга бўларкан, тегишли жойга... райкомга айтинг.

Содиқнинг қовоқ-тумшуғи осилиб, ҳурпайди.

— Ҳеч ким мени ўртада воситачи қилган эмас, ука.

— Бунинг гаплари рост бўлса, турган-битгани жиноят-ку, Содиқ ака, — деди Урозбой куюниб. — Нега кўра-била туриб индамаслигимиз керак? — Чўпоннинг мўйлари тик-кайиб кетди. Ялт этиб Ҳамидовга қаради, бироқ у дастурхон четини ҳамариш баҳонасида кўзларини олиб қочди.

— Менга қара, ука, сен бировларнинг жиноятини ковлаштиргунча ўзингнинг ишингни эпла! — Содиқ Урозбойни қайриб ташлади. — Бу оғзининг тизгини йўқ вайсақининг гапларини кавлаштириб нима қиласан. Сен ундан жарима ундиришингни бил, қолгани билан ишинг бўлмасин.

Вали ака учун Содиқ ҳамиша жумбоқ эди. Жумбоқлиғича қоляпти. Сиртдан қараганда, ёмонга ўхшамайди, лекин яхшилар сирасига ҳам қўшиш мумкин эмас. У — бамосоли чувалчанг, еб турган лойи тугаб қолишдан қўрқади, интилаверса, ер юзига чиқиб қолишдан хавфсирайди, биров босиб, янчиб ташлаши мумкин. Хуллас, қийин!

— Шундай дегин-а? — деб сўради Вали ака қовоғини уйиб.

Содиқнинг юраги шув этди: нотўғри гапириб қўйдимикин?

— Мен айтмоқчи эдимки...

— Хўш? — Вали ака яна бетоқатлана бошлади.

— Ҳар ким чоғига яраша гапириши керакми, дейманда... — У қийналиб ютindi.

— Сиз шуниям гапирмайсиз, — деди Урозбой худди ёқалашмоқчидек юлкиниб. — Узи, бирор нарсага чоғингиз келадими? Гапингизни юрак ютиб айтолмайсизу...

Унинг тутатиши Содиққа чивин чаққанчалик ҳам таъсир қилмади.

— Тўғри қиламан, ука, — деди бош ирғаб. — Мен гапирдим нимаю гапирмадим нима? Бирон нарса ўзгарадими? Увоқдан ҳам кичкина одам бўлсам...

Соқол босган иягини қирт-қирт қашиб ўтирган чўпон кулиб борди.

— Оббо сиз-эй, оббо сиз-эй!.. — деди у ёнбошига тарс-тарс урганча хахоларкан. — Увоқдан ҳам кичкинаман, денг. Оббо сиз-эй!..

Унинг кулгисига ҳеч ким қўшилмади, фақат Содиқнинг ўзигина ночор илжайди.

— Мунча ўзингизни паст оласиз, ака? — деди чўпон таҳқирловчи оҳангда. — Кимлигингизни билиб юринг-эй! Нима, булар сизни қовуриб ермиди?

Унинг далдаси негадир Содиқни баттар эзди. У ўзининг

кимлигини, нимага қодирлигини яхши билади. Гап билгунча иш билиш керак. У ўз вазифасини бажаришни билади. Кимларнингдир устидан акт ёзиб уйини куйдиришга, кимларнингдир ризқини қийиб, жарима солишга тоқати йўқ. Бировни норози қилган одам барака топадими? Икки дунёдаям ўнгмайди! Мана шу чўпоннинг ўзиёқ... иши судга ошса, элнинг олдида бети қизарса, раҳмат айтадими? Айтиб бўпти! Юрган йўлида қарғаб, уларга завоқ тилайди.

— Энди... биз... олдимига битта чўпни суқиб кўйиб, шу бошлиғинг деса, бўйин эгиб кетаверамиз-да.

— Кичкиналигининг кўп пеш қилдинг-да, ука, — деди Вали ака беозор киноя билан.

Содиқ унинг гап оҳангидаги кинояни ҳам, пинҳоний танбехни ҳам англаб етмади.

— Бўлмаса нима қилай, директор бова? Урозбойга ўхшаб, чоғим келмайдиган ишларниям қотираман, деб кўксимга урайми? Мундай десам, сиз туғул отаримда соқолини селкиллабтиб юрган такаям кулар. — У тиззасини уқалаганча оғир тин олди.

Вали ака юзини тескари ўғирди. У бу нотавон қандай қилиб ўз қиёфасини йўқотганини тушуниб етолмайди. Тўрт мучаси соғ одам, на ўз гапи, на интиладиган тайин мақсади бор. Қўриқхонада касбини севгани учун эмас, шунчаки, «сабаби тирикчилик» хизмат қилади, эртага чўлиқ бўлгин, деса, чўлиқ, кассоб бўлгин, деса, қассоб бўлиб кетаверади. Нега шундай? Нега бу одамнинг ўзини ўстирган тупроққа жиндак меҳри йўқ? Нега у бунчалар журъатсиз, кўрқоқ?! Нега ҳеч нарсани ўз номи билан атамайди? Нега?!

— Директор бова... — дея кўрқа-писа гап қотди Содиқ. — Мен...

Вали ака уни хира парда орқасидан кўраётгандек бўлди, овози ҳам олисдан элас-элас эшитилди.

— Бор ишинга, боравер, ука, — деди у афсус билан бош ирғаб. — Бугундан бошлаб ҳар қандай қоғозга қўл қўйишдан овоздасан.

Содиқ тиззасига таяниб ўрнидан туришга чоғланган кўйи туриб қолди. Аввал ён-веридигиларга, сўнг директорга қаради, худди тиши оғриётгандек лунжининг бир томони учди. Эшикка йўналаркан, бўсағага етгач, тўхтаб орқасига ўғирилди.

— Хафа бўлмайсиз-да, директор бова, — деди аллақандай синиқ, хаста овозда. — Мен бор-йўғи... ҳалигиндай... кичкина одамман. Бу ёғини сўрасангиз, бола-чақаям бир кўра...

У эшикни беозор бир ҳаракат билан очдию сассиз ёпиб чиқиб кетди. Дахлиздан на унинг шарласи, на қадам товуши эшитилди, бамисоли эриб, ҳавога сингиб кетгандек...

Уч кун сурункали эриб қор қўриқхонага элтувчи йўлни, ваҳимали қорайиб турган унгуларни бутунлай кўмиб ташлади. Йўл четдаги буталар, карахт қотган арчаларнинг шоҳлари қордан солланиб қолди. Вали ака ҳаловатини йўқотди. Бундай қалин қорда тоғдаги кийиклар билан паррандаларга қийин — емиш тополмай очдан қирилишади. Уч-тўрт йил аввал ҳам қиш қаттиқ келиб, тоғнинг энг баланд чўққиларида яшайдиган ҳилол какликкача пастга энган, одамлар ҳамма юмушини ташлаб, қушларни овлаган эди. Лекин энди Вали ака қушлардан кўра кийиклари учун ташивланяпти. Кейинги икки-уч йил ичида шимол томондаги қўриқхоналардан ўнта кийик олиб келди, ўзида борлари ҳам кўпайиб қолди. Агар емиш топишолмаса, уч-тўрт кунга қолмай...

Вали ака хуржунга нон, бир бўлак пишган гўшт солди. Эгар орқасига ёғоч куракни боғлагач, тўриқ отга минди. Содиқни чақириб келганида, у танчага оёғини тикиб, ёнбошини тоблаб ётган экан, унча хушламай отланди. Урозбой эса шайланиб, директорнинг олдига бормоқчи бўлиб турган экан, дарров йўлга тушишди. Қишлоқдан чиқаверишдаёқ отлар қорнигача қорга ботиб, юриш оғирлашди. Вали ака олдинги икки оёғини баробар ташлаб базўр илгариллаётган отига ачиниб ерга тушди, бироқ юмшоқ қорга тиззасига ботиб кетди. Шунда ҳам бир-икки қадам ташлаб кўрган эди, нақ белигача қорга беланди, ноилж яна ўзини эгарга олди. Тўриқ от бурнидан оқиш буғ чиқарганча ҳарс-ҳарс нафас олиб илгариллаётган бўлди.

Қўриқхонага яқинлашмасданоқ қорда туёқ излари кўринди. Афтидан, кийикларни бўрими, шоғолми таъқиб

этгану улар тўп-тўп бўлиб қочишган, шу ерга келиб узоқ туришган — топталиб кетган қор шундан далолат беради — хавф йўқолгач, яна орқага қайтишган. Вали ака узангида тик туриб, атрофга аланглади, бироқ ҳеч зоғ кўринмади. Яна бир оз юрилгач, Урозбой бирдан жиловни тортди.

— Ановини қаранг, — дея тўп бўлиб ўсган арчалар томонга ишора қилди. Арчазор атрофида совуқдан қотиб қолган какликлар думалаб ётишарди.

Вали ака унинг отдан тушмоқчи бўлаётганини кўриб, қўл ишораси билан тўхтатди. Арчалар атрофига из тушмаган, қуёнларга деб босиб қўйилган беда ғарами очилмаган эди.

— Шошма, — деди у совуқдан қизариб кетган қўлларини бир-бирига ишқаларкан, — қуёнлар очдан ўлмайди. Кийикларнинг тирикчилиги қийин. Ғарамларнинг устини очиб қўймасак, кийиклар очликка чидолмай қишлоққа энади. Унда ишимиз чатоқ. Одамлар ўйлаб-нетиб ўтирмай қийратиб ташлайди.

Қалин қорда йўл очиб юриш тобора мушкуллашар, отларнинг қоринбоғи намиқиб, ерда судралиб келаётган думи шокила-шокила бўлиб, оғиз-бурунлари атрофидаги мўйлар диккайиб қотиб қолган эди.

Яқингинадан бўри чўзиб ув тортди. Отларнинг кўзлари ола-кула бўлиб, қўлоқлари чимирилди. Урозбой беихтиёр елкасиданги милтиққа қўл югуртирди.

— Чила кириб, бўриларнинг мастикадиган пайти бошланди, — деди Содиқ атрофга олазарак кўз ташларкан. — Бунақа пайтда одамдан ҳам ҳайиқмай қўяди, касофатлар.

Вали ака унга индамай қараб қўйди-да, қўлоқларини диккайтирганча сергақлашиб кетаётган отнинг сағрисиغا қамчи урди. От момиқ қорни тўзғитганча қадамини тезлатди.

Кулранг булут қоплаган осмоннинг бир қисми ёришиб, қуёш йилт этди. Қор жимирлаб, уларнинг кўзини қамаштирди. Кучсиз шамол қорни тўзғитиб, тез-тез кўзга чалинаётган қобон, тулки изларини кўмиб ташлаша шошилларди. Қор остида мудраётган тоғлар эса янада юксак, маҳобатли туюлади.

Қишин-ёзин биқирлаб қайнаб турадиган ойнакўзли булоққа етгунча отлар ҳолдан тойди. Уларга бирпастига дам бериш ниятида тўхташди. Вали ака отнинг жиққа тер бўйнига шাপатиларкан, сойнинг нариги бетиданги ялангликка кўз ташлади. Дурбинни кўзига яқинлаштириши билан дарадан қаторлашиб чиқиб келаётган кийиклар кўринди. Бироқ улар дўппайиб турган пичан ғарамларига яқинлашиб улгурмай, иккита бўри йўлини тўсиб қикди. Кийиклар тўс-тўс бўлиб кетишди.

— Милтиқни бу ёққа бер! — деб қичқирди Вали ака. Урозбой милтиқни елкасидан олиб узатгунча сабри чидамай юлқиб олди-да, ҳаволатиб тепкини босди. Бироқ ўқ овози ҳудудсиз бўшлиққа сингиб кетгандек оживгина акс садо бериб янгради. Олисдаги бўрилар ўқ овозини эшитмади ҳам. — Оҳ, олди-я!.. — У дурбинга тикилганча бир қўли билан ёнбошига тарсиллатиб урди. — Боласи қочолмади!

У ирғиб отига миндию, устма-уст қамчи босди. Урозбой билан Содиқ унга эргаштишди. Сойга тушаверишда Урозбойнинг оти сирғаниб, ёнбоши билан йиқилди. У худди зарб билан тепилган коптокдек эгардан учиб кетди, қандай қилиб узангидан оёғини чиқариб улгурганига ақл бовар қилмасди. Анча жойгача сурғалиб борган от ўмганини ерга тираганча базўр ўрнидан турди. Бошини саланглатганча силкинди, сўнг эгасига қараб зорланганнамо кишнади. Урозбой энгил-бошидаги қорни қоқмасданоқ, отнинг у ёқ-бу ёғини силаб-сийпалади, шикаст етмаганига ишонч ҳосил қилгач, скараб миниб олди. Йиқилиб зада бўлган от тайсаллай-тайсаллай пастликка туша бошлади.

— Бешикасти? — деб сўради Вали ака узоқдан.

Урозбойнинг бош ираганини қўрғач, отининг бошини қирғоқларини қалин муз қоплаган сойга қараб бурди. Тўриқ совуқдан эти дир-дир учганча сувга кирди. Улар пичан ғарамларига етиб келишганда икки бўри ириллай-ириллай бир она кийикни тортқилашиб емоқда эди, одам шарпасини сезиб, истар-истамас нарироқ кетишди, бироқ унча узоқлашмай, кўзларида ваҳшиёна бир ўт ёлқинланганча ириллаб туришарди. Вали ака милтиққа қўл узатган эди, Урозбой қайтарди.

— Мен ўзим... — деди мўлжал оларкан. — Пешонаси-

дан ўхшатиб дарча очиб қўяй очофатларнинг! Қайтиб бу ерга йўламайдиган бўлишсин.

— Отма, — деди Вали ака қонига беланиб ётган кийикка юраги эзилиб боқаркан. — Булар ҳам ўз кунини кўриши керак. Фақат... осмонга отиб кўрқит.

Урозбой милтиқни сал ҳаволатиб, тепкини босди. Ўқ гумбурлади. Бўрилар бир зумда кўздан ғойиб бўлишди.

— Содиқ, ановини нарироқ обориб ташла, — деди Вали ака қўлига куракни ола туриб. — Қоннинг исини олса, бўрилар бари бир келади. Бошқаларигаям шикаст етказиб юришмасин тагин.

Содиқ бўрилар ғажиб ташлаган кийикни оёғидан ушлаб судраганча пастак тепалик орқасига ўтиб кетди. Вали ака билан Урозбой пичан ғарами атрофидаги қорларни кураб, кийик ва қуёнлар бемалол келиб хашак ейиши учун жой оча бошлашди. Қор қалин эди, битта ғарамнинг қорини тозалала бўлгунча қора терга тушиб кетишди.

— Бирпас нафасни ростлаб олаимизми? — деди Вали ака ғарамга суяниб ўтираркан. — Бўштоброқ қарияпман шекилли, салга ўпкам озимга тиқилиб қолади.

Урозбой унинг рўпарасига чўккаларкан, негадир Содиқ ошиб ўтган тепалик томонга хавотирланиб қараб қўйди. Бекор ўтирмай дедими, милтиқни қўлига олди-да, енги билан у ёқ-бу ёғини артиб, ўқлади. Уни жимгина кузатиб ўтирган Вали аканинг юрагига ҳам бирданига ғалати бесабрлик пайдо бўлди-ю, тепаликдан кўз узмаган кўйи секин ўрнидан турди. Шу пайт Содиқнинг бўғиқ, хириллаш аралаш чинқириги эшитилди. Урозбой ириб ўрнидан турди-да, тепаликка қараб югурди, йўл-йўлакай милтиқни бўшатди. Ўқ овозига жавобан бўрининг хунук ув торгани эшитилди.

— Отга мин, отга! — дея ҳайқирди Вали ака тўғининг узангисига оёқ кўяр-кўймас.

Ҳозир Урозбойнинг қулоғига гап кирмасди, у гоҳ мункиб, гоҳ қорга беланиб, тепаликка кўтариларкан, милтиққа кетма-кет ўқ жойлаб, гумбурлатиб отарди. Вали ака бир зумда ундан ошиб ўтди. Тепалик пастадаги сайхонликда Содиқ чўккалаб ўтирар, қўлидаги пичоқни тишларини иржайтирганча чўзилиб ётган бўрининг биқинига кетма-кет санчар, йиртқич аллақачон жон таслим қилганини, ортиқ ҳаракатга ҳожат йўқлигини идрок этолмасди. Улим ваҳима-си унинг шуурини қарахт қилиб қўйган, тимдаланган юзидан, чап билагидан қон сизаётганини сезмасди ҳам. Олисда эса тумшук-бурни қон ориқ бўри чўнкайиб ўтирарди. Вали ака кела солиб, Содиқнинг пичоқли қўлини ушлади. У шундагина чўчиб бошини кўтарди, маъносиз мўлтираган кўзида, мўматалоқ юзида меровсирашга ўхшаб бир ифода пайдо бўлди, монелик қилмай пичоқни берди. Бу орада қулоқчинигача қорга беланган Урозбой етиб келди йиртқичга қарата ўқ узди. Ўқи нишонга аниқ тегди шекилли, чўнкайиб ўтирган бўри ўмбалоқ ошиб кетди, қорни тўзитиб типирчилагач, жонхололда ўрнидан турди, орқасидан қизғиш из қолдирганча оқсоқлана-оқсоқлана кўздан ғойиб бўлди.

— Енгидан тортов, — деди Вали ака Содиқнинг жароҳатланган қўлидан авайлаб ушларкан. Урозбой пўстининг енгидан тортаётганида беихтиёр кўзини олиб қочди. У боя бўрини отишга монелик қилганига афсусланар, юз берган кўнгилсизлик учун ўзини айбдор ҳис этмоқда эди. Айниқса, йиртқичнинг тиши этга чуқур ботиб, уч-тўрт жойини илма-тешиқ қилиб ташлаганини кўргач, баттар эзилди. — Ҳозир давосини ўзидан чиқарамиз, — дея бўрининг бир тутам жунини қирқиб олди-да, куйдириб жароҳатга босди. Содиқ оғриқдан афтини бужмайтирганча ўзини гуп этиб орқага ташлади.

Уни икки кишилашиб базўр отга миндиришди. То қишлоқ касалхонасигача Вали аканинг ўзи жиловдорлик қилди. Содиқ узоқ ётиб даволанди. Вали ака ўша кундан бошлаб кўриқхонанинг йўлига икки-учтадан одам чиқариб турди — оч қолган бўрилар мол-ҳолга дориши мумкин эди.

Бир куни касалхонага йўқлаб борганида Содиқ дабдурустан сўраб қолди:

— Директор бова, ҳали кичик деб, ҳали бошқа деб жонимизни жабборга беряпмиз. Тоғда кийик бўлмаса, дунёнинг бир чети кемтик бўп қоладими?

— Албатта кемтик бўлиб қолади, — деб жавоб берган

эди ўшанда Вали ака. — Ҳамма нарсанинг ўз ярашиги бор, ука. Одамнинг бирон аъзоси етишмаса кўзингга хунук кўринади-ку.

Ушанда Содиқ унинг гапини уқмаган кўринади. Бўлмаса ҳозиргидай бачканалик қилмасди. Афсус...

— Фақат бизга ўхшаганларни чирқиратасизми десам, ходимларингизиям роса буровга олар экансиз-ку, а? — Чўпон ўзини стул суянчигига ташлаб, илжайди. — Бунча қаттиқ бўлмасангиз, Вали ака? Дунёда одамдан нима қолади? Қилган яхшилиги қолади. Сиз энди буйтиб...

Вали ака унга вазмин қараб қўйди. Андишасиз одам юзсизлиги билан ўз гуноҳига бошқаларни ҳам шерик қилишга уринади.

— Сенгаям рухсат, ука, — деди Вали ака имкони борича хотиржам оҳангда. — Бўлар-бўлмас гапларни гапириб роса гурбат қилдинг, энди тирикчилигингга бор. Қолган гапларингни тегишли жойда айтиб берарсан.

— Жон ака, буйтманг, — деб чўпон қўлини кўксига қўйганча елка қисди. — Садағангиз кетай... Эрта-бириси кун яна кўз кўзга тушади...

— Менга қара, — дея Вали ака уни гапиртирмади. — Суд ажрим қилган жаримани тўлагин-да, хотиржам юравер. Лекин қайтиб кўриқхонага қадам қўйсанг қаттиқ хафалашиб қоламиз.

— Бизга келганда шўйтасизми, Вали ака? — Чўпоннинг юзида муғамбирона табассум пайдо бўлди. — Бошқалар ов қилса ҳам индамайсиз-у, бизга келганда... Бир боғ ўтди деб...

Вали ака стол қиррасига кўксини тираганча ундан кўз узмай ўтирарди. Унга шунча вақтдан бери оддийгина бир ҳақиқатни — ҳамма жойнинг ўз тартиб-қондаси борлигини, уларни бузиш жиноят эканини тушунтиролмагани алам қиларди.

Чўпон Вали аканинг сукутга чўмганини ўзича тушунди шекилли, сирли қилиб:

— Яхшилингиз эрда қолиб кетмас, Вали ака, — деди.

— Бўлди, ука, гапни кўпайтирмай жўна.

Чўпон оғир тин олиб ўрнидан турди. Унинг чағир кўзларида, юзида нафрат аралаш мазах ифодаси бор эди.

— Штрафингизни тўлайман, бир жойим камайиб қолмайди. Лекин... — У, яна соқол босган иягини қирт-қирт қашиганча, бурнини жийирди. — Улмасак, ҳали бир-биримизга ишимиз тушиб қолар!

Вали аканинг юрагига санчик турди, беихтиёр кўксини силаганча чуқур тин олди: «Одам деган ҳам шунчалик беандиша бўладими?»

— Куним сенга қолса, ўчингни олиб, аламингдан чиқарсан, — деди у руҳсиз бир аҳволда.

Чўпон лабининг бир четинигина қимтиб, совуқ илжайди:

— Хафа бўлмайсиз-у, сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим: умрингизда бирон кишига яхшилик қилганмисиз?

Вали ака унинг овозидаги мазах оҳангини сезмагандек, ўзини гўлликка солди:

— Йўқ, ука, яхшилик қандай бўлишини унча тушунмайман.

— Эсиз!.. Шунча ёшга кириб... — Чўпон ҳафсаласизлик билан қўл силтади. — Сарик чақалик одамгарчилигингиз йўқ экан. — У шикни қарсиллатиб ёлганча чиқиб кетди. Урозбой чўпонни тутиб олиб урадигандек важоҳат билан орқасидан югурди. Вали ака уни қайтаришга уринмади ҳам. Очiq деразадан учи кўкка санчилиб турган Такали чўққига тикилганча оғир хўрсинди.

...

Машина цемент кўприқдан ўтиб, сой ёқалаб кетган йўлга бурилди. Карим Жамолович олдинга лоқайдгина тикилиб борарди. Бу йўл чўққиларини оқиш туман чулған тоққа, қуюқ арчазор бағридаги кўриқхонага — эрталаб кийик отилган жойга элтади. Йўлнинг ўнг томонидаги паст-баланд қирларга ҳали ҳам бугдой сепилади. Ош — пайғамбар, нон — авлиё бўлган уруш йиллари одамлар бошоқ териб кун кечиришган. Аммо у — галла бригадир Каримшер лалмига яқин келган одамларнинг устига от солиб,

тириктириб қуварди. Бир куни ўйлаб-нетиб ўтирмай Қумрининг укасини ҳам урган эди. Кейин...

Бу воқеа отаси уларнинг ситирини олиб кетган куннинг эртасига содир бўлган эди.

Тонг отиши билан Қумри аллақачон буғдойи йиғиштириб олинган лалмига машоқ тергани отланди. Бир бурдадан зогорани наридан-бери яллаб ютган укалари бу диққина-фас, бесамар ишга бўйнидан бойлагандек ноилож эргашиб боришарди. Уроқчилар далада ҳеч вақо қолдирмаган, эвини қилганлар тўкилган-сочилган донни териб кетишган эди. Буғдой экилган даладан йил бўйи қушлар аримасди, бироқ бу йил паррандалар ҳам одам оёғи етмаган жойлардан ризқ қидира бошлади. Фақат чумчуқларгина гала-гала бўлиб учиб юришар, онда-сонда сўфитўрғайнинг овози қулоққа чалинарди. Бир-икки ёмғир кўрган чўкиртақлар кўнғир тус олган. Қирлар фэйзсиз — биронта тиккайган гиёҳ йўқ. Шундоққина қирларга туташиб кетган тоғлар одатдагидек ҳамма нарсага бефарқ — яхшиликка ҳам, ёмонликка ҳам пинак бузмай турибди.

Укалари буғдойпояни наридан-бери кўздан кечириб пастга тушиб кетишди. Қумри эса ҳар бир түп гиёҳнинг тагини эринмай кўздан кечирар, онда-сонда учраб қолган бошоқларни халтага соларди; зора битта-яримта дон чиқса. Кечгача халтани тўлдирса, ёрғучоққа солиб бир коса ун олади. Бир коса ундан икки маҳал атала пиширса бўлади.

...Энди куннинг туғди, Қумрой. Чумчуқдек овоқ териб яшайсан. Отанг ўлиб эгасиз қолдинг, ўзингники ўзагиники еса, шуям одамгарчиликми, Қумрой? Сен сомон титиб, бошоқ терадиган қизмидинг? Отанг тирик бўлса, сенга шуни раво кўрармиди? Юрагингни бир чети ўприлиб кетган шундай пайтда Вали ёнингда бўлса экан. Унга дарду ҳасратингни айтиб, юрагингни бўшатардинг. У дардингни тушунарди. Энди у ҳам олисда. Бошингга бундан бешбаттар кунлар тушса, кимларга сиғинасан, Қумрой? Кунни кечагина шу қирларда буғдой ўраётди Вали қўшигининг жон қулоғи билан тинглаган эди. Кунни кеча Вали девор паналаб сенинг чиқишингни кутиб ўтирган эди. Кунни кеча... Бугун у қайлардадир чанг ютиб, дуд искаб юрибди. Отаси эса...

Узоқдан от дулури эшитилди. Сойликда ер титиб юрган укалари тумтарақай қочишди.

— Тўхта! Тўхта дейман, ҳой энангни боласи! — дея от устида омонат ўтирган Карим қамчи ўйнатганча болаларни тириктириб кува кетди. — Мен сенларга дон ўғирлашни кўрсатиб қўяман! Тўхта! Ҳа, энангни!...

Саман пишқирганга Қумрининг кенжа укасини босиб кетаёзди. Бола кўрққанидан юзтубан йиқилдию тўрт оёқлаб қоча бошлади. Унинг товонлари тарс-тарс ёрилиб кетган яланг оёқлари, чилладек ингичка қўллари Қумрига ҳозир от туёқлари остида қолиб, қарсиллаб синиб кетадигандек туюлди. Қўзларини чирт юмиб, юраги увшиганча туриб қолди. Қумри кўзларини очганда Карим энгашиб қамчи сермади. Пишиқ ўрилган қамчи сурп қўйлакни баданга чиппа ёпиштириб, сўнг ўзи билан бирга кўпчителиб олди. Бола оғриққа чидалмай чинқириб юборди. Саман турган жойида тайсаллаб, бошини бир томонга қийшайтирганча сургаб кетди. Карим ҳарчанд уринмасин, уни тўхтатолмади, йиқилиб тушмаслик учун эгаринг қошига маҳкам ёпишиб олди.

Қумри ер бағирлаб ётган укасининг тепасига қандай бориб қолганини билмади. Яна елкасига қамчи тушишидан безиллаб, юзини яшириб ётган бола унинг қучоғига ўзини отиб, маҳкам ёпишиб олди. Қоратўри юзи тоғ шамолида ёрилган бу бола Қумри опаси, унинг сеvimли опажониси қариндошлари Жамол ва Карим учун бир нишонга айланганини, улар уни ўз ҳукмига бўйсундирмагунча тиниб-тинчимасликларини хаёлига ҳам келтиролмасди. Эҳтимол, онаси рози бўлиб, Қумрининг илкани уларга тутқазиб юборганида бу ишлар бўлмасмиди? Болакай кўп нарсаларни билмасди, билгани — Қумри опаси дунёдаги энг сулув, энг меҳрибон одам; худди алладек ёқимли, алладек сеҳрли қўшиқлар айтиб беради. Опаси ҳамма ишга қодир, ҳамма нарсага ақли етади. Бироқ соддадил болакай опасининг жуда ҳам ҳимоясиз, ёлғизлигини билмасди...

— Сени урмай қўли синсин! — деди Қумри унинг

елкаларини силаркан. Отнинг бошини зўрға қайириб, шу томонга келаётган Каримга нафрат билан тикилди.

Карим бирдан жиловини тортиб, ғудранди:

— Ия, Қумри, сенмидинг?

— Ҳа, танимай қолдингми? — деди Қумри бутун аламини шу сўзларга жойламоқчи бўлгандек дон-дон қилиб. — Кўзингни ёғ босган-да сени!.. Ҳу, кўзинг тешилсин!

— Ув, тилингни тий! — Карим тек турмай типирчилаётган отнинг жиловини тортганча ўдағайлади. Бироқ дағдағаси тепки еган итнинг ангиллашидек бўшашиброқ чиқди.

Қумри укасини суяганча ўрнидан турди. Отнинг жиловидан ушлаб олмақчи бўлиб интилган эди, саман ҳуркиб орқасига тисарилди.

— Бўлмаса, меням арига талатасанми? — деди Қумри заҳарханда билан.

Карим унга ботиниб бир нарса деёлмади-ю, худди нафаси бўғилгандек кўкариб кетди. Аламзадалик билан отнинг юз-кўзи аралаш қамчи солди. Бу хил калтаклардан безиллаб қолган жонивор бошини саланглатганча типирчиллай бошлади, сўнг калласини бир томонга қийшайтириб яна сургаб кетди.

— Опа, юринг кетайлик, — деди укаси Қумрининг қўлидан тортқилаб. — Яна кепқолса... сизниям уради.

— Қўрқма, келмайди, — деди Қумри укасининг бошини силаб, — келиб кўрсин-чи...

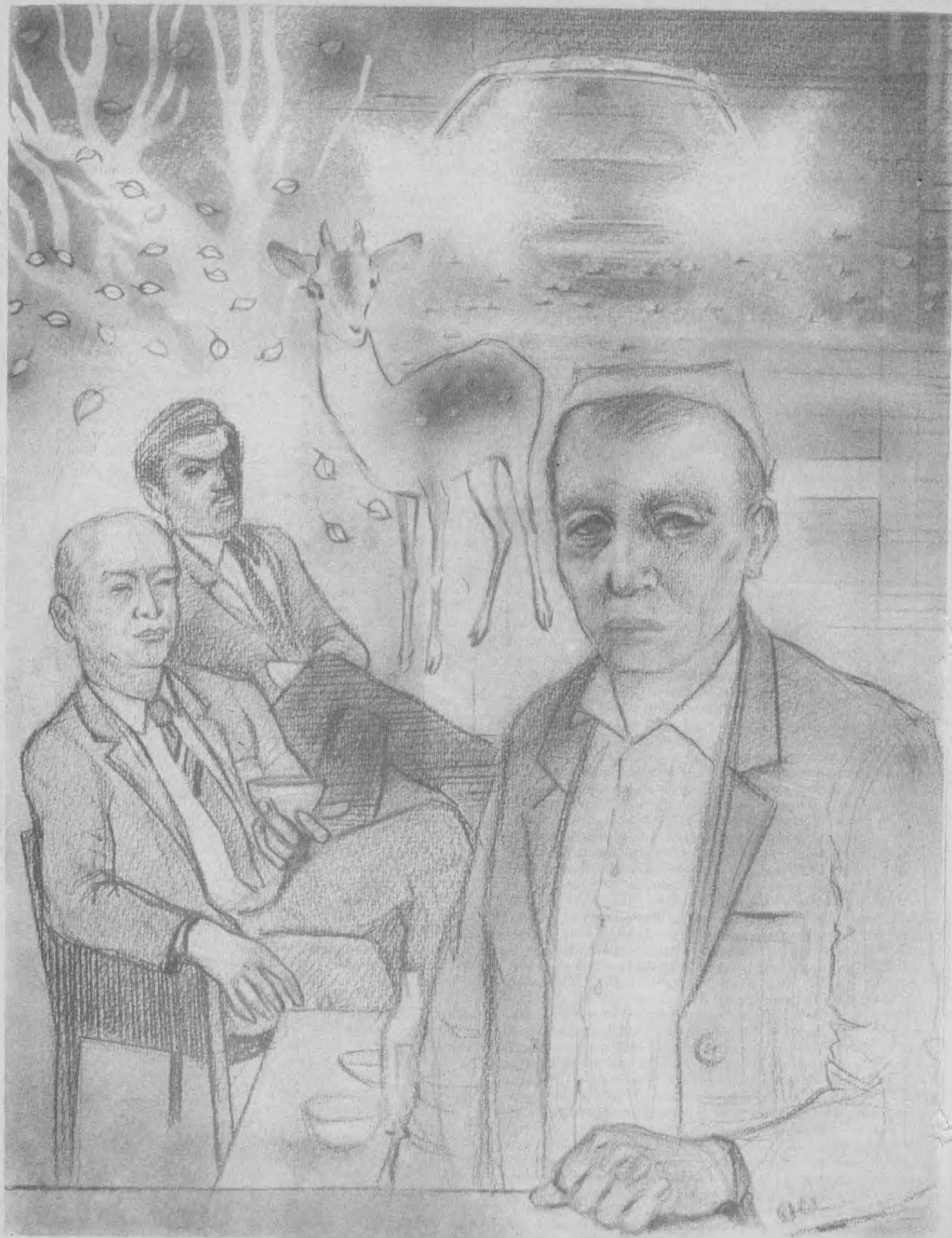
— Сиз ундан кўрқмайсизми? — дея ҳайратдан кўзларини катта-катта очиб сўради болакай.

— Йўқ, — деди Қумри кескин. — Ундан ит кўрқсин. Бор, сен уйга кетавер, мен бирпас бошоқ тераман.

Қумри укасини жўнатишга жўнатди-ю, бироқ ўзи бу худудсиз қир-адирларга сиғмай қолди. Тоғлар орқасидан қамров олган уфқ тобора қисиб келаётгандек, шундоққина рўпарадан кўриниб турган учли чўққилар устига босиб тушадигандек туюлаверди. Онда-сонда қўлига илинадиган бошоқ ҳам, тасодифан ўроқдан омон қолган гулхайриларнинг оқиш, пўшти гуллари ҳам, нақ боши тепасида муаллақ туриб сайраётган сўфитўрғай қўшиғи ҳам унга заррача қувонч бағишламак эди. Чирилдоқларнинг мияни чўқилайдиган бир хил овозигина эшитилиб турган дала туз одамани ютаман дейди. Бир пайтлари... Мактабдан қайтгач, Вали шохдор оқ эчкиси билан қўйларини ҳайдаб келарди, Қумри ола-була бузоқчасини олиб чиқарди. Молларни серўт жойга ҳайдаб, ўзлари гул теришарди, қувлашмачоқ ўйнашар, уйларидан олиб келган нонни кавшаб ёки қурут шимиб ўтириб синфдошларини «ғийбат» қилишар, гоҳ катталардан эшитган жумбоқ гапларнинг мағзини қақишга уринишарди. Бир куни Вали Бўғдойзордан катта-катта очилган лолақизғалдоқ териб чиқди. Қумри хурсанд бўлганидан лолаларни боши узра силкитиб, ирғишлай бошлади. Лолақизғалдоқлар қариб қолган эканми ёки қаттиқ силкитиб юбордимиз, гулбарглари дув тўкилиб кетди. Қумри қўлидаги чўпларга қараб туриб, йиғлаб юборди. Вали уни овутишга уринди, қафти билан кўз ёшларини арди, хоҳлаганча лола териб бермоқчи бўлди, бироқ Қумри овуниш ўрнига баттар хўнграй бошлагач, ёнига ўтириб олиб ўзи ҳам йиғлашга тушди. «Сен нимага йиғлаясан?» деб сўради Қумри тўсатдан йиғидан тўхтаб. «Узинг-чи?» — деди бурнини тортганча Вали. «Лолалар тўкилиб кетганига. Сен-чи?» «Менми? Сени йиғлаганингни кўриб йиғлагим келди...»

Қумри ҳорғин кўзларини ердан узиб, кўкка қаради. Куёш аллақачон уфққа оға бошлабди. Унинг сўнги нурлари қизғиш бўёққа белаян тоғ-тош, найзадек учини кўкка йўналтирган арчалар оқиш ғубор ичра сирли кўринади. «Кеч кириб қолибди, қайтиш керак». Қумри эндигина яримлаган бўз халтага афсус билан боқиб, хўрсинди.

Қумри халтани саланглатганча чор-ночор узига қайтди. Юракни эзувчи сукунат баттар кучайган, сўфитўрғайнинг овози ҳам эшитилмас, фақатгина чирилдоқларнинг асабга тегувчи овози бу жимликни баттар кучайтираётгандек туюлар эди. У чўкиртақларни шарт-шурт босиб-янганча қадамани тезлатди, йўлни қисқартириш учун ёлғизчоқ сўқмоқни қўйиб, қир ёнбағридан сойликка туша бошлади. Нариги қирдан ошиб ўтса бас, сой ёқалаб кетган йўлга чиқади. У ёғи қишлоққа бир қадам. Бироқ у мана шу бир

Расмни Н. ҒУЛОМОВ чизган

қадам масофани ҳеч қачон босиб ўтолмаслигини, бунга виждони, номуси йўл қўймаслигини ҳали билмасди. Бораётган шу йўли уни бахтиқароликка элтишини, шарми-сорликка чидаёлмай, виждонсизликка қўнмай ҳалок бўлишини хаёлига ҳам келтирмас эди.

У ҳали сойга тушиб улгурмай қир ортидан гумбурлаб тўёқ товуши эшитилди. Қизнинг эти сесканиб, беихтиёр қадамини секинлатди, хавотирлиниб ён-верига аланглади. Ҳали ёруғ, нимадан қўрқади? Битта-яримтаси юмуш билан юргандир-да. «Ким бўлсаям таниш, ҳамқишлоқ, менга ёмонлик қилмайди». Мана шу кейинги ўй юрагини сиқиратди, ҳар қанча ўзини чалғитишга уринмасин, бари бир, ачиқ алам димоғини куйдирди: аттанг, укасини бекор жўнатиб юборган экан!

Отлиқ ҳаял ўтмай қир устида пайдо бўлди. Қумри отда омонат ўтиришдан уни таниди: Карим! Эгарнинг олдида қопчиқ. У узангига оёқ тираганча ён-верига аланглади, шундан кейингина отни ниқтади. Саман қийнала-қийнала сойликка туша бошлади. Бир қўли билан эгар қошига ёпишиб олган Карим иккинчи қўли билан қопчиқни ушлаб келарди.

Қумри, худди ичига тош чўккандек оғир тортиди. Қўрқувга ўхшаш ёқимсиз бир ҳис этини сескантирди. У Каримни назарига илмас, ҳатто одам ўрнида кўрмасди. Боягина тепасига қамчи ўйнатиб келганда ҳам писанд қилмаган эди. Бироқ ҳозир... Наҳотки, ундан чўчиётган бўлса? Каримдан-а?! У бировни қўрқитгунча ўз жонини асрашни билсин. Шарманда!

Саман сайхонликка етгач, сувлиқни шиқирлатганча бошини сарак-сарак қилди. Оғзидан кўпик сочиб йўрғалаб кетди. Карим қамчини маҳкам тутамлаганча Қумридан кўз узмас, кўзлари эса ғазабданми, аламданми чақнарди. Қиз унинг нигоҳида бундай ифодани сира кўрган эмас, Карим ҳамisha шилқимлик қилиб жонига тегар, ўхшовсиз гаплари билан ғашини келтирар, ҳар қадамда таъбини тирриқ қилишга уринарди. Лекин унинг ҳозирги ҳолатидан қўрқулик: қарашлари совуқ, этни увиштиради. Бир бало шумлиқни ўйлаб келган бўлса-я?!

Қумри ҳалтасини кўксига босганча тўхтаб қолди. Бу ҳаракати билан кўнглидан нималар кечаётганини фош этиб қўйди. Уни кузатиб турган Карим мийғида қулди-да, жиловни тортиди. Отдан сакраб тушди-да, қопчиқни олиб Қумрининг олдида қўйди. Қиз қўрқув тўла кўзлари билан саволомуз боқди.

— Буғдой, — деди Карим кибр билан. — Ҳалтангни ташла-е! Сенга... сендай қизга бошоқ териб юриш ярашмайди.

Қумри унинг манфур ниятини шундагина англаб етди. Мунофиқ! Наҳотки, уни бир қопчиқ буғдойга сотиб оламан, деб ўйласа? Наҳотки, ҳаммани ўзидек пасткаш ҳисобласа? Очидан ўлса ўладик, кадр-қимматини бир қопчиқ буғдойга алиштирмайди. Укалари кунжара еса ҳам, андизнинг илдизини қайнатиб ичишса ҳам, ҳеч қачон Каримнинг қўлига қарам бўлмайди!

— Сендан садақа оламанми? Сендан-а?! — деди у аламдан бўғилиб.

— Нега ундай дейсан? — дея довдиради Карим. — Мен чин юракдан...

— Сен-а?! — дея заҳарханда билан илжайди Қумри. — Сенда юрак борми?

Каримнинг ранги бўзарди, кўзларидоғи бетийиқ ифода қаҳрга айланди. Қўлидоғи қамчи билан этигининг кўнжига тарс этказиб урди. Бу Қумри билан масхарабоз, пандавақи Карим эмас — анча ўзгарган, фақатгина эт қўйиб, тўлишмаган, балки одамларга иш буюришни, кези келганда ўшқирини ҳам ўрганган Карим эди. Бироқ хануз унга ботиниб гапиролмас, ҳақоратларига ҳам миқ этмай чидар эди.

— Нега мени бунча ёмон кўрасан? — дея ўкинч билан сўради Карим. — Сенга нима ёмонлик қилдим шунчалик?

Қумри унинг саволига жавоб беришни ҳам истамай тескари қараб олди. «Қилмаган яна қандай ёмонлигинг қолди? — дея ижирганиб хаёлидан кечирди у. — Юртини ёв босгани етмагандек сенлар бизни босдиларинг-ку! Хўрлаётганларинг, ризқимизни қияётганларинг камми?» Бу гапларни нега овоз чиқариб айтмаётганига, нега унинг

қизаришни билмайдиган безбет юзига чанг солмаётганига ўзи ҳам ҳайрон эди. Наҳотки, унинг ўзини бечораҳол тутиб гапиргани таъсир қилган бўлса?

— Гуноҳини яхши кўрганми? — Карим бирдан кўксига муштраб бақирди. — Сени Валидан қизганганимми? Айт! Нима гуноҳ қилдим?

Қумри анқайиб қолди. Каримнинг нима деганини дафъатан англаёлмади шекилли, юзида ҳеч қандай ўзгариш сезилмади. Ниҳоят, унинг фикрини тушуниб етганидан кейингина қаҳ-қаҳ уриб юборди. У ўзини орқага ташлаганча кулаётгани учун дуркун кўкраклари Каримнинг кўзини куйдириб, янада бўртиб кўринар, кулгидан ҳуморлашган кўзлари, томоғининг ости билинар-биланмас килкиллаши уни жунбушга солмоқда эди.

— Сен-а? — деди Қумри ҳамон ўзини кулгидан тўхта-толмай. — Сен яхши кўрганми? Мени-я? Яхши кўриш қандай бўлишини биласанми ўзинг?

— Калака қилма! — дея кутилмаганда таҳдидли товуш билан ўшқирди Карим. — Ишонмасанг ишонма, лекин калака қилма!

Қумрининг кулгиси тўсатдан тўхтади. Рўпарасида ғазабдан титраб турган йигитга биринчи марта қизиқиш билан боқди. Бу ҳам одамга ўхшаб гапирини билар экан-ку! Ундаям орият бор экан-ку! Ёмон гапдан ранжишни, ўз шаъни учун қайғуришни билар экан!

— Биламан, мени ёмон кўрасан, одам қаторига қўшмайсан. — Карим ердан кўз узмай бўғиқ овозда гап бошлади. — Айниқса, урушдан қолганидан буён... Мен ҳеч ким билан урушгани истамайман, билдирми? Истамайман! Хоҳлаганлар бир-бирининг гўштини еяверсин! Менга ҳеч нарса керак эмас. Мени тинч қўйишсин!

— Бошқаларга-чи?

— Ҳар ким ўз кунини ўзи кўрсин! — Карим бошини кескин силкиди. — Айбим ўз жонимни қутқарганимми? А?! — У Қумрининг икки билагидан тутиб ўзига қаратди. Унинг кўзлари ёнар, юзлари бужмайиб, хунуқлашиб кетган эди. — Ё мениям қирчинимдан қийилишимни истармидинг? Улиб кетсам, хурсанд бўлармидинг? Шунини хоҳлармидинг? А?!

Қумри довдираб қолди. Каримнинг гаплари юрагининг тубида шафқатгами, ачинишгами ўхшаш бир ҳис уйғотди. «Рост, уям одам-ку. Яшашга ҳаққи бор...»

— Билсанг... мен атай... Сен учун... сени деб урушга бормагандирман. — Каримнинг бармоқлари пайпаслаб қизнинг билақларини силай бошлади. Қумри худди сеҳрлангандек қарахт бўлиб турар, умрида бундай гапларни эшитиб ўрганмаганиданми ё Каримнинг юрагида чиндан ҳам шундай покиза туйғулар бўлиши мумкинлиги гангитиб қўйдими, ишқилиб ҳайрону лол эди. — Валидан қизганим... Сенинг ёнингга бўлиш учун, сени узоқдан бўлсам кўриб юриш учун қолгандирман. Шуми менинг гуноҳим? Сени яхши кўрганам, рашқ қилганим учун мендан нафратлана-санми? — У худди ит қувган соқовдек шошиб, сўзларни ямлаб гапирар, ҳаво етмай энтикиб қолар, қизнинг қорамғиз юзидан, ҳайрат тўла кўзларидан оч нигоҳини узолмас эди. — Мен... сени яхши кўраман. Майли, ёмон кўрсанг ҳам, бари бир, яхши кўраман!

Қумрининг кулоқлари остида кўнғироқ жарангидек тиниқ куй сас, майин бир куй эшитилгандек бўлди. Астойдил куйиб-пишиб қилинган ихзори дил уни аллалади, алдади. Боши ғувуллаб, ўзини сирли, сеҳрли бир оламга бориб қолгандек, бу оламнинг ҳузурбахш ҳавосидан тўйиб-тўйиб сипқаргандек, анвойи чечаклар билан бурканган хилват хиёбонларида учиб юргандек ҳис этди. Бу масканда айтилажак сўзлар ҳам ҳузурбахш, ҳавоси кулги жарангидек ёқимли, чечакларининг атри димоқни қитиқлаб, кўнғилда ғалати орзумандлик уйғотади. Оёқ остидаги тупроқ ҳам майин, илиққина. Бироқ... Бу нотаниш гўшада у ким билан юрибди? Инон-ихтиёрини кимга бериб қўйди?!

Қумрининг бир неча дақиқа жунбушга келган ҳиссиёти худди сув урилган чўғдек совиб, ҳуши ўзига келди ва бирданга ғайритабиий бир ҳол, шармандали бир ҳодиса юз бераётганини, бунга ҳеч қандай монеликсиз йўл қўйганини пайқаб қолди. Алдамчи ҳислар рўёдек маккор таассуротлар асоратидан юлқиниб чиқиб кетмоқчи бўлган эди, Каримнинг бақувват қўллари қўйиб юбормади, аксинча, белига чирмашиб, бағрига тортиди.

— Мен сени деб юрибман! Сени деб ҳар қандай ҳурликларгаям, зурликларгаям чидаяпман. Сен бўлсанг... Сен бўлсанг... — У қовушмаган бир ҳаракат билан қизни қучоқлар, юз-кўзлари аралаш чўлпиллатиб ўпарди. — Нима десанг де, нима қилсанг қил, сени ҳеч кимга бермайман. Сен меникисан, эшитяпсанми, меники!

Қумри унинг бағридан чиқиб кетиш учун қаттиқ юлқинди, бироқ кучи етмади, йигитнинг қўллари уни омбирдек қисиб олган эди. Қиз оний ҳиссиётларга эрк бериб хатога йўл қўйганини, Карим унинг ҳуши учиб турганини ўзича тушуниб чегарадан ҳатлаб ўтганини, энди уни бу йўлдан қайтариш мушкуллигини англаб этди. Англади-ю, юрагини ваҳм босди. Наҳотки? Наҳотки, инон-ихтиёрини унга топшириб қўйса? Йўқ!..

— Карим! — Қумрининг чинқириғи қир-адирларда акс садо бериб жаранглади. — Қўйвор, уятсиз! Қўйвор, деяпман! Мен сени ёмон кўраман! Ёмон кўраман! Қоч!..

Қумри Каримнинг даҳанига иккала қўлини тираб ўзидан узоқлаштиришга уринди. Бироқ йигит ҳозир ҳеч қандай куч бас келолмайдиган эҳтирос билан қизга чиппа ёпишиб олган, кўзлари қонга тўлиб, шуури фақат бир ўй билан банд эди: бу овлоқ адирда қиз билан танҳо қолганини, қандай нияти бўлса ҳозир амалга ошириши мумкинлигини, агар бир дақиқа иккиланса, бўшашса, ҳеч қачон ниятига етолмаслигини яхши биларди.

— Қўйвор! Қўйвор деяпман, уятсиз! Аҳмоқ!

Қумри йигитнинг юз-кўзи, кўкраги аралаш ура бошлади. Бироқ унинг нозик қўллари туширган зарбаларни Карим пинанд қилмас, аксинча, қизнинг ваҳима аралаш типирчилаши, бетоқат тўлғаниб ўзини у ёқдан бу ёққа ташлаши унинг баттар ҳирсини кўзғар эди.

Қиз яна унинг даҳанига ёпишди, бор кучини тўплаб итариб иборди. Карим гандирақлаб, кети билан ерга ўтириб қолди. Аммо шу заҳоти иргиб ўрнидан турди-да, тисарилатисарила чекинаётган қизнинг оёғига ёпишди. Қумри мувозанатини йўқотиб, ёнбоши билан гурс этиб қулади. Биқинига чўғирлан, майда кесаклар ботиб азоб берди. Бироқ Карим ўнганлиб олишига имкон бермай, тагин унга тармашди. Қумри унинг юзига чанг солмоқчи бўлган эди, аямай қўлини бураб, орқасига қайирди. Қумри оғриқ зўридан қаттиқ қичкириб юборди. Оғриқ бир зумда бутун вужудига тарқаб, қулоқлари шангиллаётган бошлади, кўнгли беҳузур бўлиб, ўқчигиси келди. Кўз-олди хиралашиб, ҳушидан кетаётганини ғира-шира англади-ю, бироқ кескин бишон ҳаракат қилишга чоғи келмади... Бирдан ҳамма нарса — тубсиз осмон ҳам, бугдойи ўриб олинган адирлару яккам-дуккам буталар, Каримнинг қонталаш кўзлари! — ҳаммаси чирпирак бўлиб, аллақандай қоп-қора ўпқонга тушиб кетди.

У кўзини очганида яна тубсиз бўшлиқни — қоп-қора осмонни кўрди. Юлдузларнинг хира нури тафтсиз — унинг совуқ вужудини иситишга қодир эмас, худди эгасиз чорбоғдек ҳувиллаб қолган қалбида бирон ҳис уйғотолмас эди. Қумри ўзининг шармисор бўлиб, ярим яланғоч ётганини кўриб, ҳуши учган кўйи узоқ ўтирди. Сўлгин чехрасига телбанамо бир ифода муҳрланиб қолган, фақат кўзлари дардчил, маънос бекарди. Бўлиб ўтган кўнглисиз воқеа даҳшатини эндигина ҳис этгандек, кўзларини чирт юмиб, оғир тебранди, икки қўллаб ерни муштлаганча унисиз фарёд чекди. Энди унинг овозини бирон кимса эшитмаслиги, қора бўлган бетини ҳеч ким кўрмаслиги, булганган вужудига бировнинг қўли тегмаслиги керак. Тамом!

У аста ўрнидан турди. Вужудини бир меъёрда қиймалаётган сим-сим оғриқ оёқларининг дармонини қоқиб олган эди — букчайган кўйи базўр қадам ташлади. Йўлида ётган бугдой тўла қопчиққа кўзи тушгач, ҳазар қилгандек терс ўгирилиб, четлаб ўтди. Кўни билан юриб, не ҳасратда терган бошоқлари ҳам қолаверди. У қаёққа борарини, нима қиларини ҳам билмас, гувиллаган миясида тайинли фикрнинг ўзи йўқ, оёқлари ўзи йўл топиб кетяпти. Мана шу қирдан ошиб ўтса бас, у ёғи катта йўл, йўлнинг нарёғи сой...

Бу қирлар унга қадрдон эди, юраги тубида яширин тилсим туйғуларни мана шу бугдойпояга боғлиқ эди. Энди бу ерлар унга ҳаром! Анови тепалик устида бугдой ўришаётганда Валига қўшиқ айтган эди: «Гулмиди очилгани,

ғунчамиди қайрилгани...» У гул бўлиб очилмади, очилиш насиб этмаган экан, очилмай туриб жувонмарг бўлди...

Карим ўшанда уларнинг шодлигига ҳасад қилган эди, бугун дўстлигига раҳна солди, Валига ҳам, Қумрига ҳам хиёнат қилди, уларнинг қалбида ардоқланган покиза туйғуларни топтади. Қабиҳ ниятига эришиш учун уларнинг орзусини поймол этди.

Қумрининг оёқлари остидаги хору хас абгор аҳволидан кулаётгандек маҳзун шитирлайди. Гўё бутун оламни мусибат босгандек тун ҳам қоронғи ва ғамгин. Ҳали ой чиқмаган; қир-адирлар ваҳимали кўрадан — бамисоли улкан одамнинг дўппайган қабри. Бироқ Қумри энди ҳеч нарсадан чўчимади. Кошки эди, мана шу совуқ тупроқ тезроқ бағрига ола қолса, унинг шармисорлигини одамлар кўзидан яширса!

Қирдан ошиб ўтгунча ҳолдан тойди, оёқларидан дармон кетиб, белидаги сим-сим оғриқ зўрайди. Бир нафас қуриган ўтлар устига чўзилиб ором олгиси, ҳам жисмонан, ҳам руҳан ҳориган вужудига дам бергиси келди-ю, бироқ кўнглида ёш жонига шафқат ҳисси уйғониб қолишидан, иккиланиб қароридан чалғишдан чўчиб тўхтамади. Йўл ўртасига тушганда этигини ечиб, билқиллаган тупроқни кечиб юргиси келди. Кўни кеча болалар билан мана шу йўлдан мол ҳайдаб ўтишарди. У сиғири қочиб кетишидан қўрқиб, арқонни шохига ўрамай ташлаб қўйар, арқон эса иланг-биланг из қолдириб ерда судралиб юрар эди. Бу йўлларда унинг излари қолган; беғубор, безавол болалик излари. Энди унинг қадами ерни куйдиради, юрса, болалигининг ўша покиза изларини булғайди.

Қумри йўлни кесиб ўтгач, сой бўйида қоп-қорайиб турган улкан тошга беҳол чўқди. Сувнинг эпкиниданми, ё тунги салқинданми, тош музлаб кетган экан, бадани жунжиқди. Сой тунги сукунатни маҳв этмоққа қасд қилгандек шовқин солиб оқади, ярим кечаси танҳо ўтирган қизнинг юрагига баттар ғулув солади. Нариги қирғоқдаги ғуж бўлиб ўсган самбиттоллар худди ўлжасига ташланишга шай турган йиртқичдек ваҳимали қорайиб кўраниди. Пастак наъматак буталари остида ҳам қўрқинчли шарпалар пусиб тургандек...

Қумри ҳеч нарсага эътибор бермасликка, ҳеч нарса ҳақида ўйламасликка уринарди. У ўзини ҳар қачонгидан ҳам хотиржам, босиқ тутишга тиришар, кўнглида дафъатан туғилиб, қатъий ҳукмига айланган қарори ҳисларини совутган, фақатгина юз берган фожиани ўйлаб эзиларди: «Наҳотки, шунчалик ожиз, шунчалик мўрт бўлсам? Энг ёмон кўрган, ҳатто одам қаторига қўшмаган кишининг майлига бўйсунганимни билмай қолсам? Бу шармандалик, бу таҳқирга қандай чидай энди? Қандай чидай?! Бу кунимдан кўра...»

У ўрнидан турди. Қирғоқда айқаш-уйқаш бўлиб ётган тошларга қоқила-сурна сувга етди. Этгининг тешилган товонидан суви кириб, этини жунжиқтирди. Бирданига хушёр тортиб, фикрлари тиниқлашди: «Онам қандай чидайди? Отамдан айрилгани камми? Укаларимнинг ҳоли не кечади? Лекин... бу шармисорлик онамнинг ҳам номусини ерга букмайдимми? Шундай беномус қиз ўстирганига минг-минг пушаймон қилмайдими? Укаларим таънаю маломатлардан қандай бош кўтариб юришади?! Бу зайл... кунда ўлгандан биратўла ўлган афзал эмасми?!»

Гарчанд қарори қатъий бўлса-да, у совуқ сувга истар-истамас, тайсаллаб туша бошлади. Тўсатдан оёғи тойиб, мункиб кетди, этигининг кўнжи сувга тўлди, қўйлагининг этаклари шалаббо бўлиб, оёқларига ўралди. Сувнинг совуғи суякларини сирқиратиб юборди, тиззаси, болдрини биров пичоқ билан тилимлаб юборгандек жижиллаб кетди. Яна бир неча машаққатли қадам ташлаши билан сув белига урди, юз-кўзига совуқ томчилар сачраб, энтиқтира бошлади, қоп-қорайиб турган сой худди аждарҳодек пишқиради, телба бир куч билан уни домига тортқилар эди...

Унинг жасадини уч кундан кейин топишди....

Карим Қумрига тариқча ҳам ёмонлигини раво кўрмас, аксинча, уни пинҳон севар, қандай бўлмасин васлига етишишни орзу қиларди. Бу ниятига етман, деб унинг қаётига зомин бўлиши мумкинлигини ҳаёлига ҳам келтирмаган эди. Афсуски... Ундан юракни ўртовчи хотираларгина қолди, холос.

Эшик очилиб, бир қўлида катта тугун, иккинчисида арак, коньяк тўла тўрхалта кўтарган Урозбой кириб келди. Қўлидаги нарсе гарни столга қўйган, эшик олдида қайтиб борди.

— Келинг, катта ака, — деди ташқарига мўралаб. — Кираверинг.

Ташқарида аллаким томоқ қирди, сўнг ғоят беозор йўтал эшитилди. Шундан кейингина останада Карим Жамолович пайдо бўлди. У анча тўлишган, оқиш костюми ўзига ёпишиб турибди. Гарчанд оқ кўйлагини устидан тақилган қизил бўйинбоғ унча ярашмаган бўлса-да, тилла гардишли кўзойнак, ихчам похол шляпа уни савлатли қилиб кўрсатади. Орқага силлиқ таралган сочлари мошкичири бўлиб қолибди. Фақат чўзинчоқ юзидан дард чекаётган одамдек ижирганиш, заҳиллик бор. У собиқ синфдошини кўрдию боя йўлда кўнглидан кечган изтиробли ўйлар тумандек тарқаб кетди. Унинг кирганини кўриб пинак бузмагани гашини келтирди, эски гинаю адоватлари қайтадан хуруж килди. Нега бош эгиб келди унинг олдида?

Карим Жамолович останада қатлағач, хона ичига синчиклаб разм солди, афтидан, бу ердаги жиҳозлар кўнглига ўтиришмади шекилли, кўзлари хиёл қисилди. Кўпдан бери жисмоний иш қилмай нозиклашиб кетган бармоқлари билан кўзойнагини ушлаб тузатган бўлди-да, тўрда ўтирган Вали акага, аллақачон оёққа қалқан Ҳамидовга кибрили боқди. Ҳамидов галати эшилиб унинг истиқболга юраркан, иккала қўлини узатиб кўришишга интилди.

— И-и... Карим Жамолович! — деди у худди ўпкаси тўлиб кетаётган ёш боладек энтикиб. — Ассалому алайкум! Яхши келдингизми? Муни қаранг, муни қаранг, ахир... ўзим кутиб олмакчи эдим-ку. Келишган вақтимизга анча бор, деб бемалол... акам билан гап сотишиб ўтирибмиз. Муни қаранг...

— Ихм-м... ҳечқиси йўқ, ихм-м... — Карим Жамолович димоғи аралаш гапирди.

— Ҳурматингиз-да, Карим Жамолович, ҳурматингиз, — Ҳамидов ҳамон унинг қўлини қўйиб юбормас, худди қаттикроқ тутамласа, синиб кетадигандек силаб-сийпалар эди. — Бу биз учун уроч. Бундан кейин ҳушёрроқ бўламиз. — У ҳамон қимирламай ўтирган Вали акага қараб им қоқди. — Вали ака билан сизни эслашиб... йўлингизга кўз тикиб ўтирибмиз.

— Ихм-м... ўтирибмиз денг? — дея билинар-билинмас бош ирғади Карим Жамолович. — Ҳа-а...

— Сизнинг келишингизни атай бу кишига айтмаган эдим, сюрприз бўлсин, деб, — деди Ҳамидов. — Отамлашиб ўтирмаганиларга ҳам анча бўлгандир. Биласангиз, бу кишининг хизматлари ҳам диққат иш. Қўриқхона деганингиз хазинага ўхшаган жой экан. Хазина бўлганидан кейин ҳамма қизиқади. Узимиз ҳам ойда-йилда бир келиб, юракнинг чигилини ёзиб кетамиз. Томоша қилса арзийдиган жой. Буларнинг ҳаммаси акамнинг... жўрангизнинг хизматлари.

— Мана биз ҳам... ихм-м... шунинг учун келдик-да, — Карим Жамолович кўзойнагини тўғрилаб қўйган, бир қадам ташлади.

— Одамнинг ичиди юрагини қитиқлаб, қизиқтириб турадиган бир нарса бор экан. Бўлмаса сиз... Сиздай одам шундан шу ёққа томошалагани келармидингиз? Қизиққан-сиз-да. — Ҳамидов Вали акага ўринча кўз ташлади. — Тоғда нима кўп парранда кўп, ҳар хил жонивор кўп. Одам кўзи ўйнаб... Бўлмаса, ким атай кийик отгиси келади. Ҳалиги... воқеани эшитиб, акам сал ранжибдилар. Жаҳл билан акт ёзиб, прокуратурага ошириб юборибдилар. Хизматчилик-да... Шундай қилмасалар ҳам бўлмасди. Бу тоғ-тошларнинг эгаси йўқ, деб ўйлайдиганлар ҳам кўп.

— Ихм-м... — Карим Жамолович истар-истамас яна бир қадам ташлади. — Ҳа, ўртоқ директор, жуда, а?... Меҳмон бўлиб келувдик, хурсанд эмасмисан, дейман-а?

Вали ака шундагина ночор ўрнидан кўзгалди. Хона ўртасида савлат тўкиб турган Карим Жамоловичнинг қўлини олишдан олдин юзига бир қур қаради; у дарров нигоҳини олиб қочади, нима бўлганда ҳам юзи шувит, деб ўйлаган эди, янглишган экан. Карим Жамолович кўп

нарсани унутиб улгурган, кечаги куннинг нохуш хотиралари билан эмас, бугуннинг хузурбахш неъматларидан лаззатланиб яшарди. Унинг назарида ётмиш хотиралари бамисоли оёққа урилган кишан, олдинга юришга имкон бермайди. Вали ака у энди отасиниқ чизган чизиғидан чиқолмай мўлтираб турадиган, ҳатто ўзининг соясини ҳам берухсат босолмайдиган мўрт ўспирин эмас, аллақачон дунёнинг ишларини ўз гази билан ўлчайдиган кимсага айланганини дабдурустан пайқай олмади.

— Қалай, оғайни... ихм-м... — Карим Жамолович димоқ билан ҳол сураган бўлди. — Жониворларни кўпайтириб, а?..

— Юрибмиз. — Унинг ўзисизлигидан бир оз довдираб жавоб берди Вали ака. — Утир, оғ... Карим Жамолович. — Бундай деб айтиш эриш туюлса-да, ўзини мажбур қилди. Бу билан орадаги беғоналикни янада таъкидларкан, ходимига юзланди. — Урозбой, тугунларингни нарироқ олатур, булар зиёфатга эмас, мен билан гаплашишга ҳумор бўлиб келишган.

Карим Жамоловичнинг ранги ўчинқираб, кўзлари қисилди. Қўлини чўнтагига солганча:

— Бу, дейман, Ҳалиям, а? — деб тўнғиллади.

— Ҳалиям ўша-ўшаман, — Вали ака хотиржам жавоб берди. — Ҳа, Урозбой, нима қилиб турибсан, бўлақолмайсанми!

— Тугунлар меники эмас, директор бова, — деди Урозбой дўпписининг жиякларини тортиб ўйнарган. — Манави амакиники.

— И-и, эсинг борми сен болани? — Ҳамидов вазиятни юмшатиш ниятида гапга аралашди. — Биласанми бу киши...

Урозбой унинг гапини эшитмагандек:

— Қўриқхонага ёт кишиларнинг кириши мумкин эмас, деб ёзиб қўйибмиз, лекин ҳеч ким уни кўрмайдиям, ўқимайдиям, — деди бўғилиб. — Булар сўқирми нима балло, ҳеч нарсани кўрмайди. Тагин бу киши...

Ҳамидов чидаб туролмади, шартта ўрнидан туриб ўдағайлади:

— Ув, ўпкангни босиб ол, бола, индамаган сари бу нимаси? Қачондан бери Карим Жамолович сенга ёт бўлиб қолдилар? А?! — У Вали акага юзланиб, афсус билан бош чайқади. — Узингники ўзагингни ейди, деганлари шу-да, а? Урозбой уни энди кўргандек хушламайгина қаради, бироқ гапини ҳам, дағдағасини ҳам писанд қилмади.

— Қўриқхонага берухсат киришгани етмагандек Уриклийсой бўйидаги саккиз йилдан бери не ҳасратда ўтирган Қрим қарағайларини синдириб сизнинг шофёрингиз билан бу кишининг шофёри тандирга босишибди. Шунчалик ҳам ноинсоф бўладими одам!

Ҳамидов лабларини қаттиқ қимтиганча юзини буриштирди. «Расво бўлди!» деган фикр кўнглидан кечдию юраги шувиллади, лекин сир бермай Урозбойга ўдағайлади:

— Ув, менга қара, тўртта шох-шабба деб мунча кекирдагингни чўздинг?

— Бу дарахтларни кўкартиргунимизча жигарларимиз эзилиб кетган, ака. Саккиз йилдан бери...

— Мунча саккиз йилладинг, бўлди-да!

— Бу киши бизнинг саккиз йиллик меҳнатимизни саккиз дақиқада ёқтириб ташласа-ю, сиз бизни ҳимоя қилиш ўрнига!.. — деди Урозбой бўғилиб.

— Ҳамидов! — деди Карим Жамолович тўсатдан зарда билан.

— Лаббай, Карим Жамолович! — Ҳамидов курсилардан бирини суриб қўйди. — Қани, марҳамат...

Карим Жамолович қаттикроқ қимирласа, салобатига пугур етадигандек оҳиста қадам ташлаб кўрсатилган жойга келди, жимжилоғи билан стулни артиб, кўзига яқин келтирди, тозалигига ишонч ҳосил қилган, шимини секингина юқорига тортиб ўтирди. Шундан кейингина фармойиш берди:

— Ҳамидов, бу болага айтинг, чиқиб турсин!

Урозбой бир зум кўзларини пирпиратганча эси оғиб турди.

— Мени айтмасизми? — дея кўрсаткич бармоғини кўксига нуқиб сўради у.

Карим Жамолович унинг гапига жавоб беришни ҳам ўзига эп кўрмади, амрига мунтазир бўлиб турган Ҳамидовга қараб, лоқайд қўл силтади: «Кетсин!»

— Ия, тоза қизиқ бўлди-ку, — деди Урозбой довдираб. Карим Жамоловичнинг сарғиш қошлари чимирилди, чап ёноғи пир-пир учиб, бир кўзи қисилди, худди димоғига ёқимсиз ис урилгандек бурнини жийирди.

— Ҳамидов, бу болага айтинг, мен маҳмадоналик қилган одамларни ёмон кўраман, — деди у.

Ҳамидов ҳамон талмовсираб турган Урозбойнинг ёнига келиб, кифтига шапатилади.

— Эшитдингми? — дея таҳдидли овозда пичирлади у. — Борақол, ука, ишингдан қолма. Катталар ўтирган жойда пашахўрда бўлиш яхши эмас.

— Е, тавба! — Урозбой ҳайратдан ёқа ушлади. — Бирон нарса десангиз-чи, директор бова.

Бу одамларни қандай қилиб инсофга чақиришга ҳозир Вали ака ўзи ҳам ҳайрон эди.

— Майли, борақол, — деди у мурасасозлик билан. — Машинани мингин-да, постларни айланиб чиқ.

Урозбой директорнинг нега паст тушганини тушунолмади, чақирилмаган меҳмонларга ёвқараш қилди-да, тарс-турс юриб чиқиб кетди. Унинг орқасидан қараб қоларкан, Вали ака юраги нохуш сиқила бошлаганини, у билан бирга бу ердан бош олиб кетгиси келаётганини ҳис этди.

— Бу болангиз баттолнинг ўзи-ку, ака, — деди Ҳамидов танглай қоқаркан. — Бай-бай-бай, умримда бундай қайсар одамни кўрмаганман. Тап тортмайди-я!

«Сендан тап торсинми? Сендан-а? — дея ғижиниб хаёлидан ўтказди Вали ака. — Сен ўзинг кимсан? Кимлингни ҳеч ким билмаса ҳам, мен яхши биламан-ку!»

— Бу болангизга нуқул ҳайвонларни асрашни ўргата-вермай, одоб-ахлоқдан ҳам таълим бериб қўйиш керак мундай.

— Ҳали ёш-да, ука, бола-чақа ташвиши камроқ. Ейдиган оғиз кўпайсин, ҳамма нарса ни ўрганади, — дея тағдор гап қилди Вали ака.

— Вой-вой-вой, илмоқли гапларга бирам устасиз! — Ҳамидов асабий бош тебратди. — Ундан кўра, болаларингизга айтинг, чой-пой ташкил қилиб юборишсин. Карим Жамолович йўл юриб келганлар...

Узини орқага ташлаб ўтирган Карим Жамолович худди шу ердалигини билдириб қўймоқчидек, виқор билан томоқ қирди. Унга чой ҳозирлаш? Садақи чой кетсин-э!..

— Хизмат қиладиган дастёрни ҳайдаб юбордингиз-ку, ука.

— Кўриқхонангизда одам қаҳатми, ака, — деди Ҳамидов жаҳл билан. — Бояги маҳмадондан бошқа чой қўядиган қуриганми?

— Кўриқхона одамдан ходи, овлоқ жой дегани, — деди Вали ака кулимсираб. — Бизда парранда бўлади, ҳайвон бўлади...

— Э, гапларингизга илон пўст ташлайди-я!

Вали ака Карим Жамоловичнинг гапга аралашмай жим ўтирганига ҳайрон эди.

— Ҳамидов! — деди Карим Жамолович норозилик билан чимирилиб.

— Лаббай, Карим Жамолович?

— Анави... — Карим Жамолович кўзи билан имо қилди, — дастурхонни очинг.

— Хўп бўлади, Карим Жамолович, — Ҳамидов жонла-ниб дастурхон боғичларини еча бошлади. — Мана ҳозир... Акамни бир уялтирадиган бўлди-да, а? — У Вали акага ғолибона қараб қўйди. — Э, бизнинг шофёр ҳам кўп маладес йигит-да. Ҳидини қаранг жониворнинг, оҳ!

У дастурхонни очиб, биров пайқаб улгурмайдиган чаққонлик билан лагандаги гўштларнинг яхши пишган, лаҳмдор бўлақларини Карим Жамолович томонга сурди. Бармоқларини бирма-бир яларкан, мамнуниятдан кўзлари йилтираб кетди.

— Қани, марҳамат қилинг, Карим Жамолович, — дея меҳмонини овқатга ундади. — Совумасин. Бу дунёнинг овқати бўлмабди ўзиям.

— Шисаларниям олинг, — деди Карим Жамолович дастурхонга яқин суриларкан.

— Хўп бўлади, — Ҳамидов тўрхалтадаги шисаларни олиб столга терди. — Ҳозир гатоп қиламиз-да. — У шафто-лингнинг пўстини арчгандек абжирлик билан шисаларнинг қопқоғини очиб ташлади. — Сизга оқиданми, қизилиданми? — деб сўради ҳаракатини мароқ билан томоша қилиб

ўтирган Карим Жамоловичдан. Бироқ унинг жавобини кутмасданоқ ўзи ҳукм чиқариб қўя қолди. — Оқи тузук, а? Синашта. Мен коньяк ичган куним яхши ухлаёлмайман, юрагим санчиб, оғир тортиб кетавераман. — У хона соҳибига юзланиб, худди ораларидан ҳеч қандай гап ўтмагандек кулиб сўради: — Ҳеч бўлмаса пиёла топилар-а, ака?

Вали ака шкафдан учта пиёла олди-да, иккитасини узатди. Ҳамидов уларни оларкан, шодлиги ичига сиғмаётган одамдек қувониб илжайди.

— Э, яшанг!.. Ростини айтсам, барибир зўр одамсиз! — у оғзини катта очиб кулди. — Сизга қайсинисидан қуяй?

— Бизни биласиз-ку, ука, бу зормандани олмай қўйганимизга кўп бўлган, — деди Вали ака аста.

Ҳамидов пиёлаларга қултиллатиб арақ қуяркан, эрка-ланган оҳангда танбеҳ берди.

— Ухшамаган гапни гапирманг, ака. Карим Жамоловичнинг ҳурмати бир марта парҳезни бузасиз, — деб атай овозига сирли тус бериб сўради: — Кўришмаганинларгаям анча бўлгандир-а? Янглишмасам, бирон ўн йилдан бери мундай яйрашиб ўтирмагандирсизлар-а? Бу орада қанча сувлар оқиб ўтди, эҳ-хе... Мана, Карим Жамолович ўсиб, шундай улуг мартабаларга эришдилар. У киши билан бутун музофотимиз фахрланади. Сиз бўлсангиз... — У бирдан калавасининг учини йўқотиб, ғўлдираб қолди.

Уни бу ноқулай аҳволдан Вали аканинг ўзи қутқарди. — Мен ўша-ўша тоғ-тошда каклик кўриб юрибман.

— Йўқ, жудаям унчалик эмас-у... — Ҳамидов шишанинг оғзини қопқоқлаш баҳонасида кўзини олиб қочди, бироқ юзига тошган қизиллик унинг сирини фош этиб турарди. — Ҳар ҳолда, буям ҳазил иш эмас, ака. Ҳозир табиат муҳофазаси халқаро миқёсдаги проблемалардан бири. Ҳа! — У кўрсаткич бармоғини кўкка санчиб, хитоб қилди. — Бу проблема... Уни сизга тушунтириб ўтиришнинг ҳожати йўқ-ку. Келинг, яхшиси, бугунги учрашув шарафига бир олайлик.

Унинг узундан-узоқ, баландпарвоз гапларини эшитиб, Вали аканинг нафаси қайтиб кетди. Назарида хонанинг ҳавоси бирдан оғирлашгандек туюлди. Шартта ўрнидан туриб, очик дераза олдига боргиси, муздек ҳаводан тўйиб-тўйиб симиргиси келди. Булар билан бир жойда ўтириш, бир ҳаводан нафас олиш шунчалик қийин экан, шунча йилдан бери уларга қандай тоқат қилди?

— У кишига ҳам қуйинг, — деди Карим Жамолович кўзи билан имо қилиб.

— Албатта, албатта. — Ҳамидов иккинчи пиёлани Вали акага узатди. — Қани, ака...

— Узр, Каримбой... Карим Жамолович, мен ололмайман, — деди Вали ака кўлини кўксига қўйганча. — Юракнинг мазаси йўқроқ. Сизлар бемалол.

Карим Жамолович қўлидаги пиёлани тўқ этказиб столга қўйди. Чап кўлини курси суянчиғига ташлаганча, ўнг кўли билан сарғимтир сочларини қайта-қайта силади. Агар уни зарурат мажбур қилмаганда ўлақолса бу ерга келмас, азалдан жини суймаган одами билан ош-қатиқ бўлиб ўтирмас эди. Афсуски, у ҳозир мана шу тўнкамижоз инсон билан гаплашиши, кийик можаросини босди-босди қилиб юбориши лозим. Агар бу гап ўрмалаб ташқарига чиқса, ғавго каттайиб судгача етиб борса, чатоқ. Кимсан, Карим Жамолович судда ҳисоб бериб ўтирса-я! Судда ишлайдиганлар орасида Вали акага ўхшаш ҳаққўйлар камми?

— Менга қара, жўра, — деди у жаҳл билан. — Биз ҳар ким билан улфатчилик қилавермаймиз. Эски қадрдонлигимиз... бирга ўқиганлигимиз ҳурмати келиб ўтирибмиз бу ерга.

— Албатта-да! — дея ҳозиржавоблик билан унинг гапини тасдиқлади Ҳамидов. Сўнг Вали акага юзланиб, буйруқомуз йўсинда: — Иззатингизни билинг, ака. Хўп денг энди, — деди.

Вали ака бу ўринсиз қистовлардан хижолат бўла бошлади, ичмаслигини таъкидлашдан худди ўз баҳосини оширишга ўхшаш маъно чиқиб қолиши мумкин эди.

— Сиз ахангизни яхши билмайсиз. — Карим Жамоловичнинг овози унинг хаёлини бўлди. — Ахангиз бизга кўп яхшилик қилган. Мактабда ўқиб юрганимизда биз болалик қилиб унча-мунча хафа қилган бўлсак ҳам, бу киши... О! — У кўрсаткич бармоғини ҳаволатиб, сийрак қошларини кер-

ди. — Бизни бир марта ўлимдан опқолган десак ҳам бўлади. А?.. — Гапи тасдиқланишини кутиб, Вали акага юзланди. Бироқ у ўйга чўмиб ўтирганини кўргач, бамайлихотир сўзини давом эттирди. — Емон бир дардга йўлиққаннимизда Тошкентдаги дўхтир жўраларига боқтирган.

— Ростдан-а? — Ҳамидов унинг гапларига маҳлиё бўлганча анкайиб ўтирарди.

— Шундай!.. — деди Карим Жамолович таъкид билан. — Биз унча-мунча одам билан жўра бўлмаймиз. Ичиш нима деган нарса. Бу акангиз биз учун... — У зимдан Вали акага қараб олгач, ботинкирамайроқ гапирди, — одамгарчилик учун жониниям аямайди.

Ҳамидов дарров гапни илиб кетди.

— Бир-бирларингга шунчалик ҳурматинглар бўлмаса сиз... сиздай одам бу ерга келиб ўтирармингиз. — У Вали акага яна пиёла узатди. — Олинг энди, ака.

Вали ака ҳамон ўз ўйлари таъсирида, маҳзун кулимсиради.

— Кўйинг, меням, ўзингизиям қийнаманг, ука.

— Ҳамидов, кабоб совиб қоляпти, — Карим Жамолович Вали акага эмас, Ҳамидовга танбеҳ берди. — Бояги болангизни маҳмадоналик қилиб бошни қотиргани ҳам етар. Лоақал бир ташлаб гўштни иссиғида ейлик.

— Жуда тўғри, Карим Жамолович, қани олдик! — Ҳамидов қўлидаги пиёлани ҳаволатиб, уриштиришга чоғланаркан, изоҳ берди: — Акам сизнинг соғлигингиз учун ҳеч бўлмаса бир ҳўплайдилар.

— Айтинг, Ҳамидов, жўрамиз бошлаб берсин.

Бу гапни айтди-ю, Карим Жамолович вужудига ҳузурбахш бир илиқлик югурганини ҳис этди. Ниҳоят! Ҳамиша омади чопган, ҳаммага суюмли бўлган, ҳатто Кумрининг муҳаббатига сазовор бўлган Валига буйруқ бериш насиб этди унга. Ҳозир ўқи ўзган, истаган одамга ҳукмини ўткази олади.

— Мен узримни айтдим-ку, биродар, соғлик кўтарса олмасмидим. — Вали ака мезбонлик бурчи важидан янада паст тушиб гапирди.

Унинг бунчалик узрхонлик қилиши Карим Жамоловични бениҳоя қувонтириб юборди. «Ҳа-а, эгилмас экансан-а!..»

— Биз бу ерга арақ ичгани келибмизми? — У ич-ичидан яўрагани сайин дилдага қилиб гапирарди. — Ҳамидов, бизнинг ҳамқишлоқлар одамгарчиликни унутиб қўйганими? Бирни қўриқхонада ўт ёқи мумкин эмас, деб одамнинг таъбини хира қилса, бошқаси иззатини билмаса...

Ҳамидов икки ўт орасида қолган эди: меҳмоннинг кўнглини ололмаса иши чатоқ, охириги илинжи унга боғлиқ. Вали акага қаттиқ гапириб бўлмайди, бу ерга илтимос, тўғрироғи, воситачилик қилгани келган. Хизмат мавқеига ярашмаса ҳам паст тушиши, бунисига ялиниб-ёлборса-да, унисининг кўнглини овлаши керак.

— Жон ака, олақолинг энди, — дея ўтинди у. — Карим Жамоловичнинг сазалари ўлмасин.

— Ҳамидов, бу ерга нега келганимизни айтганмисиз бу кишига? — деди Карим Жамолович жеркигандек қилиб. Ҳамидов довдираб қолди, сув тиқилгандек бир-икки ютинди, сўнг қисқа йўталиб, ғўлдиради:

— Мен... ҳали...

— Бўлмаса, айтинг. Мен сизга нима деб тайинлаганман? Тўшунтириб қўйинг мундай...

Ҳамидов бечораҳоллик билан бўйинини қисди.

— Карим Жамолович бу ерга атайлаб... — У ростини айтишга ботинмади. Худди елкасига мушт тушишидан қўрққандек, Карим Жамолович ўғринча кўз ташлади. Унинг вазоҳати ёмон эди. — Сизни қаттиқ ҳурмат қилганлари учун ҳалиги... бир ёғи эски қадрдонлик... Бир кўриб кетиш учун келганлар.

Вали ака унинг ночор аҳволдан кулди. Касб-кори тайин одам, кимсан ижрокомнинг масъул котиби сувга тушган лўшукдек шумшайиб ўтирса! Одамда иззат-нафс бўлмагандан кейин...

— Боя айтдим-ку, ука, мени унчалик гўл деб ўйламанг, — деб ўз навбатида Вали ака ҳам танбеҳ берди.

— Йўғ-э, ростдан... — деди шоша-пиша Ҳамидов. — Нега гапимга ишонмайсиз?

— Ёлғон гапирманг! — деб унинг гапини чўрт қисди Вали ака.

Ҳамидовнинг ранги бўзарди, ўртада туриш, воситачи бўлиш мушкул иш эканини биринчи дафъа ҳис этди. Ҳамиша ўзгалар мурувватидан умидвор бўлиб яшаган одамнинг қисмати шу! Илинж — чиркин туйғу, у одамдаги мустақиллик ҳиссини ўлдиради, бировларнинг кўзига тик қаролмайдиган, ўз фикрини дадил айтилмайдиган, лоақал қилмишларидан ўқиниб, қийналмайдиган қилиб қўяди.

— Мени хафа қиялмасиз, ака, — деди Ҳамидов жаҳлданми, аламзадаликданми овози титраб.

Бу тугуруқсиз даҳанаки жанг Карим Жамоловичнинг ниҳоят жонига тегди. Қарга бормасин, не-не одамлар оёққа қалқиб, қўл қовуштириб турса-ю, бу ерда...

У диққати ошиб ўриндан турди-да, дераза олдига бориб, сигарета тутатди. Ҳалқа-ҳалқа тутунни ютоқиб симирганча тоғ ёнбагида бетартиб ўсган арчаларга хомуш тикилди: «Нега келдим ўзи? Бу баттол билан битишишни Ҳамидовга топшириб қўя қолсам бўларди-ку? Битта кийик деб... Одам ўлдирганим йўқ-ку! Бор-йўғи сассиқ тақага ўхшаш бир нарсани отдим, холос. Керак бўлса, жарима тўлай, оғзига сиққанини олмайдами, нокас!»

— Одамгарчиликнинг уйига ўт тушган экан-ку, Ҳамидов, — деди у истеҳзо билан. — Менда қасдингиз бормиди? Азоб бериш учун чақиртирганмидингиз?! Битта кийик бўлса, телефонда ҳам битишиб кетардик.

— Йўғ-э, Карим Жамолович! — Ҳамидовнинг кўзлари дум-думалоқ бўлиб кетди.

— Бўлмаса, бу нима? — Карим Жамолович гўшт тўла лангани туртиб юборди. — Не ҳасратда пиширилган овқат совуди. Муомала бундай...

— Хафа бўлмайсиз, Карим Жамолович, бир бўп қолди-да, — дея хокисор илжайди Ҳамидов. — Ҳаммасини ҳозир бошқадан ташкил қиламиз. Сиз учун... сизнинг ҳурматингиз учун керак бўлса, саккиз юз йиллик арчани ёқиб кабоб пиширтирамай, ҳе-ҳе. Акамнинг ўзлари — журангиз кийик отиб берадилар! Тўғрими, ака?

Вали аканинг вужудига яна ғалаён бошланди. Уни ким деб ўйлапти булар? Ҳали-ку ижрокомнинг ходими, ундан каттароғи келганда ҳам у қўриқхонадаги бирорта гиёҳни ҳам уздирмайди! У, бағритош одамлар арчаларни кесмасин, бирон беғам гулхан ёқиб, ўт қўйиб юбормасин, деб қишин-ёзин бу ерлардан кетмади, бола-чақасини ҳафта-лаб кўрмади, фароғат нималигини унутди. Бу тоғлар вақти келиб инсон завқ оладиган жаннат ул маъвога айланиши учун ҳаволатдан воз кечди. Не ҳасратда топиб келган кийиклари эндигина мослаша бошлаганда... Бутун борлиғи фақат қориндан иборат нафс бандаларига яхши кўриниши учун эътиқодидан воз кечадики? Тариқча имони, зиғирдек одамгарчилиги йўқ Карим учун-а?!

— Шу тоғда бир ривоят эсимга тушиб кетди, — деди Вали ака дабдурустан, ўйчан оҳангда.

— Э, қўйсангиз-чи, ака, — деди Ҳамидов қўл силтаб. — Ривоятингиз нимаси!

Вали ака унинг бетоқатланганига, Карим Жамоловичнинг қовоқ-тумшуғи осилиб кетганига парво ҳам қилмади. Ҳеч қачон бировга қасддан озор етказмаган бу одамнинг кўнглида тўсатдан болаларча бир ўжарлик пайдо бўлди-ю, ривоятни айтишга аҳд қилди. Карим, Карим Жамолович дунёда у билан ҳисоблашмайдиган, амрига юз ўмбалоқ ошмайдиған, хоҳишига қарши чиқадиған одам борлигини билиб қўйсин! Ҳеч бўлмаса, шу бугун у ўзининг ҳамма қатори одам эканини, одам одамга қуллуқ қилиб, сиғинмаслиги лозимлигини англасин! Билса, бу ҳам бир сабоқ!

— Бир одам ҳар қуни дарё бўйига келиб кир ювар экан, — дея бамайлихотир сўз бошлади у. — Шу атрофда бир ғоз яшар экан. У ҳар хил қурт-қумурсқаларни еб, ўт чимдиб кун кечирар экан. Кунларнинг бирида бир лочин семиз калкини тутиб келибди-да, дарё бўйида ебди. Буни кўрган ғоз ўзича лочин кичкина жуссаси билан катта қушларни тутиб есаю нега мен шу гавдам билан майда-чуйдага қаноат қилишим керак, дебди. Шу пайт дарё бўйига бир каптар келиб қўнибди. Ғоз уни тутиб ейиш учун кетидан қувибди. Каптар эпчиллик билан чап бериб қочибди. Ғоз бечора лойга ботиб қолибди. Буни кўриб турган кир ювувчи келиб ғозни тутиб олибди.

Карим Жамолович иҳраганга ўхшаш овоз чиқариб кулди. Йўқ, ривоятдан завқланиб эмас, Ҳамидовни эрмакляб,

ҳозир унинг ғоздан ҳам бешбаттар аҳволга тушганидан яраб!

— Ҳамидов, акангиз болади-ку! — дея бағбақасини силади у. — Қани, шу анекдот учун бир олайлик!

— Бу анекдот эмас, ривоят, — дея атай ўчакишди Вали ака.

— Қизиқмисан, жўра, биз учун анекдотми, ривоятми — фарқи йўқ, — деди Карим Жамолович гижиниб. — Кулишсак, бирпас бўлса ҳам дам олсак бас. Қани, олиб юборайлик.

— Бу киши бизни ғозга менгзаб ўтирсаю... — дея норози тўнғиллади Ҳамидов.

— Парво қилманг, Ҳамидов, — дея сирли ишшайди Карим Жамолович. — Бу дунёда ҳамма бир-бирининг устидан кулиб яшайди.

— Одамлар циркдаги масхарабоз экан-да, — дея яна лўқма ташлади Вали ака.

Карим Жамолович қўлидаги пиёлани жаҳл билан столга қўйди.

— Акангиз анекдотга уста бўлиб кетибди, Ҳамидов, — деди у зуғум билан. — Сиз ҳам биттасини айтиб беринг энди. Анали... амаллайдиган қоровул бор-ку...

— Узингиздан эшитайлик, Карим Жамолович, — деди Ҳамидов ялтоқланиб. — Сизнинг лутфингиз бошқача. Ҳалиги содда одамнинг мерайиб туришларини жа... кифтини келтириб юборасиз.

Карим Жамоловичнинг бирдан авзойи ўзгарди; сийрак қошлари чимирилиб, кўзлари совуқ йилтираб кетди. Асабийлик билан сарғиш сочларини силаркан, қайта-қайта томоқ қирди.

— Иҳм-м... Нима, мен сизга артистми? — деди жаҳл билан. — Айтинг!

Ҳамидовнинг капалаги учиб кетди. Яхши кўриниш илинжида айтган гапидан бундай маъно чиқишини билганида жимгина ўтира қоларди. Келиб-келиб, у кишини калака қиладими?! Карим Жамоловичдай одамани-я! Йў-йўқ, у кишини майна қилиб гапирадиган тилини шартта чайнаб ютиб юбора қолар!

— Хўп бўлади, Карим Жамолович, — дея қўлини кўксига қўйганча бош ирғади Ҳамидов. — Мен билмасдан... узр... — У атай овозига кулгили тус беришга уриниб гап бошлади. — Шу десангиз, ака, фалакнинг гардиши билан бир одам туғилиб ўсган жойини ташлаб, бошқа шаҳарга кўчиб келибди. Мусофирчилик. Қаерга иш сўраб боришини билмай боши қотибди. Тасодифан бир ташкилотда болалик кадрдони бошлиқ бўлиб ишлашини билиб қолибди. Минг истиҳола билан унга учрашибди. «Бола-чақанг кўпми?», — деб сўрабди оғайиниси. «Кўп эмас, еттигагина», дебди Ҳалиги одам. «Бўлмаса, сен фалон базанинг бошлиғига бориб учраш. Мен кўнғироқ қилиб қўяман. Узингга мос иш топиб беради», дебди. Ҳалиги одам хурсанд бўлиб, айтилган база бошлиғига учрашибди. У киши худди Карим Жамоловичдай басавлат...

— Ҳамидов! — дея ўшқирди Карим Жамолович.

— Лаббай? Карим Жом... Жом... — Ҳамидов азбаройи довдираганидан айтар сўзини ҳам тополмай қолди.

— Менинг номимни анекдотга қўшиб булгаманг! Уқдингизми?

— Узр, Карим Жамолович, узр! — Ҳамидов қўлини кўксига қўйганча ўрнидан ярим қўзғалди. — Мен бошқача... ҳалиги маънода...

— Иҳм-м... — Карим Жамолович сал хотиржам бўлиб томоқ қирди. — Хў-ўш...

— Шундай қилиб десангиз, бошлиқ Ҳалиги одамни қоровулликка олибди. — Ҳамидовнинг шашти пасайиб, руҳсиз гапира бошлади. Танбеҳлардан кейин унинг латифа-гўйликка рағбати қолмаган эди. — У бечора тузукроқ иш берармикин, деб умид қилган экан, тарвузи қўлтигидан тушиб кетибди. Лекин қоровуллик бўлсаям ишламай иложи йўқ. Уйда ейман деган қанча оғиз қараб турибди. Ҳалиги одам бир ой ишлабди, икки ой ишлабди, оладиган машинининг чўғи кам, ноилож бошлиқнинг ҳузурига кирибди. Маошини сал кўпайтириб бермасангиз қийналиб қолдик, деб ўтинибди. «Болалар неча?», — деб сўрабди бошлиқ. «Еттита», дебди Ҳалиги одам ичига чироқ ёққандай ёришиб. «Эҳ-ҳе, — дебди бошлиқ. — Сизга қийин экан. Лекин

маошингизни кўпайтиролмаман. Ҳаққим йўқ». «Жудаям қийналиб қолдик», дебди Ҳалиги одам ўпкаси тўлиб «Амалланг, биродар, амалланг», дебди бошлиқ маъноли жилмайиб. Қоровул бечора хафа бўлибди, лекин дами ичда юраверибди. Орадан яна бир ой ўтибди.

— Ҳамидов, чўзиб юбордингиз, — деди Карим Жамолович бетоқатланиб.

— Ҳозир тугатаман, Карим Жамолович, ҳозир, — Ҳамидов шоша-пиша бош ирғади. — Шундай қилиб десангиз, Ҳалиги одам яна бошлиқнинг ҳузурига кирибди. Бошлиқ яна маъноли жилмайиб, «Амалланг, биродар, амалланг», деб чиқариб юборибди. Қоровул эзилиб кетибди. Одамни менсимаслик, оёқости қилиш ҳам шунчалик бўладими, деб ўйлабди. Нима бўлса, пешонамдан кўрдим, деб шу кунги кечаси анча-мунча нарсани қўлтиққа уриб, уйига жўнабди. Ҳеч ким сезмабди. Кейинги гал ишга келганида кўпроқ ўмарибди. Қараса, ҳеч кимнинг у билан иши йўқ, ҳамма ўзи билан ўзи овра эмиш. Содда қоровул амаллашнинг сирини шундагина тушуниб етибди. Орадан беш-ўн кун ўтгандан кейин байрам баҳонасида бошлиқни табриклагани совға-салом кўтариб кирибди. «Ишларингиз қалай, биродар, қийналиб қолмаяпсизми?», деб сўрабди бошлиқ маъноли жилмайиб. «Амаллапмиз, хўжайин, амаллапмиз», деган экан қоровул.

Ҳамидов одатича оғзини катта очиб, сассиз кулди, завқланганини билдириш учун дўппайиб чиққан қорнига пўкиллабди уриб қўйди. Карим Жамолович лабарининг чўччайтирганча бир-икки «иҳм-иҳм...» деб қўя қолди. Вали ака латифадан бутунлай бошқача маъно уқиб, баттар ўйчан тортди.

— Гапим ёқмади шекилли, а? — деб сўради ҳамон юзидан табассум аримай Ҳамидов. — Хаёл суриб қолдингиз?

— Нега энди? — Вали ака унга ҳорғин нигоҳ ташлади. Бирданига юзлари сўлиб, лунжлари осилиб тушганга ўхшарди. — Фақат сиз айтганча кулгили эмас экан.

Ҳамидов юзидаги ифодани ўзгартирмай Карим Жамолович томонга энгашиб шивирлади:

— Бу ёғи фалсафа бўладиган бўлди, Карим Жамолович.

Карим Жамоловичнинг юзи тундлашди, қошларини чимирганча бурнини жийирди. Мезбонга ижиргангандек кўз ташлади.

— Ҳамидов, бўлмаса дунёнинг чиркинлашиб кетаётгани ҳақида панд-насиҳат эшитмасдан туриб бир хўпламдан ичайлик. Олинг! — деди худди Вали аканинг бошига муштаётгандек таъкидлаб.

Вали аканинг ранги бўздек оқариб кетди. Кимсан Карим, ўша ор-номусни бир четга йиғиштириб қўйиб, четининг орасини арига талатган, ўз ниятига етиш учун бировнинг сўнги бурда нонигача тортиб олишдан тоймаган, лекин бундан заррача виждони қийналмаган кимса унинг гапини эшитишни истамайдиган, устидан куладиган бўлиб қолибди-ми?! Қачондан бери? Наҳотки, кимлигини унутган бўлса? Унутмаган!.. Ҳозир ҳам ўша-ўша... Бироқ илгари журъатсиз эди, отасидан беизн бир қадам ҳам ташламасди. Энди эса...

— Бу кишига ҳам беринг, — дея кўзи билан имо қилди Карим Жамолович.

Ҳамидов ҳозиргина қўли қайтганини унутиб, яна арақ тўла пиёлани олиб узатди.

— Ухшамаган ишни қўйинг, ука, — деди Вали ака совуққина.

— Иҳм-м... — Карим Жамолович Вали аканинг қўлидаги пиёлага ишора қилиб, буюрди. — Олгин-да энди...

Вали аканинг баданидан тухли бир нарса ўрмалаб ўтгандек куракларининг ости жимирлаб кетди, танглайи қуруқшади. Пешонаси, бурнининг устидан тер чиқиб кетганини ҳис этди, аммо артишга уринмади. Тўғрироғи, қўлини қимирлатишдан қўрқди, қимирлатса, Карим Жамоловичнинг ёқасига ёпишишини, томоғидан гиппа бўғишини биларди.

У зўр-базўр ўзини босди. Йўқ, у ҳиссиётларига эрк бериши мумкин эмас! Эшикдан кириб келган меҳмон, агар остонанинг нарёғида бўлганида ҳам бошқа гап эди, у билан қандай гаплашиш кераклигини ўзи биларди!

— Узримни айтдим-ку, Каримбой... — дея имкони бори-ча мулойимлик билан жавоб берди у.

Унинг паст тушгани Карим Жамоловични яна бир газ ўтариб юборди. Эндигина қўлига олган пиёлани яна ўқиллатиб столга қўяркан, бир қўлини белига тираб шқирди.

— Ув, менга қара!..

Ҳамидов вазият кескинлашишдан қўрқиб, дарров ўртага т солди.

— Жон ака, ҳеч бўлмаса қўлингизга олинг, — деди ялингудек бўлиб.

— Бари бир ичмаганимдан кейин нима фойдаси бор, — еди Вали ака ён босиб. — Майли, сизнинг сазангиз лмасин.

Бу гапни атай таъкидлаб, бу ерда ундан бўлак ҳеч кимса йўқдек айтди. Карим Жамолович унга қушқараш қилди-ю, индамади.

— Ҳа, бор экансиз-ку, ака, — Ҳамидов бу илтифотдан йраб кетди. — Иш деган мана мундай бўпти-да. Қани, элдик бўлмаса.

— Мезбон бирон нарса десин, Ҳамидов, — Карим Жамоловичга қандай бўлмасин собиқ синфдошига гапни тказиш, айтганини қилдириш истаги тинчлик бермасди. — Ииз ароқхўрми, индамай ичаверадиган.

— Э, яшанг, Карим Жамолович, тадбирли одамсиз-да, ойилман сизга! — Ҳамидов ясама қувноқлик билан ёйилиб лжайди. — Қани, ака, бир сухан қилинг.

— Уй эгаси охирида гапирмасмиди, ука, — деди Вали ака босиқлик билан. — Таомилни бузмайлик.

— Гапиравер, жўра, — деди Карим Жамолович нописандлик билан. — Биз ҳўрматимизни ўзимиз яхши биламиз.

Вали ака ич-ичидан кўлди. Қадр-қимматини билган одам ўзини бу зайл бозорга саладимми! Эси бор одам ўзига ўзи бундай баҳо берадимми! Дунёнинг ишлари доим пойинтар-сойинтар экан, мана шу диёнатсиз кимса каттагина ташкилотга қандай бошчилик қилади, қанча одамнинг тақдири унга боғлиқ. Каримнинг бир амру фармони билан бироннинг уйи куйиб кетиши ҳеч гап эмас.

Келиб-келиб мана шу худбин кимса билан бирга ўтиргани, унинг шаънига қадаҳ сўзи айтиши кераклиги тўсатдан Вали акага беҳад алам қилди.

— Қани, ҳа... — дея қистади Ҳамидов. — Бирор нарса деб юборинг энди.

— Шундайми? — деди Вали ака қўлидаги ароқ тўла пиёлага тикилганча. Агар кўз ёшидек тиниқ, покиза кўринган бу нарсадан ҳўпласа, мана буларнинг сафига қўшилажagini, кейингисини ўзи сўраб олажagini, сўнг ҳамма нарсага қўл силташини, ҳатто кийик отилгани ҳақидаги актни йиртиб, бунинг хўрсандчилигига Ҳамидов билан ўпишишини, умр бўйи унинг пайини қирққан Каримнинг ҳамма гуноҳларини бирваракайига кечириб юбориш мўмкинлигини биларди. Пиёлага қалқиб турган бу нарса ана шундай шайтоний қўдратга эга! — Бўлмаса, ҳар кимнинг нияти йўлдоши бўлиши учун...

— Зўр гап бўлди! — Ҳамидов қувончини ифодалаш учун ўрнидан туриб кетди. — Қани, шу гапга бир уришти-риб қўяйлик, ака.

У Вали ака билан жараңлатиб уриштираркан, меҳмонига кўз қирини ташлади. У совуқ бир нигоҳ билан буларни кузатиб ўтирарди. Ҳамидов беҳуда ҳовлиққанини англаб, бўшашди. Вали ака пиёласини жойига қўяётганини кўриб, Карим Жамолович яна нописандлик билан амр этди:

— Қўлингга олгандан кейин ич-да!

Вали ака яна хокисорлик билан узрини айтди.

Карим Жамоловичнинг юзи баттар тундлашиб, қошлари чимирилди.

— Яхши ният билдирдинг-ку, — деди ижирғангандек. — Ё бизнинг ниятимиз ўзимизга йўлдош бўлишини истамай-санми?

— Йўғ-э, Карим Жамолович, бу киши сиздай одамнинг ниятига тилақдошлик қилмайдиларми? — Ҳамидов гапимни тасдиқланг деган маънода бош ирғатди. — Бирга ўқиган бўлсангиз ҳам сиз акамни билмайдиганга ўхшайсиз. Бу киши зўр одам, улфат кўрган...

— Улфат кўрган одам қўлига олганидан кейин ичади-да! — деди Карим Жамолович энсаси қотиб.

— Қизиқмисиз, Карим Жамолович, оладилар. — Ҳамидов гап чуваллашиб, меҳмон ранжиб қолишидан қўрқарди.

— Мен бир ютум ароқ ичганим билан ҳеч нарса ўзгармайди-ку, ука, — деди Вали ака Ҳамидовнинг зардасини сезмагандек. — Гап фақат ичишдами?

— Одамнинг ҳўрмати-да. Ҳозир қўй сўйиб зиёфат қилганингиз билан бир шиша арақ қўймасангиз бекор. Замон тўқчилик, биров бироникига овқат егани бормайди.

— Арақ ичгани борадимми?

— Яна сўз ўйини қиласиз-а, ака. Олинг энди, — Ҳамидов пиёлани унинг қўлига тутқазди. — Агар шуни ичиб бир нарса бўп қолсангиз, мана, биз кафил.

Вали ака ночор пиёлани олди. Худди ичмоқчидек лабига яқин келтирди-да, қайтиб қўйди.

— Охиригача опқўй! — Карим Жамоловичнинг қўполгина айтган гапи тарсаки вазифасини ўтади. — Бизнинг сазамиз ўлмасин.

Вали ака шу пайтгача унинг сазасини ўлдирмаганига, кимлигини фош этиб шарманда қилмаганига ҳали-ҳали ўкинади. Кошки ҳар хил андишалар халал бермаса-ю, унинг бор кирдикорини ошкор этса, таниш-билишларга кўзи тушганда бети куяйдиган, покиза одамларни кўрганда қочадиган қилиб қўйса! Кошки эди... У то шу кунгача Каримнинг қилмишларига жуда ҳам бепарволик билан қаради. Душманинг чумолидек бўлса ҳам қўрқ, деган нақлга амал қилмади. Оқибат... Бироқ ҳозир-чи? Ҳозир нима монелик қияпти? Нега унинг асл башарасини очиб ташламаяпти? Нега шу пайтгача юраги тубида йиғилиб ётган бор аламларини шартта тўкиб солмаяпти? Яна нимадан андиша қияпти? Тоқайгача андиша қилади!?

— Бу ёғига узр, — деди Вали ака пиёлани янада нарироқ суриб.

Карим Жамоловичнинг кўзлари ғазабдан чақнаб кетди. Юз пайлари таранглашиб, важоҳати хунуклашди.

— Ув, менга қара! — деди Карим Жамолович қўлини паҳса қилиб. — Сен нега ўзингни мунча катта оласан? Қачондан бери мундай...

Калондимоғ одамга бошқаларнинг гапи тугул, йўталгани ҳам шаккоқликдек туюлаверади. Кошки эди, Карим Жамолович учун дунёда Вали ака бўлмаса! У ҳамиша ўзини бўлакча... олижаноб қилиб кўрсатишга уринади, ўзини ибрат қилмоқчи бўлади: мана, кўриб қўйинглар, мен қандай яхши одамман... Карим Жамолович уни шунинг учун ёмон кўради.

— Мен-а?!

— Ҳа, сен! — деди Карим Жамолович ўшқириб. — Ким бўлсан шунчалик?

Вали аканинг қўлига эрк бергиси, бу андишасиз одамнинг тумшугига боплаб мушт туширгиси келди. Шундай урсаки, ўттиз икки тиши синиб тушса, яна кимларнингдир ҳақини еёлмаса, юзлари мўматалоқ бўлиб кетса!.. Афсуски, бундай қилолмаслигини яхши билади. Йўқ, қўрқоқлигидан эмас, дилозорлик қилиб ўрганмаганидан. Тўғри, урушда одам ўлдиран, лекин унинг йўриғи бошқа эди...

— Кимлигимни энди биласан-да! — деди Вали ака титраб. — Сенинг қилғилигинг ҳақида акт ёзиб, тегишли жойга топшириб қўйибмиз.

Карим Жамолович иҳраганга ўхшаш овоз чиқариб кўлди. Ҳамидовга маъноли қараб қўйгач, афсусланиб бош тебратади:

— Ҳалиям ўша-ўша... гўллингича қолаверибсан-ку, а? Акт деган бир парча қоғоз, йиртиб ўтга ташласа ҳам, тузатиб қайтадан ёзса ҳам бўлаверади.

— Йўқ, бўлмайди! — деди Вали ака кескин. — Энди бўлмайди, Карим Жамолович!

Карим Жамоловичнинг юзида ғоят совуқ табассум пайдо бўлди.

— Сени билиб шу овлоққа ишга қўйишган экан, — деди ҳам ачиниш, ҳам мазах оҳангида. — Одамлар орасида яшасанг ё очингдан ўлар экансан, ё тентак бўлиб қолар экансан!

— Карим Жамолович, қизишманг, — дарров гапга ара-лашди Ҳамидов. — Бу киши ёмон ниятда эмас...

— Менга қаранг, Ҳамидов, шу киши ёзиб берган ақтлар қаерда?

Ҳамидов беихтиёр чўнтақларини пайпасларкан, терчираган бурнини артди.

— Карим Жамолович... — деди тамшаниб, — ўзингиз

биласиз-ку... ҳалиги... Акт эмас, тушунтириш хати десаям бўлади.

Вали ака унга илкс қаради. Ич-ичидан ёпирилиб чиқиб келаётган нафрати кўзларидан шундоққина билиниб турарди.

— Сиз ижроком ходимимисиз ё қўшмачими?

— Узингиздан кетманг, ака, — деди Ҳамидов кўзлари олма-кесак териб.

— Ув, менга қара! — деди Карим Жамолович асабий. — Бор, ана, мен битта кийик отган бўла қолай. Хўш, нима бўпти?! Битта кийик учун шунча шов-шув... Яхши эмас, яхши эмас, — Карим Жамолович совуқ илжайди.

Бундай ўзсизликдан Вали ака довдираб, дабдурустан нима деярини билмай қолди.

— Ахир... тартиб-қоида бор! Қонун-чи?!

— Ҳа, яша! — Карим Жамолович унинг соддадиллик қилиб довдирашдан қувониб кетди. — Қонунни ҳурмат қилиш керак. Қонун юксак ғоялар, ихм-м, катта мақсадлар учун чиқарилган. Сен уни кийик-пийик деб майдалаштирма. Тўғрими, Ҳамидов?

— Албатта, Карим Жамолович, албатта.

Ҳамидовнинг ялтоқи табассум муҳрланиб қолган чеҳраси аста-секин узоқлашиб, оқш губор чулған бўшлиққа сингиб кетгандек туюлди.

— Эски қадрдонлик ҳурмати, катта бошимни кичик қилиб келиб ўтирибман. Сенга яна нима керак? — Карим Жамолович зўр илфифот кўрсатаётганини билдириб қўйиш учун таъкидлаб сўради. — Хў-ўш?! Иzzатингни билгин-да мундай. Битта кийик ўлгани билан дунё остин-устун бўлиб кетмас. Киши орқа-олдини ўйлаб, нимага шовқин солишини ҳам билиши керак. Энди ёш бола эмасмиз.

Карим Жамоловичнинг гапириш оҳангида Вали акани хўрлайдиган камситиш бор эди. Уни кўрса азалдан тиззаси қалтираб, уятдан бети куядиган одам бугун тап тортмай устидан қуляпти. Бу қадар сурбет бўлишга етгулик журъатни у қайдан олди экан? Наҳотки, ҳаётда фақат фирромлик, муттаҳамлик тантана қилади, деб ҳисобласа? Наҳотки, эгаллаб турган курсиси туфайли кўрсатилётган эътиборни боқий деб ўйласа? Бу дунёда ҳеч бир нарс абадий эмас-ку! Инсонни яшашга, одамларга меҳр кўрсатишга, яхшилик қилишга ундайдиган имон-этиқоддан бошқа ҳамма нарса ўткинчи-ку! Наҳотки, у ҳалигача шуни тушуниб етмаган бўлса?

Карим Жамолович тоғ-тошда ўйноқлаб юрган тилсиз жониворнигина эмас, унинг неча йиллик меҳнатини ҳам, гўзаллик, яхшилик ҳақидаги тасавурларини ҳам ўққа тутди. Бироқ бу гапларни Карим Жамоловичга, шу пайтгача бировнинг оҳ-зорини тингламаган тошбағир кимсага қандай тушунтиради?

— Агар бугун битта кийик отилгани учун индамай кетаверсак, эртага ер юзидаги минглаб жониворлар, осмонни тўлдириб учаётган қушлар қирилиб кетиши ҳеч гап эмас.

Вали ака тўлқинланиб гап бошлаган эди, Ҳамидов оғзига урди:

— Узингиз ҳам-чи, ака, роса ваҳимачи бўпсиз-да.

— Бу ваҳима эмас! — деди Вали ака чаккалари лўқиллаб. — Бу-ку кийик, агар битта сичқон бесабаб ўлдирилса, эллик миллион йилдан кейин одам боласи қайтадан форда яшар экан.

— Ҳа-ҳа! Бордию биз бир кунда эллик миллионга сичқонни тутиб ўлдирсак нима бўлади? Эртадан форда яшай бошлаймизми?

— Зўр гап бўлди! — Ҳамидов қувонганидан чапак чалиб юборишига сал қолди. — Улманг, Карим Жамолович, ўлманг! Бу акам шундай... сал баландпарвоз гапларни яхши кўрадилар. Эллик миллион йилнинг нарёғини кўя туриб, берирокни ўйлайверинг. Эллик йилдан кейин бормизми-йўқми?

— Эллик йилдан кейин биз бўлмаслигимиз мумкин, — деди Вали ака босиқлик билан. — Лекин шу тупроқда болачакамиз яшайди. Агар биз бугун нафсимизни тиймасак, ер юзи тап-тақир чулға айланиши ҳеч гап эмас.

Энсаси қотганидан Карим Жамоловичнинг яна чап ёноғи пир-пир уча бошлади.

— Менга қара, — деди худди гапиргиси ҳам келмагандек. — Қўриқшоннинг майдони қанча?

Вали ака бу саволдан муддао нималигини англаёлмай, тўғриси айтди:

— Эллик минг гектар.

— Бордию шу ерингни уч-тўртта совхоз ихтиёрига ўтказиб юборсак нима бўлади?

— Қанақасига? — Вали аканинг кўзлари катта-катта очилиб кетди. — Ахир, қўриқхона...

Унинг довдираши Карим Жамоловичга хўш ёқди.

— Бу ерлар бугун қўриқхонами, яъни сенки, битта буйруқ билан бизникига айланади, тамом-вассалом! — деди у гапидан ҳузурланганидан кўзлари сузилиб. — Доривор гиёҳларнинг иллизини кемираётган зараркунанда сичқонларга бир кунда қирон келтирамиз. Тоғдаги ҳамма кийикларни тутиб, гўштга топширамиз. Биласан, ҳозир гўшт проблемаси қийинроқ. Каклик кабоб пиширадиган қулинг ўргилсин парҳез таомлар ошхонаси очамиз.

— Шунчалик ошфат бўп кетганиман? — деди Вали ака. — Бунақада ер куррасини ҳам еб қўйишинг мумкин!

— Бу ерларни сендан олганимиздан кейин ихтиёр ўзимизда. — Карим Жамолович унинг пичингига заррача эътибор бермади. — Битта буйруқ чиқартирсак бас.

— Аввало, бу ерлар меники эмас, битта буйруқ билан сенки ҳам бўлмайди, аксинча, биз ерникимиз.

— Ие, ҳали сен... ҳалигиндай, а? — Карим Жамолович бош бармоғи билан юқорига ишора қилиб, маъноли бош тебратди. — Эскичароқ фикрлаясан-ку, а?

— Сенга ўхшаб «янгича» фикрлагандан кўра... — деди Вали ака чўрт кесиб.

— Мен шу бугуноқ Нурмат Содиқович билан гаплашман, — деди Карим Жамолович бошини кескин силкиб. — Шундай масъул жойда эскилик сарқитига ишонадиган одам ишлаши... Йўқ!..

«Ана энди муродингни очиқ айтдинг, Каримбой! — дея хаёлидан кечирди Вали ака. — Сенга ўхшаганларнинг назарида муттаҳам бўлиш, ҳатто одам ўлдирши ҳам жиноят эмас, лекин тўғри гапириш — гуноҳи азим».

— Бекорга овора бўлма, Каримбой, менинг ёқамдан олишга қўлинг калталиқ қилади.

Карим Жамоловичнинг рангидан қон қочиб, юпка лаблари кўкариб кетди.

— Кўрдингизми, Карим Жамолович, одамга ўхшаб гаплашиб бўлмайди булар билан, — дея Ҳамидов тўсатдан эланиб қолди. — Яна бир марта акалик қилиб, марказга олиб кетмасангиз бўлмайди. Буларнинг орасида юриб мен... ўзлимизни йўқотиб қўяман.

Вали аканинг беихтиёр: «Сен ўзлингини аллақачон йўқотиб улгургансан, йўқ нарсанинг ташвишини қилмай кўя қол!», деб юборгиси келди.

— Албатта, Ҳамидов. Сиз бизнинг қанотимиз остида бўлишингиз керак, — деди Карим Жамолович мурувват оҳангида.

Ҳамидовнинг чеҳраси ёришиб кетди. Тантқиқлик билан ҳиринглаб, ҳамон ичилмай турган пиёлага қўл узатди.

— Энди шу гапга биттадан олайлик, Карим Жамолович.

Карим Жамолович унинг қўлидан пиёлани оларкан, эркаловчи бир оҳангга деди:

— Айтганман-ку, сиз ўсадиган йигитсиз деб. Сизда ажойиб истеъдод бор. Мен сизни вездеходга ўхшатаман.

Ҳамидов бу гапдан қувонишини ҳам, ранжишини ҳам билмай каловланди. Ялт этиб Вали акага қаради. У стол қиррасига кўксини тираганча жимгина ўтирарди. Юз-кўзидан бирон маъно уқиш мушкул.

— Йўғ-э, Карим Жамолович? — Ҳамидов унга мўлтираб қаради. — Мен...

— Камтарлик қилманг, Ҳамидов, — Карим Жамолович шартта унинг гапини бўлди. — Сиз ажойиб вездеходсиз. Ихм-м... Ҳар қандай одамнинг кўнглига йўл топа билиш ҳам — катта истеъдод!

Мамнуниятдан Ҳамидовнинг кўзлари сузилиб, пешонасида бир парча қуёш балқигандек яшнаб кетди.

— Жудаям унчалик эмас-у... Энди... — дея энтиқиб гапиролмай қолди. — Сиздай акахонларимизнинг кўнглини тоғи, хизматини қилмасак...

— Қани, шу гапингизга олиб юборайлик энди. Жа маҳтал бўп кетди-ку бу жонивор.

У кўрсаткич бармоғи билан лагандаги гўшларни титиб, қоракесакроқ бўлагини олиб узатди. Карим Жамолович гўштни оларкан:

— Нима бу?! — деди ижирғаниб.

Ҳамидов қандай хатога йўл қўйганини тузуқроқ англаб етмасданоқ бўйинни ичига тортди. Карим Жамоловичнинг қўлидаги гўштни синчовлик билан кўздан кечираркан:

— Гўшт, — деди кўрқа-писа.

— Гўштмиш... иҳм-м... — Карим Жамолович қўлидаги гўшт парчасини лаганга ташлади. — Яхлаб ётибди-ку.

— Гап билан бўлиб... — дея бечороҳол илжайди Ҳамидов. — Кечирасиз.

Карим Жамоловичнинг яна кайфияти бузилди, арақ тўла пиёлани қайтадан столга тўқ этказиб қўйди. «Тамом, — деб ўйлади Ҳамидов. — Бу гадоётпмас овлоқ жойдан кетиш, марказда яшаш, ўсиш хаёллари йўққа чиқди. У, галварс! — дея ўзини сўқди у. — Шундай одамни сийлашни билмаганингдан кейин... баттар бўл!»

— Мен бу ерга арақ ичиб, овқат егани келганим йўқ, Ҳамидов, — деди Карим Жамолович. — Бирлас дам олиб... кўнгилнинг чигилини ёзай деб, иҳм-м... Бўлмаса...

Ҳамидов бугунги учрашув бундай яқунланишини кутмаган эди. Карим Жамоловични бу ерга таклиф этишдан мақсади бутунлай бошқа эди. Афсуски...

— Карим Жамолович, кечирасиз, — дея минғирлади Ҳамидов. — Мендан ўтибди. Мен ўйлабманки... — У тўсатдан Вали акага ўгирилиб буюрди: — Нима қилиб ўтирибсиз? Туринг дарров, одамларингизга айтинг...

Вали аканинг қулоқ-чаккасига мушт тушгандек мясия зинг этиб кетди. Қаердадир, юрагига яқин жойда нина санчилгандек оғриқ турди.

— Нима дей, ука? — деди базўр.

— Дарров бирор нарса ташкил қилиб юборишсин. Ҳеч бўлмаса, иккитагина каклик тутиб келишмайдими? — деди Ҳамидов энди сал паст тушиб. — Карим Жамоловичнинг ҳурмати...

Вали ака унга анграйиб қаради. Нима деяпти бу, нималар деяпти? Узи нега бу гапларни эшитиб жимгина ўтирибди?! — Сениям мерганлигини бир кўрайлик, — деди Карим Жамолович деворда осиглик турган милтиққа ишора қилиб. — Милтиқни ол-чи.

— Қани, турақолинг! — деди Ҳамидов ҳам жонланиб. — Уқи борми?

Вали ака кўзларини пирпиратганча бир Карим Жамоловичга, бир Ҳамидовга боқди. Бироқ уларнинг нигоҳида амирона ифодадан бўлак маъно йўқ эди.

— Ув, менга қара! — деди Карим Жамолович бирдан овозини баландлатиб. — Иккитагина каклик одамнинг хуни-ми?

— Каримбой... — У гап бошлаб улгурмади.

— Қани, турақол! — деди Карим Жамолович жеркиб. — Ҳамидов, қуйинг бунга, қўли қалтирамаслиги учун юз грамм отиб олсин.

Ҳамидов шоша-пиша арақ тўла пиёлани узатди.

— Қани, ака...

— Суюлманг, Ҳамидов! — деди Вали ака ўқрайиб.

— Менга қара, мунча таранг қилдинг?! — деди Карим Жамолович. — Бир баҳонаи сабаб билан ўтиришиб қолдик. Бўлмаса... — У қўлини бигиз қилиб пиёлани кўрсатди. — Ундан кўра, ановини ичгин-да, каклик отиб ке...

Вали аканинг боши ғувиллаб, кўз олди қоронғилаша бошлади. У умри бино бўлиб бунчалик ҳўрлик кўрмаган, ҳақорат эшитмаган эди. Келиб-келиб, Каримдек муртад уни ҳақорат қилса... Ҳамиша унга ёмонлик қилиб лаззатланган бир кимса-я?! Бундайлар тоқайгача софдил кишилар юрагини заҳарлаб яшайди, тоқайгача?! Дунёни булардан тозалаш савоб иш эмасми?

Миясига келган ногаҳоний бу фикрдан Вали ака кўрқиб кетди. Уғринча бир нигоҳ билан деворда осиглик турган милтиққа қаради. Тунов кунни қўриқхонани айлангани чиққанида ўқлаган эди, кейин ўқини олиб қўйган-қўймагани эсида йўқ. Олиб қўйгандир, милтиқни ҳеч ўқлоглик қолдирмас эди.

У столга таяниб ўрнидан турди. Унинг девор томон юрганини кўриб, Карим Жамолович мамнун илжайди: кўрқмас экансан-а?! Пилдираб қолмас экансан-а?!

— Мана бу бошқа гап, — деди Карим Жамолович қувончини яширолмади. — Сен ов қилиб келгунингча биз Ҳамидов билан у ёқ-бу ёқни томоша қилиб турамыз. Кейин... — У кўз қисиб, им қоқди. — Қўтир эчкига ўхшаш битта кийинки деб аразлашиб юрсак яхши бўлмас. Бизнинг шаънимизгаям, а?..

— Тилла гап бўлди! — дея одатдагидек унинг гапини тасдиқлади Ҳамидов ва шоша-пиша қўйин чўнтагидан тўрт буклоглик қоғоз чиқарди. — Шу хурсандчилик шарафига мана бу актларни ҳам, а?

Вали ака худди оёғи тортмаётгандек бир-бир босиб милтиққа яқинлашди. Беихтиёр ўгирилиб, очиқ деразадан кўриниб турган наъматак бутасига қаради. Кўз олдида оппоқ ҳарирга бурканган Қумрининг сиймоси пайдо бўлди. Уша урушга кетаётган кундагидек муштани лабига босганча қимтиниб турибди. Кўзларига ҳамон ўша жонсараклик, хавотир... У қўли титраганча милтиқни оларкан:

— Сиздан кўрқулик, Ҳамидов, — деди ярим ўгирилиб. Ҳозиргина кўзлари чарақлаб турган Ҳамидовнинг юзи бирдан бужмайди.

— Гапни чувалаштирманг! — Ҳамидов жаҳл билан столни муштлади. Шишалар бир-бирига урилиб, жиринглаб кетди. — Сиз... Сиз аслида гаплашишгаям арзизмайдиган одамсиз!

Вали ака худди кураги остига пичоқ санчилгандек қалқиб кетди. Қулоқлари шанғиллаб, яна кўз олди қоронғилашди. Пешонасидан муздек тер чиқиб, ҳуши сал ўзига келгач, аста кўзини очди. Ҳамидов ҳамон қўлини асабий силта нималарнидир гапирар, Карим Жамолович истар-истамас бош ирғаб ўтирар эди.

— Одам деган ҳам шунчалик нодон бўладими? — дерди Ҳамидов бўғилиб. — На муомалани билмаса, на одамгарчиликни тушунмаса!

— Акангиз шундай... нодонлигидан оғзидаги ошдан айрилган, — деб Карим Жамолович мамнун илжайди. — Ёшликдаги иш, энди айтаверсак бўлади: иккаламыз бир қизга ошиқ бўлганмиз. Акангиз уни худди оловнинг ичида пахтани асрагандек авайларди. Кейин урушга кетворди. У қизнинг тузини татиб кўриш... бизга насиб қилган экан. Югурганики эмас, буюрганики дегани шу-да...

Вали аканинг ич-ичида нимадир узилиб кетгандек бўлди. У Каримнинг ҳамиша ёмонлик қилишига кўникиб кетган, аммо бу қадар туланикка борар, деб сира ўйламаган эди. Мунофиқ, муртад!.. Агар ҳозирги гапни ўзи оғзидан гуллаб қўймаганида, Вали ака у фожиани бахтсиз тасодифга йўйиб юзаверар, Қумри ҳақидаги маъно хотираларига озор етмас эди. Карим уни бахтидан жудо қилгани камдек, тиниқ хотираларини ҳам булғади. Энди Қумрини, унга боғлиқ ҳам фараҳбахш, ҳам маҳзун хотираларни эслаш малол, азоб! У куч билан ўзини девордан узиб, олдинга бир қадам ташлади. Юраги нохуш сиқилиб, устма-уст санчаётганига парво ҳам қилмай милтиқни ўқталди.

— Қани, турларинг! — деди тишларини бир-бирига қаттиқ босганча.

Ҳамидовнинг ранги қув ўчиб, беихтиёр ўзини орқага ташлади. Курси сурилиб, ағдарилиб тушаёзди.

— И-и... Вали ака! — деди ғайришуурий тарзда қўли билан ўзини пана қиларкан. — Бу нимаси, ака? Нарироқ олинг-эй! — У ўрнидан тураркан, курсини кўлидан қўймай орқага тисланди. — Одамга ўқталган милтиқни шайтон ўқлаб кетади, дейишади.

Вали ака унинг талвасага тушиб, типирчилашига ҳам парво қилмай совуқ хўмрайиб турарди.

— Аллақачон ўқлаб кетган, Ҳамидов! — у юрагининг санчигига чидаёлмай ихраб юборди-да, милтиқ нили билан қарахт бўлиб ўтирган Карим Жамоловичга ишора қилди. — Акахонингизгаям айтинг, тезроқ қимирласин!

Ҳамидов ҳамон курсини қўймас, худди бирор қор-ҳол юз берса, жонига оро кирадигандек икки қўллаб ёпишиб олган эди.

— Бу нима қилганингиз, ака? — дея илтижо қилди у. — Гапни кўпайтирманг! — Вали аканинг овози совуқ жаранглади. Булар билан бошданоқ шундай гаплашмаганига, андиша қилганига, ўзини беҳуда қийнаганига энди ачинарди. — Қани, туринглар!

— Ув, жўра... — Карим Жамолович ҳамон гаранг эди. —

Бу қанақаси?! Ҳамидов, акангизга бирон нарса десангизчи...

— Жон ака... — Ҳамидов қўлларини кўкси узра қовуштирганча олдинга интилди.

Вали ака милтиқ билан эшикни кўрсатиб:

— Қани, меҳмонга ўзингиз йўл кўрсатинг! — деди кескин. — Бўлақолинг!

Ҳамидов сувга тушган мушукдек шумшайиб, бирданига кичрайиб қолди. Юзида на жилмайишга, на йиғламсирашга ўхшаш дудмал бир ифода, кўзлари жовдир-жовдир қилади, унинг аянч аҳволи кишининг раҳмини эмас, аксинча ғашини келтирарди.

— Ув, жўра, одамни шарманда қилма! — деди Карим Жамолович палағда овози билан. — Ҳаддимиз сиғиб бир эркалик қилсак қилибмиз-да...

— Жуда тўғри айтдингиз, Карим Жамолович, — дея тўтидек унинг гапини такрорлади Ҳамидов. — Вали акамга эркалик қилмасак кимга қиламиз. Узимизнинг акахонимиз.

— Гапни айланторманг, Ҳамидов! — Вали ака яна милтиқ билан эшикни кўрсатди. — Чиқинг!

Ҳамидов Карим Жамоловичга бир қараб олгач, ночор йўл бошлади.

— Хўп, ака, хўп. — Остонага етгач, тўхтаб гўлдиради. — Ҳозироқ прокуратурага бориб актларни расмийлаштирамиз. Яна бўлса беринг, ҳаммасини қўшиб...

— Шундай, шундай, — дея шоша-пиша гапга қўшилди Карим Жамолович. Унинг бояги кибру ҳавосидан асар ҳам қолмаган, хона ўртасида мўлтираб турарди. — Кийикнинг товонини ҳозироқ тўлаймиз. Фақат... — У ёқимсиз илжайганча қўшимча қилди. — Бизнинг шаънимизга, а? Узинг тушунасан-ку, яхши бўлмайди...

Вали аканинг миясига қон тепди, вужудидан совуқ тер чиқиб, қалт-қалт титрай бошлади. Унинг энг покиза туйғуларини мунофиқлик билан топтаган, орзудек безавол қизнинг бевақт ўлимига сабаб бўлган бу ёвуз кимсани ер қандай кўтариб юрибди экан-а?

— Йўқолларинг!

Вали ака милтиқ ўқталиб, бақириб юборди. Овози ўзига ёт, совуқ туюлиб кетди. У милтиқнинг ўқи бор-йўқлигини ўйлаб ўтирмай отишга шайлади.

— И-и... Вали ака!..

Ҳамидов орқаси билан юриб, эшикни очди. Унинг рангида ранг қолмаган, ҳатто кўзининг оқигача кўкариб кетган эди. Карим Жамолович кибру ҳавосига ярашмаган шошқалоқлик билан унинг орқасидан эргашди.

— Жинни бўлганми бу? — дея тўнғиллади йўл-йўлаккай. — Ҳозироқ Нурмат Содиқович билан гаплашаман.

Йўқотиш керак буни! Жиннихонага тиқиб қўйиш керак! Кимлигимни кўрсатиб қўяман унга!..

Унинг кимлигини ҳеч ким билмаган тақдирда ҳам Вали ака яхши билади. Шу пайтгача бепарқликданми, ўта инсофли бўлганиданми, ишқилиб, унинг қилмишларига тоқат қилди. Бироқ энди сабр косаси тўлди. Етказган барча озорлари учун биратўла ҳисоб талаб қиладиган пайт келди.

Вали ака шоша-пиша уларнинг орқасидан чиқди-да, милтиқ қўндоғини елкасига тиради, бироқ мўлжал ололмади, қўллари титраб, кўз олди жимирлаб кетаверди. У ўзини босишга, тепкини босишга ҳарчанд уринмасин, удала-ёлмади. Юраги гурсиллаб ура кетди. Ҳар қанча мунофиқ бўлмасин, барибир Карим Жамоловични отолмаслигини, умр бўйи ўтказган жабри, қилган хиёнатлари учун ўзича ўч ололмаслигини сезиб, аламдан инграб юборди. Кўзларини чирт юмганча милтиқни ҳаволатди-да, иккала тепкини баробар босди. Кучли гўмбурлаш тоғ-тошни ларзага келтириб, акс садо берди. Карим Жамолович кўрққанидан ўзини таппа ташлаб, ер бағирлаб ётиб олди. Ҳамидов эса аксинча, бошини қўллари билан пана қилганча дарахтзор оралаб қочди. Тирик қолганига ҳали ҳам ишонмай ётган Карим Жамолович секин бошини кўтариб, ўзига нафрат билан тикилиб турган рақибига кўрқа-писа кўз ташлади. Вали аканинг рангидан қон қочиб, совуқ тус олган, милтиқ тутган қўллари титрар эди. Карим Жамолович қаддини ростлашга ҳам журъат этмади. Бу бадфеъл лаънати яна бирор қор-қол бошлаб юрмасин, деган хавотирда тўрт оёқлаб эмаклаганча машинаси томон юрди.

Вали ака унинг калтакесакдек эмаклаб юришига қараб тураркан, хўрликка ўхшаш бир ҳис юрагини ўртади: келиб-келиб мана шу кимса билан тенглашиб юрибдими? Ахир, у олишиш тугул лоақал гаплашишга ҳам арзимас экан-ку! Уни умр бўйи ўзига рақиб билиб яшагани алам қилиб кетди, қўлидаги милтиқни улкан харсанга қўлочкашлаб ўрди. Қўндоқ парча-парча бўлиб, бўш гилзалар жиринглаб ерга тушди. Вали ака милтиқ нилини дарахтлар орасига улоқтирди-да, ёлғизоёқ йўлдан тепага, чўққилари кўкка тегай-тегай деб турган Такали чўққи томон юриб кетди. Юрагида бир-бирига зид ўйлар гўжғон ўйнар, у қилган ишдан қувонишини ҳам, афсусланишини ҳам билмас эди. Олисдаги қийғос гуллаган наъматак унга яна оқ ҳарирга ўралган Қумрини эслатди. Қулоқлари остида эса қадрдон қўшиқ жаранглагандек туюлди:

Гулмиди очилгани,
Гўнчамиди қайрилгани...

**Азиз
Ҳамидов,**
Ўзбекистон ССР Энергетика
ва электрлаштириш министри

ЧАРОҒОН ДИЕР

Бўзсув ГЭСи. Тўғон тепаси. Сув чайкалмайди, гўлқинлари киргокка урилмайди, унсизгина оқадди. Терак бўйи кўтарилган куёш нурлари сув юзида товланади, жилва қилади. Икки беткайдаги мевасини кўтаролмай ётган дарахтлар бу сукунатни гўё кучайтиради, кўриқлайди.

Азиз Ҳакимович тўғон ўртасидаги Ленин хайкалига тикилганича тек қотган. Икковлон бу ерга келганимизга анча бўлди. Ҳамроҳимнинг хаёлларини бўлмайд дейман, атрофни кузатаман. Биз турган жойдан Тошкент кафтдагидек кўринади. Кўкни кучган осмонўпар бинолар, завод-фабрикалар, манзилига ошиқаётган турнакатор машиналар, трамвай, троллейбуслар...

Азиз Ҳакимович ҳамон жим, дохийдан кўз узмайди. Сув хайкал пойидан ўтиб дарвозалар орқали учта улкан қувурдан ГЭСга қуйилади, нурга айланади.

Министр суҳбат жойи қилиб бу ерни белгилагани бежиз эмас. Бўзсув ГЭСи нафақат Ўзбекистоннинг, балки Урта Осиёнинг қалдирғоч ГЭСи. Дохийнинг ўша машҳур ГОЭЛРО планига асосан қурилган. Қолаверса энергетиклар музейи ҳам шу ерда.

Бирдан салқин, намхуш шабада турди. Пишиб етилган олмалардан бир-иккитаси бандидан узилиб тушди. Сувнинг ойнадек ялтироқ юзаси жимирлайди, минг-минг жило бир-

Ўзбекистон энергетикаси...

Адоқсиз йўллар, адоқсиз линиялар. Булар бир жиҳатдан куёшли Ўзбекистонимизнинг қон томирига ўхшайди.

Сон-саноксиз ГЭС ва ГРЭСларимиздан қувват олиб ишлаётган заводлар, фабрикалар, комбинатлар...

Бугунги тўкин ҳаётимизни электр энергиясиз тасаввур қилиш қийин.

Фидойи нурчиларимизнинг меҳнатлари туфайли хонадонларимиз нурафшон, кўнгилларимиз чароғон. Бир сўз билан айтадиган бўлсак, Ўзбекистоннинг бугунги қамоли ва жамолида энергетиканинг ҳиссаси беқиёс.

Республика энергетика ва электрлаштириш министри, Ўзбекистон ССР Олий Советининг депутати Азиз Ҳакимович Ҳамидов билан мухбиримизнинг суҳбати бугунги юксалишларимизга муносиб ҳисса қўшган энергетик кадрлар, уларнинг ворислари ҳақида борди.

бирини қувиб ҳар ёнга чопади. Қирмизи олма Бўзсув юзида қалқиб-қалқиб боради.

Азиз Ҳакимович хаёлларини йиғиштириб менга юзланади:

— *Бу ГЭС ҳақидаги қўшиқ эсингиздами?*

Эшлагга уринаман. Азиз Ҳакимович жавобимни кутмай ёддан ўқийди:

Гидр суви бойланди,
Машиналар айланди.
Ўзбекистон қизлари
Фабрикага жойланди.
Гулёраҳон, бўйларингдан,
Гулёр!

Министр жилмайиб қўйди.

— Жуда таърифи қўшиғ-а. ГЭСнинг ишга тушиши, ўзбекининг уйида Ильич чироғи ёниши ажойиб бир мўъжиза эдида. Уша кунги шодийнани кўрганлар ҳали ҳаёт. Менга бунини эски энергетикларимиздан Расул Пидаев айтиб берганди. Уша 1926 йили Биринчи май намоиши қатнашчилари тўғри шу ёққа келишган, бу атроф, — у боғ томон ишора қилди, — оломонга тўлиб кетган. Жуда катта тантана бўлган. Йўлдош ота Охунбобоев йиғилганларга қарата нутқ сўзлаб, ГЭСнинг ишга тушишини «Ўзбек халқи тарихида янги даврнинг бошланиши» дея таърифлаган.

— *ГЭСнинг дастлабки инженерлари кимлар эди?*

— Воронин билан Середа. Воронин «ТашГЭСтрам» трести-

нинг бошлиғи эди. Уни кўрмаганман. Аммо Семён Григорьевичнинг танири эдим. У оддий бир хунарманд ишчи эди. Ўзи дехқондан чиққан. Телефон, телеграф билан қизиққан. Инкилобга хизмат қилган. Большевик бўлган. Самарский губерниясидаги дехқонлар ўртасида тарғибот-ташвиқот ишларини олиб борган. Кейинчалик у Тошкентга келиб, водакачкада слесарь, «Курьер» газетаси босмаҳонасида электромеханик, «Таш-ГЭСтрам»да ишчи бўлиб ишлаган. Ўша пайтда трамвайлар дизелдан қувват оларди. Ток етишмас эди. Ленинча ГОЭЛРО плани туртки бўлди-ю, Середа Бўзсувнинг мана шу ерида ГЭС куриш ташаббусини кўтарди. Ўзи курилишга раҳбарлик қилди.

Орага жимлик чўқади. Азиз Ҳақимович ГЭС ёнидаги подстанцияга тикилганча ўз ўйлари билан қолади. Улкан темир симёғочдаги линияларга подстанциядан учтагина сим тортилган. Бу симлар ГЭС ишлаб чиқараётган электр қувватини Урта Осиё энергосистемасига узатиб беради. Бўзсув ГЭСи эндиликда Чирчиқ — Бўзсув энергомаржонидagi ўн тўққиз ГЭСнинг энг кичиги. Ўзбекистонда бундан кичик электростанция йўқ ҳисоб. Бирок, у мазмун эътибори билан катта, дохий нафасини олиб келган, илк бора ўзбек хонадонини чароғон қилган, узогини яқин қилган ГЭС, Тошкент чирогини ёққан ГЭС. Бир қарашда у улкан бир дарёга қўшилаётган кичик бир жилғага ўхшайди. Томчилардан денгиз ҳосил бўлади, дейдилар. Ахир жилғаларсиз, ирмоқларсиз дарё бўлармиди?

Бир оз сукутдан сўнг сўрайман:

— Азиз Ҳақимович, биринчи ўзбек инженери ҳам энергетик деб эшитганмиз...

— Дарвоқе, ахир ана шу Бўзсув ГЭСининг биринчи директори инженер-энергетик Оқил Саидхўжаев эди-да. У кейинчалик Бухородаги, Самарқанддаги электростанциялар курилишига ҳам бошчилик қилган...

— Сиз у кишини танирмидингиз?

— Танганда қандок. Энергетика институтида бирмунча вақт бирга ишлаганмиз. Муллоим, маданиятли, фикри тиник одам эди. Оқил ака аввал Тошкентнинг ўзида техникумда ўқиган. Физикага, электр соҳасига жудаям қизиққан. Техникумни битириб Москвага борган, энергетика институтига кирган. Унинг институти битириб келиши байрам бўлиб кетган дейишади. Тошкент вокзалида республика раҳбарларининг ўзлари кутиб олишган экан. Саидхўжаев сўнгги йилларда ҳам хайрли ишлар қилди. Урта Осиё кишлоқ хўжалигини механизациялаш ва электрлаштириш институтида ишлаб кўплаб иктидорли кадрлар етказиб берди.

Саидхўжаевдан кейин Бўзсувга Раҳим Мирзаевич Ғозиев директор бўлди. Бу одамнинг ҳам ҳаёти қизиқ. Ленинградга ўқишга бориб киролмаган-да, «Электросила» заводиди ишлаб юрган. Рус усталаридан кўп нарсаларни ўрганган. У Бўзсувдан кейин Қодирия ГЭСига узок йиллар раҳбарлик қилди...

Музей директори Рихсивой Пўлатов бир пиёла чойга таклиф эди. ГЭСга олиб борадиган темир зиналардан аста-аста паства тушиб борамиз. Агрегатлар овози эшитилади. ГЭС эшиги олдида ўтаётиб ичкарига бирров кўз ташлаймиз. Боягина тинч, осойишта оқаётган Бўзсув улкан турбиналарни шитоб билан айлантиряпти. Тепада — инженерлик пультада турли хил аппаратлар қаршисида бир йигит ўтирибди.

— Навбатчи инженер Ёндош Исроилов, — деб таништирди уни Рихсивой ака, — шоғирдларимиздан. Қаранглар, илгари ГЭСда саксонга яқин одам ишларди. Эндиликда саксон кишининг ишини биргина ана шу навбатчи инженер бажаради. Ҳаммаёқ автоматлашган. Ҳар бир агрегатдаги, тўғондаги заррача ўзгаришни аппаратлар ўша заҳоти билдиради:

— Бу биргина кичик ГЭСимиздагиси, — изоҳ беради Азиз Ҳақимович, — қолган барча станцияларимизда, ТашГРЭС, Сирдарё ГЭСига ўхшаган йирик иссиқлик марказларимизда ишларнинг ҳаммаси автоматлашган, телемеханизациялашган. Умуман республикамиз энергосистемаси иттифокда биринчи бўлиб қирқинчи йилларнинг охиридаёқ автоматизацияга кўчган. Бу соҳадаги хизматлари учун М. И. Жеребцов, Н. М. Чупраков, Б. Б. Бойжунусов, А. Г. Рижков ўртоқлар СССР Давлат муқофоти билан тақдирланишган... Агар сиз марказий диспетчерлик пультада бўлсангиз кўрасиз. Битта навбатчи инженер ёрдамчиси билан бутун республика энергетикасини бошқариб

туради. Ҳар бир электростанция ишлаб чиқараётган қувват, линиялардаги ўзгаришлар, бу ўзгаришларнинг сабаблари биргина кнопкани босишингиз билан телеэкранда акс этади.

ГЭС дарвозасидан бошланувчи соя-салқин йўл қифт кериб турган ойнаванд бинога олиб чиқади. Бу энергетиклар музейи. Сухбатимиз энди шу ерда — музейнинг чорси айвонида давом этади. Азиз Ҳақимовичга боя дилимдан ўтган саволни бераман:

— Бўзсувдан кейин республикамиз энергетикаси тарихида ёрқин из қолдирган яна қайси қурилишни эслайсиз?

Азиз Ҳақимович бироз жим қолади. Сўнг чиройи очилиб:

— Албатта Фарход ГЭСида, — дейди, — бу ГЭС нафақат энергетикамиз тарихида, балки бутун Ўзбекистон тарихида халқ иродаси, жасорати, фидойилиги тимсоли бўлиб қолди...

— Азиз Ҳақимович, сиз ўшанда, янглишмасак, ВКП(б) Марказий Комитетининг шу қурилишдаги партия ташкилотчиси эдингиз...

— Шундай. Бу жуда улкан қурилиш эди. Уруш йиллари. Қийинчилик. Зўр-зўр йигитларимиз фронтда. Шундай бўлишига қарамай халқимиз базаятни тўғри тушуниди. Партия чақирғига лаббай деб жавоб берди. ГЭС қурилишига олтмиш минг колхозчи келди. Улар «Ҳам сувга, ҳам нурга сероб бўлар эканмиз-да» — деб қувониб-қувониб ишлардилар. Қурувчилар тепаси тол, терак, шох-шаббалар билан тўсилган ертўлаларда яшашарди. Лекин бу кийинчиликлар уларни чўчитолмасди. Улар худди фронтнинг олдинги линиясида душман билан олишаётгандек, кийинчиликларга парво қилмай меҳнат қилишарди.

Фарход ГЭСи қурилиши, бу ердаги шиддат, оммавий қаҳрамонлик урушдан ғолиб чиқишимиз нишонаси эди. Бу ГЭС ишга тушиши билан асрий чўллар чароғон бўларди. Тошкентга эвакуация қилинган эликдан ортиқ саноат корхоналари электр қуввати билан таъминланарди. Металлургия заводи, Чирчиқ химия комбинати ҳам шу ГЭС қувватига кўз тикиб турарди. Буни қурилишдаги ҳар бир коммунист, ҳар бир меҳнатқаш юракдан ҳис этарди, юракдан ишларди.

Академик шоиримиз Ғафур Ғулум бу ҳақда: «Биз қурилишда кеча-кундуз ишламоқдамиз. Биз кечалар ишлаганда кундуз яратишимизга ишонувчи халқмиз. Биз улуг оиламиз. Бахтли оила нурсиз, хароратсиз, муҳаббатсиз бўлмайди. Фарход ГЭС наслимизнинг сўнмас бахтига ёқилган, муаззам бир чорбоғ бўлиб қолди», деб ёзганди.

— Фарход бунёдкорларидан қимлар ёдингизда қолган?

— Андижонлик Охунов, Алиев, Омонов, Алибоев деган алп йигитлар бўларди. Яна Андижондан Фозил Абдусаматов деган йигит ёдимда қолган. Плани 700—800 процент бажарарди азамат. Катта Фарғона каналида доврўг қозонган Дўнан Дўсमतов ҳам шу ерда эди. У бухоролик Фозил Султонов билан бас бойлашиб ишларди. 200 метр баландлиқка кичикроқ уйдек келадиган тупроқ тўла қанорни орқалаб чиқишарди. Фарходнинг ўзи эди улар. Тош майдалайдиган заводда бухоролик Ойша Саидова деган машинист аёл бўларди. Биз уни Ширин дер эдик. Исмиям-жисмиям, қилаётган ишиям шу номга муносиб эди.

Бу тарихий қурилиш халқ орасидан етишиб чиққан оддий, ишбилармон, ташкилотчи, раҳбар кадрлар учун мактаб вазифасини ўтади.

— Ўша қурувчилар, ўша ажойиб кишилар ҳозир қаерда? Биласизми, Азиз Ҳақимович?

Министр ўрнидан даст турди, мени эргаштириб бордию, хоналардан бирининг эшигини очиб, чироқни ёкди:

— Музейимизга марҳамат! — деди у тўлқинланиб.

Унинг ҳаяжони менга ҳам ўтди. Гўё орадан шунча вақт кечмаган, ўша таниш, нотаниш чехралар девордан қараб турибди.

Фотосуратлардан бири олдида тўхтадик. Кенг пешонали, сочлари сийрак, қоп-қора қошли, қиррабурун бир киши мулоим боқиб турибди.

— Ақоп Абрамович Саркисов. Фарход ГЭСи қурилишининг бошлиғи шу киши эди, — дейди Азиз Ҳақимович. — Кўп жонбозлик кўрсатган. Ажойиб одам эди. Бир оғиз гапи билан киши кўнглига нур олиб қиарди. У билан икки оғиз гаплашсангиз, беихтиёр ғайратланиб кетардингиз.

Атоқли ёзувчимиз Константин Симонов бу ташкилотчи ва ишбилармон раҳбар ҳақида, «Аллақачон куриб битказилган қурилишда бир умр унинг қалби қолган», деб ёзган эди.

Акоп Абрамович Фарход ГЭСидан кейин республикамик қуриқларини ўзлаштиришга бош бўлди... Мана бу киши Содик Расулович Расулов. Саркисовнинг муовини эди. У узок йиллар республика Сув хўжалиги министрининг муовини бўлиб ишлаб, яқинда пенсияга чиқди.

— *Ие, мана бу шоир Акмал Пўлат эмасми?*

— Худди ўзи, — дейди Азиз Ҳақимович. — Акмал ака нафақат шоир, яхши ташкилотчи ҳам эди. У 14 километрлик канал қурилишига бош эди. Қўлида 20—30 минг одам ишларди. Бу расмдаги ўртоғимизни таниётгандирсиз — Ҳақим Жалилов, республика Қишлоқ хўжалиги министрининг муовини. Ушанда Ҳақимжон ёшгина, қадамидан ўт чақнаган йигит эди. Аввалига ГЭС темир йўлида машинист, диспетчер бўлиб юрди. Кейин депога бошчилик қилди. Мана бу одам менинг ёрдамчим эди — Софокль Харламович Черенада. Ҳозир биология институтида. Фан доктори, профессор. Бу аёл у кишининг рафикаси, парткабинетимизга мудар эди. Қурилиш партия ташкилоти ҳисобида икки мингга яқин коммунист турарди. «Халқ қурилиши» деган газета чиқарарди...

— *Азиз Ҳақимович, Ўзбекистон энергосистемасида ишлаб, кейинчалик шттифоқ миқёсидаги ишларга кўтарилиб кетган кадрлар ҳақида ҳам тўхталиб ўтсангиз...*

— Улар жуда кўп, — дейди кўшни хона томон бошларкан ҳамсухбатим, — мана, уларга алоҳида стэнд қилдирганмиз. Ана, Пётр Степанович Непорожний, катта ҳаёт йўлини босиб ўтди. Бугунда у СССР энергетика ва электрлаштириш министри. Уша Фарход ГЭСи қурилайётган даврда Урта Осиё гидроэнергетика институтининг бош инженери эди. Қурилишга тез-тез келиб турарди. Павел Петрович Фалалиев — Ўзбекистонда хизмат кўрсатган қурувчи. «Чирчикстрой»да ишлаган. Салор, Шахрихон, Фарход ГЭСлари қурилишида катнашган, «Ўзбекгидроэнергострой» трестининг бошлиғи, республика қурилиш материаллари министри бўлган. 1968 йилдан бери Москвада — энергетика ва электрлаштириш министрининг биринчи ўринбосари. Александр Николаевич Аскочинский — «Чирчикстрой»да бош инженер, бошқарувчи бўлиб ишлаган. Жуда кўп фан янгиликларини системамизга жорий қилган. Академик. Ленин мукофотининг лауреати. Аввал СССР пахтачилик министрининг ўринбосари, кейинчалик СССР Қишлоқ хўжалик министрининг ўринбосари бўлиб хизмат қилди. Фёдор Георгиевич Логинов — Чирчик ГЭСида директор бўлган. Кейинроқ СССР электростанциялар халқ комиссари лавозимида ишлади. Николай Михайлович Чупраков, бая айтганимдек, энергосистемамизга автоматика ва телемеханикани биринчи марта қўллаганликлари учун давлат мукофоти билан тақдирланганлардан бири шу киши. Ана шу Бўзсув ГЭСида бош инженер, директор бўлиб ишлаган. Кейинчалик «Ўзбекэнерго»да ишлади. Сўнгги йилларда эса Глазгогран-энергонинг бошлиғи бўлиб хизмат қилди...

Суратлар, стэндлар, макетлар, рақамлар... Буларнинг ҳаммаси республикамик энергетикасининг тараққиёт йўлидан, бу соҳа кишиларининг азму шижоатидан сўзлайди. Урушдан кейинги йилларда бунёд этилган иккинчи куйи Бўзсув, Оққоқ, Комсомол, Шахрихон, Наманган ГЭСлари, Тошкент ва Қўқон ТЭЦИ, яна Тошкент, Ангрэн, Навоий шаҳарларида барпо этилган йирик ГРЭСлар... Буларнинг ишга тушиши энергетикамик тарихида, республикамик тарихида қувончли воқеа, ажойиб бир янгилик эди.

Қилинган ишлар кўп, санаб адоғига етиш қийин. Рақамлар ёрдами билан айтиб қўя қолайлик. 1945—1965 йиллар давомида электр энергияси ишлаб чиқариш тўрт баравар ошиб, 127 миллиард киловатт-соатга етди. Ҳар йили электр энергияси ишлаб чиқариш 14 процентдан ошиб борди. Ҳали бу қадар ўсиш-ўзгариш жаҳоннинг ҳеч бир мамлакатида рўй бермаган эди.

Азиз Ҳақимович ҳикоясини тўхтади музей залларини хаёланч кезади. Ҳар бир экспонат олдида узок-узок туриб қолади. Мана Сирдарё ГРЭСи. Тўғри, бу ерда макети. Шундай ҳолатда ҳам Урта Осиё энергетикасининг бу гигант корхонаси ҳақида тасаввур қилса бўлади.

— Рақамларга эътибор беринг-а, — дейди Азиз Ҳақимович, — ошқора фахр ила. — ГРЭСнинг умумий қуввати уч миллион киловатт. Бу 1913 йилда бутун Туркистон ўлкасида ҳосил қилинган электр энергиясидан қарийб минг баравар кўп

демак. Бу ГРЭСнинг ишга туширилиши энергетикамик тараққиётида янги босқич бўлди. Уни бутун мамлакат қурди. Иттифоқимиздаги 80 дан ошиб заводлар билан ҳамкорликда ишладик. Турбина-генераторларини Ленинград заводи етказиб берган бўлса, трансформаторларни Запорожье ва Тольятти заводлари, насосларни эса Свердловск, Сум, Қозон, Ульяновск корхоналари етказиб берди. Қирқдан ошиб миллион вақиллари бир онла фарзандларидек қўлни қўлга бериб меҳнат қилдилар. Улар ўша Фарход ГЭСини тиклаганларнинг ворислари эдилар...

Яна ташқарига чиқамиз. Қуёш тиккада. Юзга лов этиб иссиқ уради. Йўлни кесиб ўтиб дов-дахатлар орасидаги скамейкаларнинг бирига ўтирамыз. Бу ер нисбатан салқин. Бўзсув тарафдан ғир-ғир шабада эсади. Оромижон. Унда-бунда «тапта» этиб олма тўкилади, хаёл бўлинад.

— Биласизми, — деди Азиз Ҳақимович, — ГЭС қурилмасдан аввал бу ерлар шаҳарнинг чеккаси, ташландик бир жой эди. ГЭС қурилди, яхши ният билан ниҳол ўтказилди. Мана кўриб турибсиз, бир ажойиб боғ барпо бўлди. Инсон қўли гул. Яхшидан боғ қолади. Қаранг, нурга ўч одам гулгайм ўч бўларкан-да. Ўзбекистонда нечта ГЭС, нечта ТЭЦ, ГРЭС бўлса ҳар бирининг ўз боғи, ўз хиёбони бор. Узокка бормайлик, Мирзачўлнинг қоқ ўртасидаги Ширин шаҳрини олинг. Шинам, кўркам шаҳарча. Боғларини оралаб маза қиласиз. Бу ерда Сирдарё ГРЭСининг ишчи-хизматчилари яшайди. Ширин тобора очилиб, сочилиб, ўтганнича, кетганнича ҳавасини келтиряпти. Унинг чиройини очайтган билансизми кимлар? Бизнинг навқирон нурчилар... Мен сизга айтсам, биродар, оталар ишини болалар, набиралар давом эттиради, ижодий ғайрат билан яшайди, ўринбосарлар. Улар оталари изидан боради. Фақат уларнинг қадами каттарок, илдамроқ, шундоқ бўлгани маъқул.

— *Ана шу қадами илдам ёшлар ҳақида ҳам эшитсак?*

— Бажонидил. Фақат уларнинг қайси бири ҳақида гапирсам экан. Улар жуда кўп. Ёш, юрагида ўти бор, тиниб-тинчимас, янгиликка ўч, ташаббускор ёшлар. Келинг, яхшиси сизга Замира Нёматова ҳақида сўзлаб берақолай. Узиям журналингизга айна қаҳрамон бўлишга арзийдиган киз. Замирахон бизга 1971 йилда Москвадаги халқ хўжалигини бошқариш институтини битириб келди. Кўрдикки, илмга чанқоқ. Жондиди билан ишлайди. Янгилик яратсам дейди. Аспирантурага йўлланма бердик. Ишдан ажралмаган ҳолда энергосистемамизда автоматлаштиришни янада такомиллаштириш устида илмий иш қилди. Иқтисод фанлари кандидати бўлди. Энди у жорий этган янгилик туфайли ҳар йили 850 минг сўм соф фойда олинган. Замирахон ҳисоблаш марказимизни бошқаряпти. Системага кибернетика фани ютуқларини жорий этиш бўйича изланишларини давом эттиряпти.

Умуман, бизда ҳар саккиз энергетикнинг бири янгилик яратувчи, рационализатор...

Азиз Ҳақимовичнинг бу сўзларини тинглаб, ҳозиргина музейдан ёзиб олганим рақамларга кўз югуртираман. Ун биринчи беш йилликнинг ўтган даври мобайнида 130 дан ортик янги техника, 230 фан янгилиги, 8250 дан зиёд рационализаторлик тақлифлари ва саккиз ихтиро энергосистемамик тармоқларида амалиётга тадбиқ этилиб, 12 миллион сўмдан ортик иқтисодий фойда олинди.

Бу рақамларни кўздан кечираман-у, ўйлаиб қоламан. Азиз Ҳақимович айтмоқчи, оталар ишини фарзандлар давом эттирмоқдалар. Ёшлик бор жойда эса, жўшқинлик, яратувчилик бор. Бугунги энергетикамик Замира Нёматовага ўхшаган бил-имдон ёшлар, муносиб ворислар қўлида...

— Ҳаёт оқими ана шундай, — дейди Азиз Ҳақимович, — қаранг, салкам 60 йил ичида республикамик энергетикаси қанчалар юксалди. Республикамизда Илчиқ нури кириб бермаган бирор бир кишлоқ, бирор бир хонадон қолмади деса бўлади. Бу йил биз энергетиклар учун қўшалок байрамлар йили. Электр энергияси эксплуатация қилина бошлаганлигининг 50 йиллигини нишонлаймиз.

Ҳали олдимизда вазибалар кўп. Янги Ангрэн ГРЭСи бу йил иш бошлайди. Таллимаржон ГРЭСи қурилиши жадал сурь-атларда давом этапти. Бу ГРЭСда Урта Осиёда биринчи марта саккиз юз меговаттлик блоклар монтаж қилинаётир. Биз энди

куёшни кўзлапмиз. Куёш нуридан электр энергияси ҳосил қилиш ишлари бошлаб юборилганига анча бўлди. Ҳа, ҳаёт оқими ана шундай...

Азиз Ҳакимович яна ўз ўйлари билан қолади. Биз ўтирган жойдан тўғон, тўғон тепасидаги дохий хайкали шундоқкина кўриниб турибди. Владимир Ильич ўзбек тупроғига мамнун

кўз ташлаётгандек. Беихтиёр Гафур Гуломнинг «Ленин» шеъридаги қуйидаги сатрлар ёдга тушади:

Ёруғлик жаҳоннинг бошланғичидир,
Жонини бағишлар нурга парвона.
Сен ёққан чароғнинг машъаласида
Порлади асрлар, замин, замона...

Сухбатни О. НОМОЗОВ олиб борди.

Ўзбекистон комсомоли тарихидан

Тошкент шаҳар меҳнаткаш ёшлари социалистик союз аъзоларининг 1919 йил 15 апрелдаги умумий йиғилиши қароридан:

«Марказда Бутунроссия Коммунистик Ешлар Союзи ташкил этилганлиги муносабати билан биз ўзимизни ана шу союзнинг бир қисми деб биламиз. Бизнинг союз Коммунистик деб ўзгартирилсин. Шу туфайли союз иши қайта қурилсин».

«Наша газета»нинг 1919 йил 1 ноябрь сонидан:

«Сўнгги йилларда Тошкент РКСМ комитетининг агитация комиссияси мусулмонлар ўқув юртида ва темирйўлчилар интернатиди КСМнинг ячейкасини ташкил этди. Союзга 120 янги аъзо қабул қилинди».

1919 йилнинг охирига келиб Туркистонда РКСМнинг ўз сафига 5499 кишини бирлаштирган 30 союзи бор эди.

Совет республикаси фронт халқаси ичида қолди. 1920 йилнинг баҳорида империалистларнинг совет Россиясига қарши яна хуружи бошланди. Комсомол ўз аъзоларини учинчи марта фронтга йўллади. Оқ полякларга қарши курашга 3 мингдан ошқан комсомоллар жўнаб кетдилар. Туркистон комсомоллари бу борада кўплаб жасорат ва қаҳрамонлик намуналарини кўрсатдилар.

Босмачиларга қарши Самарқандда, Семеречьеда ташкил қилинган кўнгилли отрядлар ва ниҳоят Фарғона ташкилотининг қаҳрамонона кураши Туркистон ёшларининг инқилобни химоя қилиш йўлидаги энг яхши намунасидир. Командирлар курсларига кўнгилдилар ҳисобидан ўтказилган икки развёрстка Туркистон Коммунистик Ешлар Союзининг инқилобий етуқлигидан далолатдир». — Туркистон Марказий Ижроия Комитетининг органи «Известия» газетаси шундай деб ёзганди.

1920 йил январиди Тошкентда Туркистон комсомолининг I съезди бўлиб ўтди. Ўша йилнинг охирида Туркистон комсомоли сафида 20725 йигит-қиз бор эди.

Беаёв курашлар ортада қолди. Мамлакат уруш асоратларини тугатиб янги ҳаётни барпо этишга киришди. Туркистон ёшлари халқ хўжалигини тиклашда ҳам жонбозлик кўрсатдилар.

Завод ва фабрикаларнинг, темир йўлларнинг комсомол ячейкалари ёшларни халқ хўжалик планини бажаришга, ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишга даъват этдилар. Колок участкаларга комсомол зарбдор группалари юборилди.

Мамлакатда очарчилик, болалар қаровсиз. Бу эса комсомоллар учун ўзинга хос фронт эди.

1921 йил мартда Тошкентнинг темир йўл райони комсомоллари бир неча марта шанбаликлар ўтказди. Бу шанбаликларда минг пуд буғдой, бир вагон кўмир ва 34 саржин ўтин юкланиб жойларга жўнатилды.

1921 йилнинг майида Самарқанд ва Хўжанд ёшлари Поволжье, Қирғизистон ва Татаристондан келган 3 минг оч-ночор болаларни қабул қилиб олдилар. Улар учун комсомоллар 27 интернат мактаб қуриб бердилар.

1925 йил 13 февраль кунин Бухорода Ўзбекистон советларининг I съезди очилди. Съезд Ўзбекистон ССРнинг ташкил этилганлигини эълон қилди.

Худди шу йилни республика комсомол ташкилотини ҳам тузишга киришилди. 5-апрелда Самарқандда Ўзбекистон комсомолларининг биринчи ташкилий съезди иш бошлади. Кўхна шаҳарга ёшлар тарбиясига оид долзарб масалаларни кенгашиб олиш ва республика комсомол ташкилотларининг раҳбарлик органларини сайлаш учун олис шаҳар ва кишлоклардан 248 делегат келди.

Шу йили Ўзбекистон комсомол ташкилоти ҳисобида 19374 аъзо ва 3904 кандидат бор эди. Ўша пайтлар устав бўйича комсомолга кирувчи кандидатлик муддатини ўташи, шу вақтда бу юксак шарафли номга муносиб эканлигини амалда кўрсатиши керак эди. Ана шундагина у комсомол сафига қабул қилинарди. Делегатларнинг аксариятининг маълумоти паст, уларнинг кўпи эса яқиндагина ўқишни ва ёзишни ўрганиб олганди. Аммо улар ўзлари ўргамчи бўлишларига қарамай, бошқаларнинг ҳам саводини чиқаришга ҳаракат қилардилар.

Делегатлар Ленинград комсомолларининг Ўзбекистон ёшларини оталикка олиш ҳақидаги ташаббусларини зўр хурсандчилик билан қарши олдилар.

Шу йили:

8 февралда Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг органи «Еш ленинчи» газетасининг биринчи сони чиқди.

Августда Москва, Ленинграддаги олий ўқув юртларига 200 дан ортиқ йигит-қизлар жўнаб кетдилар.

Шаҳобиддин Одилов

ДИЛДА ДАРДИНГ БЎЛМАСА...

«Сохта инсонпарварлик — аксилинсонпарварликдир».

Хусусан, ғоявий-бадиий жиҳатдан мукамал бўлмаган асарларга йўл бериш адабиётнинг инсонпарварлик моҳиятига бутунлай зиддир. Ёш танқидчи Шаҳобиддин Одиловнинг ушбу мақоласида адабиётимиз ривожига халал берувчи иллат — назмбозлик, унинг зарарли оқибатлари ҳақида фикр юритилади.

Збекистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг XVI пленумида маънавий нопок, калтабин шахслар қаттиқ танқид қилинди. Мана шу танқиднинг бир чеккаси адабиётга ҳам бевосита тааллуқли эканини унутмаслик даркор. Зеро инсондаги маънавий номукамаллик учун, аввало, адабиёт жавобгардир. Чунки адабиётнинг асосий вазифаси инсоннинг маънавий мукамаллиги учун курашишдан иборат.

Адабиётимизда ўртамеъна ва ҳатто ундан ҳам паст савиядаги асарларнинг мавжудлиги ва яна пайдо бўлаётгани, нашриёт ва матбуот органларининг эса бундай асарларга йўл очиб бераётганлигига бефарқ қараш кечириб бўлмас бир ҳолдир. Чунки бадий савияси паст асарлар китобхон дидини ўтмаслаштириб, маънавиятини кемтик қилиб қўяди. Инсон қалб ҳолатлари ва ҳаёт ҳақиқати юксак бадийлик билан акс этмаган бундай асарлар коммунизм қурувчиси бўлган китобхоннинг фикрини чалғитиб, ҳаёт ҳақида нотўғри тушунча беради. Бундай асарлар таъсирида китобхон калтабинлик, масъулиятсизлик, лоқайдлик, енгилтаклик руҳида тарбияланиб қолиши мумкин.

Шундай экан, адабиётшунос ва танқидчиларнинг гражданлик бурчи адабиёт майдонидаги ўртамеъна, ундан ҳам паст савиядаги асарларни ҳолисона таҳлил қилиб, муносиб баҳо беришдан, шу йўл билан уларга қарши курашишдан иборат... Нашриёт ходимлари эса турли тўпламлар тузишда адабиётшунос ва танқидчилар фикрини инobatга олишлари лозим. Зеро, тўпламнинг сифати муҳаррирнинг савиясигагина боғлиқ бўлиб қолмасин. Шундай қилинганда, «Ёш гвардия» нашриёти 1984 йили чиқарган «Олтин беланчак» тўпламига ўхшаш китоблар бу даражада сифатсиз бўлиб қолмасмиди!

М. Илёсова редакторлик қилган мазкур китобга ўн битта авторнинг шеърлари киритилган. Аввало, шунини айтиш керакки, «Олтин беланчак» серияси ёш ижодкорларнинг энг яхши асарларини пропаганда қилиш учун мўлжалланган. Бу китобдаги кўпчилик авторлар эса қирқ ёш атрофида. Қирқ ёшли одамни «беланчак»да тасаввур этиш [ҳатто мажозий маънода ҳам] ғалати туюларкан.

Автор танлашда қандай принципга амал қилингани номаълум. Тўпламга биттадан китоблари нашр этилган авторлар, матбуотда фаол қатнашиб турувчи ёш шоирлар билан бирга ўқувчиларга номи унча таниш бўлмаган ҳаваскор қаламкашларнинг ҳам шеърлари киритилган.

Ажабланирлиси шундаки, мазкур тўпламга, асосан, эстетик завқ уйғотмайдиган, китобхон маънавий оламини бойитишга хизмат этмайдиган шеърлар жамланибди. Бу жиҳатдан, ушбу тўплам кейинги йилларда ўзбек шеърлятида илдиз отган бир касаллик — назмбозлик ҳақида анча тўлиқ тасаввур уйғотади. Масалан, Венера Иброҳимова бир шеърда:

Не бир савдоларга дуч келган чоғда
Кўзимга аламли ёшлар тўлмади.
Ишончлар, орзулар қолмади доғда,
Чекиниш, тушкунлик йўлдош бўлмади,

дейди. Қизик, бу шеърни ёзишга шоирани нима мажбур қилди экан! Ахир, шеър, кўпинча дарддан, азоблардан, «аламли ёшлар»дан туғилади-ку! Ахир тирик инсоннинг «Не бир савдоларга дуч келган чоғда» кўзига «аламли ёшлар» тўлиши, «ашончлар, орзулари» «доғда» қолиши, унга «чекиниш, тушкунлик йўлдош» бўлиши ҳақиқат-ку! Ҳаётда кўпчилик худди шундай яшайди-ку! Инсоний туйғулардан махрум одамгина Венера Иброҳимованинг шеърисида тасвирлангандай яшай олиши мумкин.

Шоирнинг ёлғон сўзлашга ҳаққи йўқ. Бугунги кун китобхони бир марта ёлғон сўзлаган, қалб дардини яшириб, сохта табассум этган шоирни ўқимай қўя қолади.

Афсуски, бундай ёлғон сўзлаш, носамимий ёзиш тўпламдаги кўпчилик авторлар ва умуман назмбозларнинг барчасига хос. Масалан, тўпламдаги яна бир шоира — Гулчеҳра Йўлдошева:

Не кўнларни кўрмадик битта гамири орқалаб,
Дил букилар юллардан, эзилмади елкамиз.
Букун ҳаёт бизларни онамиздек эркалаб.
Бахт-иқбол келтирмоқда бугунимиз, эртамиз, —

деб ёзади «Чорлов» шеърисида. Бу гаплар кимгадир нисбатан тўғри бўлиши мумкин. Лекин айрилиқдан азоб чекаётган маъшуканинг шундай дейиши ўқувчини ишонтирмайди.

Назмбозлиқнинг энг характерли намуналари «мадҳия» ёки «бағишлов» жанрида яратилмоқда. Мазкур тўпламдаги кўпчилик авторлар ҳам бу «жанр»да ижод қиладилар. Айниқса, Аҳмаджон Йўлдошевининг «Ишчи қўллари» шеъриси бу жиҳатдан диққатга сазовор. Масалан:

Десам саноатнинг юраги улар,
Бармоқларин қон томири, десам,
Тузумимизнинг нақ тираги улар,
Арзир яратувчи деб азиз билсам,
О, ишчи қўллари, о, ишчан қўллари!

Ва яна:

«Зим»ларнинг мотори шу қўллари, рости,
Шу қўллари — «ТУ»ларини чиқарган кўкка

каби яланғоч маддоҳликдан иборат мисралар айнан назмбозлик намуналари эмасми! Назмбозлар энг юксак туйғулар ҳақида ҳам маддоҳликдан нарига ўта олишмайди. Инсон дилидаги энг ардоқли, энг азиз туйғуларни уйғотувчи Ватан тушунчаси Карим Маллаев учун маддоҳлик объекти, холос:

Сенга фидо бўлсин Каримнинг жони,
Гуллайвергин давлатларнинг султони,
Сен туйғайли бутун халқимнинг нони,
Ер юзининг жаннатисан, Ватаним.

Ҳатто шоирнинг самимийлиги ҳам назмбозлиқни оқлашга баҳона бўла олмайди. Аксинча, баъзан шеърдаги самимият ўқувчида нохуш таассурот қолдириши мумкин. Чунончи, бачкана одамнинг самимияти ёки нопок кимсанинг самимийлиги каби. Масалан, «Тилак» газалида Усмон Файзийев носамимийлик қилган дея олмаймиз:

Ешим юзга етиб, шеърни тенгсиз билан ўйнасам,
Ҳуркак оҳу каби, қоши қундуз билан ўйнасам.

Лекин самимий айтилаётган гапнинг мазмуни қандайлиги муҳимроқ. Умуман, самимият деган тушунчани тўғри англаб олиш керак. Масалан, ёрнинг фақат висолидан роҳат топиш шунчаки табиий эҳтиёж, вужуд талабидир. Бу борада самимийлик қилишнинг ҳожати ҳам йўқ. Зеро, барча тирик жоннинг табиий эҳтиёжи деярли бир хилдир. Бу истак қондирилганда вужуд эҳтиёжи ҳам йўқолади. Аксинча, маънавий эҳтиёж фақат баркамол инсонга хос бўлиб, вужуд талабидан, яъни истакдан бутунлай фарқ қилади. Бу борадаги самимиятнинг вужудга ҳеч бир алоқаси бўлмай, бунда фақат руҳни камол топтириш тушунилади. Зеро, бу тоза эҳтиёж чексиз, чегарасиздир. Адабиёт ҳар қандай туйғу баён қилинавериладиган кимсасиз майдон эмас. Шоир туйғуларини, ҳолатини минглаб ўқувчилар кузатиб турадилар. Улар шоир шеърларидан туйғуларига ҳамоҳанглик ахтардилар. Шеърдан руҳий қувват олишга интиладилар. Демак, шоир майда туйғулар ҳақида самимийлик қилишнинг ҳожати йўқ. Майда туйғулар борасидаги самимияти шоирнинг обрўсини тўкади, холос.

Тўпламдаги шоирлардан яна бири — Карим Маллаевнинг «Умр йўлдошимга» шеъриси ҳам самимий, аммо ўта шахсий гаплардан иборат:

Сен билан файзли кулбаи хонам,
Сен билан қувонар отам ҳам онам.
Дилбарим, сен ила шоирман мен ҳам,
Ҳаётим жаннати ўзинг экансан.

Чамаси, Карим Маллаев ҳам, бошқа назмбозлар каби қайси шеърни китобхонга тақдим этиш мумкин-у, қайсисини ён дафтарда сақлаган маъқул эканини фарқлай билмаса керак. Ахир, шеърятда ҳам этика деган тушунчага бироз роя қилиш лозим. Бунинг учун шоир озгина бўлса-да, дидли бўлиши керак.

Шеърларнинг баъзан мантиқсиз ёки хато фикр асосига қурилгани ҳам назмбозлиқнинг бир кўринишидир.

Мусулмонқул Асқаровнинг «Оламнинг таянч нуқтаси» шеъриси шундай бошланади:

Самовий юлдузлар қафтимда чақнар
Ва чексиз фалакка таратишар нур.
Сайёра бошини силаб ардоқлар,
Тўхтаманг бир зум, дер буюк тафаккур.

Шеърятнинг ҳеч қаерда битилмаган ўзига яраша қонунлари, эстетик принциплари бор. Чунончи, самовий сўзи билан ёнма-ён қафт сўзининг қўлланиши шеърятга хос эмас. «Самовий юлдузлар қафтимда чақнар» ўта абстракт фикр. Ер шаридан бир неча баробар катта «самовий юлдузларнинг инсон қафтида чақнаши тасаввурга сиғмайди. Иккинчидан, «сайёра бошини силаб» ардоқлайдиган «буюк тафаккур» ким! Умуман, «сайёра бошини силаб» ардоқлашни авторнинг ўзи тасаввурга сиғдира оладими! Тафаккур — абстракт тушунча. «Силаб» ардоқлаш эса конкрет ҳаракат ифодаси. Демак, булар мантиқан бир-бирига боғланмайди. «Сайёра», яъни планетанинг «боши»ни кўз олдимга келтира оладим. Ахир, планетанинг шакли ўзи юмалоқ-ку! Тўғри, бадиий адабиётда жонлантириш усули қўлланилади. Лекин ҳар нарсанинг ҳам меъёри бўлиши лозим. «Оламнинг таянч нуқтаси» номли жиддий бир шеърда «сайёра»ни жонлантириш, унга «бош» ато этишга зарурат йўқ эди.

Бундай камчиликлар Зайниддин Баҳриддинов шеърларида айниқса кўп учрайди. Масалан, бир шеърисида у:

Турналар ҳам жануб томон учдилар,
Кенг қулочин сен гўзалга қолдириб,—

дейди. Аввало, турнанинг қулочи йўқ. Бу мажозий маънодаги сўз. Турна фақат парвоз қилаётгандагина қулоч ёзиб учади. Лекин қулочини қолдириб [агар бу сўз «қанот» маъносига ишлатилган бўлса] уча олмайди. Шу шеърнинг якунидаги фикр нотўғрилиги билан бирига, асоссиз равишда тушкун кайфият уйғотади:

Оҳу қайтар, қайтар тўти боғларга,
Турналар ҳам яна қайтиб ўтади.
Булбул меҳмон бўлар хушнуд чоғларда,
Мажнунтоллар яна куртак отади.
Дунё қайтар, ахир дунё азалик,
Аммо қайтмас сендаги бу гўзаллик.

Табиатга нисбатан гўзал қиз ҳам, тўти, турна, мажнунтол ва оҳу ҳам бир хил тушунчалар. Уларнинг барчаси азалий ва абадий табиятнинг бўлакчалари. Шундай экан, уларни сунъий равишда қарама-қарши қўйиш нотўғри. Қолаверса, қизнинг гўзаллиги ҳам ўткинчи эмас. У қизнинг фарзандида қайтарилади.

Фикрий саёзлик ҳақида гап кетар экан, яна Мусулмонқул Асқаров машқларига мурожаат этишга тўғри келади. Чунки унинг шеърларида бу ҳол, айниқса, яққол кўринади. Масалан, «Теранлик» шеърисида шундай мисралар бор:

Оҳ, мунча теран-ей майса учлари,
Осмонни кўтариб турибди қаранг.

Теран сўзи «чуқур маъноли» ёки «жуда ҳам чуқур» маъносини билдиради. Демак, уни «майса учлари»га нисбатан қўллаб бўлмайди.

Кучли ва терандир ўйларим менинг,
Кифтида бу олам — сайёра юзлаб, —

дейди яна М. Асқаров. «Теран ўйлар» дейиш тўғри. Лекин «ўйларим кафти» иборасини қандай тушуниш мумкин! Нима ҳам дердик! Назмбозларнинг барчаси ҳам шоирлар одамлардан бошқачароқ сўзлайди, деб ўйлашлари янгилик эмас-ку!

Баъзан иқтидорсиз шоирнинг ҳам айрим шеърлари бизга ёқимли туюлади, қалбимизга ҳамоҳанг эшитилади. Бунинг сабаби эса, таассуфки унча кўнглили эмас. Масалан, Усмон Файзиевнинг мазкур тўпламдаги «Арзимас» ғазали қалбларга илқиклик беради. Уни қайта-қайта ўқиб ҳам янги бир маъно топамиз. Лекин бу ғазилатларнинг бирортаси Усмон Файзиев ижодига хос эмас. Мазкур ғазалда эса «шоир»имиз халқ орасида айтилиб юрадиган ҳикматли гапларни сал-палгина ўзгартириб, ўзлаштириб қофияли тарзда ифода этган. Чунончи:

...Сезмаса дардингни Усмон, бирга юрган жўралар,
Дўсти, содиқ номига бул ошнолар арзимас.

Бу фикр халқ орасида «Дўст бошинга мушкул иш тушганда билинади» тарзида кўпроқ қўлланилади.

Карим Маллаевнинг мақолларида ҳам шундай яқинлик сезилади. Масалан:

Яхши ёрни билай десанг,
Энасининг ўзини кўр...

Халқимиз бу ҳақда қисқагина қилиб «онасини кўриб, қизини ол!» дейди.

Ниҳоят, назмбозларнинг энг ожиз ва энг кучли томонлари, яъни шеърнинг шакли, фикрнинг салмоғи, унинг ифодаси ҳақида ҳам мазкур тўплам тўлиқ тасавур беради. Масалан, тўпламдаги шоирлардан бири — Иброҳим Азимбоев шеърларида яхши фикр жўн, баъзан яланғоч, хитобнома шаклда ифодаланади:

Кимдир тезроқ катта бўлмоқчи, қизик,
Шўх-шан болаликка қайтмоққа ким зор...

Афсуски, бу яхши фикр жуда жўн ифодаланган. Қолаверса, у узунгина бир шеърнинг бевосита хулосаси бўлиб жарангламайди.

Аҳмаджон Йўлдошевнинг «Сибирь кенгликлари» шеърларида:

Шонли Ватанимнинг металл базаси,
Қудратли саноат маркази сенсан.
Сендан шифо толгай эллар яраси,
Бу қадар ҳузурбахш, бу қадар кенгсан!
Магнитгорск Кузбасс, Барнаул
Доим қоплаб келган юрт эҳтиёжини

каби мисралар ҳам фақат юзаки тасвирдан иборат бўлиб қолган. Бу ҳароратсиз шеърнинг Шукшин хотирасига бағишлангани таажубланарли. Балки Аҳмаджон Йўлдошев, чиндан ҳам Шукшинни ҳурмат қилар. Лекин мазкур шеърда атоқли адибга бўлган муҳаббат излари кўринмайди. Ахир Шукшин бутун умри мобайнида кўзбўямачиликка, юзакиликка қарши курашиб ўтган буюк қалб эгаси-ку! Унга бағишланган шеър ҳам юксак савияда бўлиши керак эди.

Усмон Файзиевнинг ғазаллари эса назмбозлик намуналари сифатида шаклан мукамаллиги билан ажралиб туради. Масалан, уларда вазн, оҳанг жойида. Бундан ташқари, чиройли ўхшатишлар, жонлантириш, сифатлаш каби бадиий воситалар қўлланилган. Афсуски, бу ғазалларнинг ҳеч бири фақат Усмон Файзиевгагина хос эмас. Чунки, шоирнинг ўз дил дарди, интим туйғулари, самимий фикри бу ғазалларда ёрқин акс этмаган. Унинг дунёқараши, китобхонга нима дедоқчи эканлиги қоронғи. «Бор сабаб» ғазалини ўқиб бу гапларга ишонч ҳосил қилиш мумкин. Бундаги «гулга монанд», «сернаво булбул», «шан диёрим», «оразини гулгун» каби иборалар классик адабиётда ишлатиллавериб сийқа образларга айланиб қолган. Улар бугунги кун ўқувчисига эстетик завқ бермайди. Бугунги кунда бу иборалар ўрнига конкрет ифодалар қўллаш лозим. Бундан ташқари, мазкур ғазалда ягона руҳ сезилмайди.

Шоир руҳи гўё парчаланиб кетгандек. Чунончи, ғазалининг биринчи байтида маъносиз руҳ ҳукмрон:

Волаю шайдолимга орази гулгун сабаб,
Суврати ҳайронлигимга дашт аро сунбул сабаб.

Иккинчи байтда кўтаринки бир кайфият ифодаланади:

Гулга монанд шан диёрим гулларин жондан севиб,
Чин юракдан куйлашимга сернаво булбул сабаб.

Учинчи байтда эса осойишталик сезилади:

Мен вафо сирини пинҳон сақлагайман бир умр,
Этиқод бардамлигимга асли, дўстлар, гул сабаб.

Шеър шу тарзда давом этди. Ва, ниҳоят, охириги байт публицистик руҳ билан якунланади:

Бир сабабдан минг сабаб ахтарма Усмон, бор сабаб,
Қилни қирқ ёрмоққа асли ўйласам кўнгли сабаб.

Ахир шеър ягона руҳий ҳолатнинг ифодаси эмасми!! Шоир руҳининг шеърда бу қадар парчаланиб кетишига сабаб аниқ: ундаги дард, изтироб етарли даражада кучли эмас. Унинг хаёлини бетиним безовта қилган, ким биландир дардлашмас юрагини портлатиб юборадиган қайғуси ёки кўвончи йўқ. Бинобарин, унинг айтмоқчи бўлган фикри ҳам аниқ эмас. Яна ҳам тўғрироғи, у қалб дардини ифодалаш учун эмас, шунчаки бир шеър ёзишга ҳаракат қилган.

Мана шу тарзда аниқ бир туйғусиз, кучли дардсиз шеър ёзишга уриниш натижасида баъзан жуда кулгили жумлалар пайдо бўлиб қолади. Масалан, Мусулмонқул Асқаров «Оймомага илтижо» шеърларида:

Катталар болани овутиб баъзан,
Ойни кўрсатиб ва шундайин дейди, —

деб ёзади. Ҳатто энг нўноқ прозаик ҳам фикрини бу тарзда ғализ баён қилмас керак: «Ойни кўрсатиб ва шундайин дейди». Бу ерда «ва» боғловчиси зўрма-зўраки тикиштирилгани кўриниб турибди.

Гапнинг очиги, бугунги кун ўқувчисига бирор бир шеърни янгилик деб тақдим этиш жуда қийин. Хусусан, шеърнинг мавзуси ва ғоясидан доимо янгилик ахтаравериш ҳам тўғри эмас. Шоирнинг самимийлиги, шеър ёзишга ундаган, шеърда ифодаланган дардининг, изтиробининг кучи, ҳаёт ҳақиқатини қай даражада маҳорат билан акс эттираётгани асарнинг қимматини белгилайди.

Бу жиҳатдан ушбу тўпламдаги Муҳаммад Юсуф, Бозор Холлиев ва Шўхрат Умаровнинг шеърлари диққатга сазовор. Афсуски, Бозор Холлиев ва Шўхрат Умаров мисолида биз назмбозлик касалининг тузуккина шоир бўла олиши мумкин бўлган ижодкорларга қандай зарарли таъсир қилаётганлигини ҳам кўришимиз мумкин.

Йўл чеккасини этдилар асфальт,
Тош остида қолди майсалар.
Кошки қайта кўтаришиб қад,
Нур ва сувга кокил чайсалар.

Шўхрат Умаровнинг «Гиёҳлар» шеъри шундай бошланади. Бу ерда «майсалар» сўзига «чайсалар»нинг қофия қилиниши ёқимли оҳангни вужудга келтирган. Шеърдаги «кошки» сўзи эса авторнинг самимийлигини кўрсатади. Шу тарзда, бир қарашда оддий, таниш воқеа диққатимизни жалб қилади. Воқеанинг ривожини, якуни бизни қизиқтиради:

Курашдилар шу орзу учун,
Томирларда тўғилди бардош,
Туртиб, ёриб чиқдилар бир кун,
Асфальт узра кўтардилар бош.

«Курашдилар шу орзу учун» анча жўн ва мавҳум ифода. Бу ифодани фақат тош остида қолган майсаларга эмас, янгилик ахтарган олимга, ваъдаси катта дехқонга, юксак маррани кўзлаган спортчига нисбатан ҳам айтиш мумкин. «Томирларда тўғилди бардош» мисрасида «томирлар» сўзи майсага нисба-

тан кўполроқ эшитилади. Умуман, бу мисра аввалги мисранинг олдида келиши керак эди. Чунки, мантиқан олганда, аввал бардош туғилади, сўнг курашга отланилади. «Туртиб», «ёриб чиқдилар» феълларининг ёнма-ён келиши ҳаракатнинг давомийлигини, узвийлигини кўрсатаётгандек. Лекин шу икки феълнинг ўзи узоқ вақт давом этган ҳаракатни ифодалай олмайдди. Бинобарин, майсаларнинг ёруғликка осонликча эришмагани шеърда кўринмайди. Шунинг учун ҳам бу ҳолат эстетик завоқ уйғотмайди. Шеърнинг якуни эса хабар ва хитобдан иборат бўлиб қолган:

Гиеҳларким, шу митти нимжон,
Тошни ёриб чиқди қуёшга,
Сен ҳам шундай яшагин, инсон,
Умидингни кўтариб бошга!

Бу фикрнинг самимийлигига ҳеч шубҳа йўқ. Лекин бугунги кун ўқувчиси ошкора хитобларни мутлақо ёқтирмайди. Зеро, бу ҳам назмбозлиқнинг бир белгисидир. Умуман эса, асарнинг хулосаси унинг мазмунидан бевосита келиб чиқиши керак. Бадийлик қонунини шунини талаб қилади.

Агар автор ўзини қаттиқ ҳаяжонга, изтиробга солмаган воқеаларни тасвирласа унинг асарлари ўқувчи меҳрини қозона олмайдди. Бу ҳақиқатни, аввало, яхши шеърлар ҳам ёза оладиган шоирлар доимо ёдда тутишлари лозим. Мазкур тўпلامга яхши шеърларидан кўра кўпроқ бадий бўш асарлари киритилган Бозор Холлиевга бу фикр айниқса, тааллуқлидир. Тўғри, биз «яхши» деган асарлар ҳам юксак шеърят намунаси эмас. Лекин буларда изланаётган шоир қалбнинг дардлари сезилади.

Бозор Холлиевнинг баъзи шеърларида фалсафийлик белгиларининг кўрилиши унинг келажакга умид уйғотади. Лекин ҳозирча бу шеърлар бадий жиҳатдан ҳам, фалсафий жиҳатдан ҳам мукамал эмаслигини, Бозор Холлиевнинг назмбозлик касалидан халос бўла олмаётганини ҳам таъкидлаш лозим. Масалан, «Ой-қуёшнинг ботиб-чиқишини» деб бошланувчи шеърда «яшамоннинг маъноси» ҳақида фикр юритилади. Афсуски, шоирнинг шахсий фикри, қалб дарди, изтиробли мушоҳадаси тасвири керак бўлган ерда умумий такрор гаплар айтилади:

«Кашф этмасанг эзгулик зарбин[!]
Ёмонлиқни этмасанг вақрон,
Наволарни фарқлай билмасанг,
Мўъжизага бўлмасанг асир,
Ахтармасанг сир у синоат,
Курашмасанг ҳақиқат учун,
Сен дунёга келмабсан ҳали.

Бу гаплар қанчалик тўғри бўлмасин, ўқувчига ҳеч қандай янгилик бермайди. Изтиробсиз, дардсиз мисралар ўқувчида ҳам изтироб уйғотмайди. Аксинча, бадий жиҳатдан мукамал бўлмаган шеър ҳам, агар унда шоирнинг дарди самимий ифодаланган бўлса, ўқувчи диққатини тортади, хайрихоҳлик уйғотади. Бозор Холлиевнинг баъзи шеърларида дил дарди бачкана умидларсиз ифодалангани, бу ҳол шоирнинг самимийлигига шубҳа уйғотмайди:

Сира тинч қўймайди бешафқат хаёл,
Севги гоҳ йиғлатиб, гоҳи кулдирар.
Дайриликча бардош берарман алҳол,
Лекин мени соғинч бир кун ўлдирар.

Аммо дил дарди самимийлик билан ифодаланган шеърнинг бадий жиҳатдан мукамал эмаслиги унинг таъсир кучини камайтиради. Юқорида келтирилган парча «Соғинч» шеърдан. Унинг биринчи ва иккинчи бандлари хулосага бевосита замин тайёрламайди. Чунончи, биринчи бандда кўтаринки кайфият ифодаланади. Иккинчи банд эса биринчи банд билан бевосита боғланмаган. Ҳолбуки, шеърдаги ҳар бир мисра бошқа мисралар билан, ҳар бир сўз бошқа сўзлар билан узвий алоқадорликда жойлашиши керак.

Учинчи бандда сўнги мисрадаги «соғинч» сўзи асосий фикрни ифодалапти. Бинобарин, у «ўлдирар» сўзининг олдида келганда ифоданинг раволиги ошган бўларди. Чунки, қайси сўзга диққатни кўпроқ жалб қилинмоқчи бўлса, одатда, ўша сўз кесимнинг олдида қўлланилади.

Гап шеър стилистикаси ҳақида кетар экан, назмбозлиқнинг

яна бир характерли қирраси — сўзга эътиборсизлик ҳақида ҳам айтиб ўтишга тўғри келади. Зеро, сўзларни тўғри ишлата билмаслик оқибатида баъзан мантиқсизлик юзага келса, баъзида биргина сўз бутун шеърнинг таъсир кучини камайтиради юбориши мумкин. Масалан, Аҳмаджон Йўлдошевнинг «Бетховен» шеъри яхши бир банд билан яқунланади:

Бу куйни англамак учун япроқдан
Тил керак ва лозим япроқдан юрак
Ёки кешиш керак тамоюл қулоқдан,
Ё табиат бўлиб яралмоқ керак.

Мана шу ерда «тил» сўзи ноўрин қўлланилган. Чунки «тил» «куйни англаш учун» эмас, таъм, маза сезиш учун керак. Шу шоирнинг «Муса Жалил» шеърдаги:

Уфқлар бағридан балқиди у тонгдай,
Яшил кулгу бўлди кўлмак лабида, —

байтида «кулгу» сўзи ўрнида «қўшиқ» сўзи қўлланилганида шоир образи ёрқинроқ тасвирланган ва шеърнинг таъсир кучи анча ошган бўларди.

Муслмонқул Асқаровнинг юқорида тилга олинган «Оламнинг таянч нуқтаси» шеърда эса ўзбек тили стилистикаси нуқтаназардан ҳам хатога йўл қўйилган. Ўзбек тилида эга учинчи шахс кўпликда келганда, кесим кўплик формасида ҳам, бирлик формасида ҳам қўлланилиши мумкин. Масалан, «болалар келди» каби. Лекин ҳеч қачон эга бирликда, кесим кўпликда қўлланилмайди («Бола келдилар» каби). Юқоридаги шеърдан эса «сайёра тўхтамайдилар» деган мантиқий хулоса келиб чиқади. «Тўхтаманг»даги «нг» кўшимчаси хурмат маъносидан ишлатилган бўлиши эса мантиққа зид. Чунки, шеърда тасвирланган «сайёра бошини силаб» ардоқлаган «буюк тафаккур» табиат деб тушуниладиган бўлса, у сайёрага нисбатан бачкана тарзда «сайёра, тўхтаманг» демаган бўларди. Балки, оналарга хос меҳр билан «Тўхтама!» дейиши мумкин эди. Агар «буюк тафаккур» инсон деб тушунадиган бўлса, шеърнинг давомиди бу фикрнинг акси айтилади: «Мен заррин нуқтаман ушбу оламда».

Сўзларни ўз ўрнида ишлата олиш учун шоир она тили имкониятларини яхши билиши керак. Умуман олганда эса, икнокам иқтидорли шоир қайси сўзни қаерда қўллаш ҳақида бировнинг маслаҳатига муҳтож эмас. Чунки, иқтидорли шоир шеърятнинг қонун-қондаларини ўзи кашф қила олади. Аслида, ҳақиқий шеър қоғоздан аввал шоир қалбида туғилади. Шоир эса, гўё биров айтиб тургандек, қалбдагини қоғозга кўчиради. Шеърнинг оҳангидан тортиб гоёсигача шоир қалби назорати остида яратилади ва биринчи ўқувчи, аслида, шоирнинг ўзи бўлади. Шунинг учун ҳам шоир сезир ва ҳалол бўлиши лозим. У қалбига астойдил қулоқ солиб айтилмоқчи бўлган фикрни, унинг шаклини ўқиб олиши ва ҳалоллик билан ўзидан ҳеч бир ўзгариш киритмай, фақат қалб сўзларининг қоғозга тушириши лозим. Шундай қилинганда, самимийлигига ўқувчида шубҳа уйғотмайдиган шеърлар дунёга келади. Шеър қоғозга тушгандан сўнг эса, шоирнинг энг асосий вазифаси бошланади. У шеърни аслига солиштириши, яъни муҳаррирлик қилиши керак. Шу ўринда Лев Толстойнинг: «Юрак билан ёзгини, ақл билан тузат», деган сўзларини эслатиб ўтиш жоиздир. Қалбдаги туйғу, яъни шеърнинг асли қанчалик барқарор бўлса, шоирнинг бу вазифаси шунча осонлашади. Шоир шеърни қоғозга кўчирётганида йўл қўйиши мумкин бўлган ҳиссий-фикрий хатоларни тузатиб олади. Агар қалбдаги туйғу, яъни шеърнинг асли ўткинчи бўлса, у ҳолда шоирнинг хатолари тузатилмай қолавериши аниқ.

Кўриб ўтганимиздек, мазкур «Олтин беланчак» китоби таъбир жонз бўлса, қандай ёзмалик керак ёки қандай асарларга қарши курашиш лозим, деган саволларга тўла жавоб бериши билан ҳам характерлидир.

Фақат Мухаммад Юсуфгина бундан мустасно. Лекин, афсуски, мазкур тўпلامга киритилган шеърлари у ҳақда тўғри тасаввур бермайди.

Маълумки, ҳар қандай иқтидорли шоир ижодида ҳам кашфият даражасига кўтарилмаган шеърлар бўлиши табиий. Қизиги шундаки, мазкур тўпلامга Мухаммад Юсуфнинг кўпроқ шундай шеърлари киритилди. Албатта, «Инсон», «Суюнчиқ» ва «Кўкрак тўла орзу ю ташвиш» ҳамда «Ишо-

нардим, турна кишнаса» деб бошланувчи шеърлар шоирнинг иқтидорини кўрсатиб турибди.

Бироқ, Мухаммад Юсуфнинг мазкур тўпламга киритилган кўпчилик шеърлари вақтли матбуотда эълон қилинган асарлари каби юксак савияда эмас. Хусусан, «Урушда ҳалок бўлган солдат-шоирнинг севгилисига мактуби» ва «Мени эса беш йил кутди бир сулув» деб бошланувчи шеърларда фикрий нотугаллик бор. Биринчи шеърда солдатнинг вафосиз маъшукасидан нима учун кечирим сўраётгани очилмай қолган, «Ҳалима энам аллалари» шеърда ҳам номукаммаллик сезилади. Гапнинг очиги, Мухаммад Юсуфдек иқтидорли шоир шеърларидаги бу камчиликлар кишини таажубга солади.

Бу камчиликлар муҳаррирнинг бадий таҳрири натижаси эмасмикан, деб ўйлаб ҳам қолдим. Чунки, Мухаммад Юсуфнинг «Назир отанинг ёш шоирларга дилдаги гаплари» шеъри «Шарқ юлдузи» журналининг 1983 йил, 1-сонда ҳам эълон қилинган. Шеърнинг китобдаги вариантыда эса асосий фикрни ифодаловчи мисра асоссиз равишда олиб ташланибди.

Оригиналда:

Биласизми! Баракалла, билсангиз агар,
Билганингиз катта йўлда ўзи бир манзил.
Эзаверинг, болаларим, ҳаммангиз шоир,
Шеърингизни босишади, мана мен кафил...

Китобда иккинчи мисра тушириб қолдирилган. Бошқа шеърларда ҳам шундай ўзгаришлар бўлмаганмикан!

Кўриб ўтганимиздек, «Олтин беланчак» тўпламидаги ягона иқтидорли шоирнинг ҳам энг сара асарлари танлаб олинмаган, аксинча, унинг бадий бақувват шеърлари бу тўпламга тасодифан кириб қолгандек. Қолган ўн авторнинг ғоявий-бадий жиҳатдан мукамал, оригинал бирорта шеъри бу тўпламда кўринмагани яна ҳам ажабланарли ҳол.

Завод ишчиси брак маҳсулот ишлаб чиқарса, аввало бу учун унга ҳақ тўланмайди. Иккинчидан, брак маҳсулот реализация қилинмайди, яъни ундан фойдаланилмайди. Агар у реализация қилинса, бунинг учун ишчи эмас, заводдаги масъул шахслар жавобгарликка тортилади.

Бу ҳолни бевосита адабиётга ҳам тадбиқ қилиш лозим. Агар нашриётга келтирилган шеър ғоявий-бадий жиҳатдан мукамал бўлмаса, демек, у шоирнинг брак маҳсулоти. Иккинчи томондан, нашриёт ходимлари брак маҳсулотни реализация қилганликлари, яъни ғоявий-бадий жиҳатдан мукамал бўл-

маган асарни нашр қилиб, уни минглаб китобхонларга «туҳфа» этганликлари учун ҳам маънавий, ҳам моддий томондан жавобгар бўлишлари керак. Балки, улар инсонпарварлик нуқтаи назаридан иш кўрдик, ахир шунча машаққатлар билан ижод қилаётган авторларни қўллаб-қувватлаш ҳам керак-ку, дейишар. Қолаверса, улар «китобимни чиқаринг» деб келувчи авторлар кўп, улардан қайсидир йўл билан қутулиш ҳам керак-ку, дейишлари мумкин. Балки шунинг учун нашриёт ходимлари ўн битта авторнинг шеърларини бир китобчада эълон қилиб, уларга ҳам, ўзларига ҳам таскин бериб юришгандир.

Аввало, инсонпарварлик умум манфаатларига тўғри келгандагина ўзини оқлайди. Сохта инсонпарварлик — аксилинсонпарварликдир. «Олтин беланчак» тўпламидаги шеърларнинг таҳлили эса шунини кўрсатадики, мазкур китоб ўқувчи дидини ўстиришга, маънавиятини бойитишга хизмат этмайди. Аксинча, китобхон маънавиятини келтириб қилиб қўйиши билан брада, унинг кўз олдига шеърнинг, шоирнинг қадрини ерга уради. Иккинчи томондан, мана шундай саёз, дидсиз ёзадиган, назмбозлик билан шуғулланувчи кўплаб ҳавасмандларга ўзини ҳам шоир деб аташ имконини беради. Ўз навбатида улар ҳам юз, икки юз мисра қофиялаштирилган жумлаларни китоб ҳолида эълон қилишга ошиқадилар. «Олтин беланчак»ка ўхшаган китоблар эса уларнинг хатти-ҳаракатларини оқлайди. Шу тариқа назмбозлик авжига чиқади. Ун беш-йигирма «шоир» адашганини ўзи ҳам билмай шеърият бўстонида «жавлон уради». Ёш улғайиб, тажриба ошган сари улар шеър техникасини бирмунча яхши ўрганиб оладилар. Кейин эса «бадий жиҳатдан бўш»лигини исботлаб бериш қийин бўлган кўплаб ўртамеъна асарлар ижод қилдилар. Бу ёғи, энди айлана тарзида давом этаверади...

КПСС Марказий Комитетининг 1983 йил июнь Пленумида сўзлаган нутқда ўртоқ К. У. Черненко: «Инсоннинг ўзини ўзгартирмай туриб жамиятни революцион тарзда ўзгартириб бўлмайди», деган эди. Бу сўзлар адабиёт ва санъатга ҳам бевосита дахлдордир. Чунки, адабиёт ва санъат инсонни ўзгартирувчи қудратли воситадир. Инсоннинг қайси тарафга ўзгариши асарларимизнинг сифатига ҳам боғлиқ. Масалан, юқорида таҳлил қилинган назмбозлик намуналаридан бўлиши «Олтин беланчак» каби китоблар ўқувчи онгини, маънавиятини камолотга етказиш учун хизмат этиши қийин. Бас, шундай экан, бундай асарларнинг эълон қилинишига йўл қўймаслик барча ижодкорларнинг, нашриёт ва матбуот органлари ходимларининг виждон талабларига айланмоғи лозим.

Ўзбекистон комсомоли тарихидан

1926 йил. Хотин-қизлар озодлиги... Бу осон бўлмади. Хали халқнинг кўп қисми эскилик таъсирида эди. Бу муҳим ишни амалга оширишда, аёлларни паранжи балосидан халос қилишда ҳам комсомол партиянинг энг яқин кўмакчиси бўлди.

Бир лавҳа:

Сойгузар маҳалласида тўйга тайёргарлик кетарди. Андижоннинг кўзга кўринган актив йигитларидан Қодир Давлатов уйланыпти. Наҳотки у ҳам комсомол бўлатуриб эскилик таъсирини тушса? Йўқ. У бундай қилмайди. Келинни паранжида кўришни истамайди. У тўй куни шундай қилди. Севгилис паранжисини олиб ташлади. Келиннинг қариндошлари учун эса бу иснод эди. Улар куёвларига ваҳшийларча ташланиб, уриб оёғини синдирдилар. Қодир Давлатов азобланиб ўлди. Аммо баринбир ўзбек аёллари паранжиларини ташладилар.

Бу ҳақда «Партия турмуши» журнали хабар берганди.

1929 йил 20 январь куни «Правда» газетасида В. И. Лениннинг «Мусобақани қандай ташкил қилиш керак» деган мақоласи эълон қилинди. ВКП(б) Марказий Комитети комсомолларни мусобақанинг ташаббускорлари бўлишга, ишлаб чиқаришда авангардлик кўрсатишга чақирди.

Ўзбекистон ёшлари маҳсулот етиштиришни кўпайтириш, сифатини ошириб, таннархини камайтириш борасида жонбозлик кўрсатдилар.

Республика комсомоллари саноатнинг янги — тўқимачилик, химия, ипакчилик, металлни қайта ишлаш тармоқлари юзага келишида бош-кош бўлди. Шаҳар ва қишлоқларда зарбдор бригадалар тузилди.

Мамлакатни индустриалаштириш, халқ хўжалигига янги техниканинг кириб келиши уни бошқара оладиган малакали ишчиларни талаб қиларди. Ўзбекистон комсомоли қурилиш, транспорт, саноат соҳаси учун кадрлар етиштиришга киришди. Жойларда малака ошириш курслари, фабрика ва завод билим юртлари ташкил этилди.

Тоҳир Йўлдошев

Юракдаги эҳтиёж

*Бир неча йиллардан буён Ўзбекистон
ЛКСМ Марказий Комитети ва Ўзбекистон
Театр жамияти раҳбарлигида ижодкор
ёшларнинг «Илҳом» экспериментал
студияси муваффақият билан ишлаб келяпти.*

*Театршунос Т. Йўлдошевнинг
мазкур мақоласида студия ёшларининг ҳаёти,
ютуқ ва ижодий муаммолари ҳақида фикр юритилади.*

Бундан саккиз йил муқаддам Тошкентдаги беш театр ешларидан таркиб топган «Масхарабоз—76» гуруппаси комсомол йўлланмаси билан Ноҳоратупроқ улкага — РСФСРнинг Новгород областига борди. Болаларга хос шўхлик билан Қўқон арава филдирагини дунгалатган кўйи қишлоқма-қишлоқ кезган «масхарабозлар» меҳнаткашларга ўз санъатларини намойиш этдилар, томошабинларнинг қалбларида саҳна сеҳрига иштиёқ уйғотдилар.

Ҳаммаси ана шундан бошланган эди. Сафардан қайтгач, улар тарқалиб кетмасликка, Тошкентнинг бошқа театрларидаги ёшлар билан ижодий алоқаларни янада кенгайтиришга аҳд қилдилар. Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети, ЎзССР Маданият министрилиги ва Ўзбекистон Театр жамиятининг кўмагида ижодкор ёшларнинг «Илҳом» клуби барпо этилди. Еш санъаткорлар ана шу ерда саҳна майдонига эга бўлдилар. Уларнинг бу орзулари ва сафар даврида юзага келган ижодий ҳамда ахлоқий мезонлари янги театрнинг эстетик пойдеворини ташкил этди.

ЭСТМ ижодкорлари дастлабки пайтларда ноқ жамоатчилик асосида фаолият бошладилар. Лекин улар ўз ишларига жуда катта масъулият билан ёндашдилар. Қолаверса, рус ва ўзбек актёрларининг ҳамкорликда ижод этишлари катта имкониятларни яратди. Бу имкониятга эришиш орзуси ЭСТМ ижодкорларининг дастлабки пайтларда зўр қийинчиликларни енгишларига ёрдам берди. Студияда аксари кечалари иш олиб борилар, репетициялар студия аъзолари ишлайдиган театрнинг репертуарларига қараб турлича вақтларда ўтказилар эди.

Ижодкор ёшларнинг экспериментал студияси ана шундай юзага келди, унинг спектакллари, аввало, самимий йўналиши билан, таъбир жоиз бўлса, томошабиннинг идрок этишига умид боғлаши билан ҳайратлантиради. Томошабин ҳам идрок этади. У режиссёрлар ва актёрлар саҳна билан зал ўртасидаги, ўзлари билан ҳамсуҳбатлари ўртасидаги чегарани бартараф этишга тиришаётганликларига амин бўлади. Бу ерда саҳна ва томоша зали ҳақида алоҳида гапириб ўтиришнинг ҳожати ҳам йўқ. Чунки, аслида, саҳна билан томоша зали бирлашиб кетган. Бу эса — актёрлар ҳам, томошабинлар ҳам ҳамфикр эканликларидан дарак беради. Бинобарин, спектаклларнинг муҳокамаларида томошабинлар ўз таассуротлари ҳақидагина гапириб қолмай муҳокама юритадилар, баҳслашадилар, спектаклнинг яхлитлигига хос асосий мезонларни аниқлашга интиладилар, камчиликларни кўрсатадилар. Сўзга чиққан барча томошабинларнинг овози магнит плёнкасига ёзиб олинади ва спектакль устида ишлаш жараёнида бир неча марта лаб эшитиб кўрилади.

Томошабинларнинг қизиқишлари ва дидлари янги пьеса танлаш жараёнида ҳам ҳисобга олинади, авторлар, режиссёрлар ва актёрларнинг ижодий мезонлари билан қиёсланади. Ана шу йўл билан умумий яқдилликка эришиладики, бусиз театрни ҳам, ижодий парвозлару томошабин эътирофи ва таҳсинини ҳам тасаввур этиш қийин.

Ҳар бир томошабин студия фаолиятига ёрдам бериши мумкин. Лекин у, Л. Леонов айтганидек, «юз фоиз тугаллик ниқоби» билан яширинган, замонавий устумон мешчанларнинг башараларини аниқ-таниқ билиш керак. Зеро, «Илҳом» студияси аксар спектаклларининг ҳаётбахш пафоси ана шундайларга қарши қаратилган.

«Илҳом» студиясининг репертуари хилма-хиллиги билан ажралиб туради. Спектакллар орасидан А. Вампиловнинг «Урдак ови», С. Злотниковнинг «Фаввора қошидаги воқеалар», Ш. Бошбековнинг «Тикансиз типратиканлар», М. Рошчининг Ғалабанинг 35 йиллигига бағишлаб қўйилган «Эшелон» асари. Г. Лорка шеърлари асосидаги «Қўшиққа ўлим йўқ!» публицистик томошаси, К. Серженконинг «Алвидо, жарлик», Б. Брехтнинг «Мешчанлар тўйи», Е. Шварцнинг «Аждоҳо — 1943 йил эртаги» каби жаҳон ва совет драматургиясининг камдан-кам қўйиладиган пьесалари, румин драматурги А. Баранганинг

«Жамоат фикри» сатирик комедияси, қардош республикаларимиз адиблари — озарбайжон Ч. Хусайновнинг «Муҳаммад, Мамад, Мамиш», эстон Э. Ватемаанинг «Ҳайкал» романлари инсценировкаси ўрин олган. Бу асарларнинг анчагинаси илк бор сахнага қўйилган, уларда ўткир ахлоқий муаммолар кўтариб чиқилади.

Шуни айтиш керакки, Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитетининг раҳбарлиги остида, Ўзбекистон Театр жамиятининг яқиндан берган ёрдами туфайли студия илк қадамлариданоқ фаол ҳаётини мавқеини намоён этишга интилди. Аввало, «Илҳом» студияси амалга оширган кўп постановкаларнинг савиясиёқ унинг ўзига хос репертуар яратиш имкониятини кўрсатиб турибди. Республикамиз ва Бутуниттифоқ матбуоти студия спектаклларининг ғоявий ва бадиий яхлитлиги ҳақида кўплаб ёзди. Утган йиллар давомида эллиқдан ортиқ шундай мақолалар эълон қилинди. Булардан ўттизтачаси марказий матбуотда босилиб чиқди. Хорижий мамлакатлардан «Илҳом»нинг спектакллари ҳақида илк бор 1982 йили Яман Халқ Демократик Республикаси, Болгария Халқ Республикаси, Чехословакия Социалистик Республикасида фикрлар билдирилди. Бу мақолаларда изҳор этилган танқидий фикрлар, кўтарилган масалалар «Илҳом»нинг ижодий кенгашларида таҳлил этилди, муҳокама қилинди.

«Илҳом» студияси маҳоратини ошириш мактабидир. Бу ерда кўплаб ёш актёрлар, режиссёрлар, рассомлар ва музикачиларга биринчи ишларини амалга ошириш имкони берилди. Ноқоратупроқ ўлкага бориб келинган, бўлажак студиянинг асосини ўнтагина киши ташкил этган бўлса, ҳозирги кунга келиб, янги асарлари сахнага қўйиш, репертуардаги спектакллари намоёниш этиш жараёнида эллиқдан ортиқ актёр ва бошқа ижодий ходимлар иштирок этмоқдалар. Умуман, «Илҳом» студияси ишлаш бошлаганидан буён ўн олти спектакль ва томоша сахнага қўйилди.

Ўзбекистон Театр жамиятининг маълумотларига кўра, 1983—1984 йиллар мавсумининг бошларигача «Илҳом» студиясининг аъзолари жамоатчилик асосида 330 спектакль кўрсатганлар, бу спектаклларни 42 мингдан зиёд томошабин кўрган.

1982 йил «Илҳом» студияси Москвада ўтказилган Ўзбекистон ёшларининг кунларида иштирок этди. У Моссовет номидаги театрининг кичик сахнасида репертуардаги тўрт спектаклни кўрсатди. Студиянинг спектакллари москвалик мутахассислар ва томошабинлар ижобий баҳо бердилар. 1982 йилнинг октябрида «Илҳом» студиясининг спектакллари билан Халққаро театр институти семинарининг иштирокчилари танишдилар.

Уша йилнинг ноябрида студия Ленинград томошабинларига икки спектаклни намоёниш этди. Бу гастроллар якунига бағишланиб ажойиб муҳокама бўлиб ўтди.

Яна шуни айтиш керакки, «Илҳом» студиясининг ўзига хослиги, ғоявий-бадиий изланишларининг янгичилиги, ниҳоят, унинг муваффақиятлари профессионал театрлар фаолиятининг аҳамиятини мутлақо камситмаслиги керак. «Илҳом» студиясида барча тепла-тенг ҳуқуқда меҳнат қилади. Халқ артисти театрдаги ишнини тугатиб келгандан сўнг Тошкент Театр ва рассомлик санъати институтининг студенти билан биргаликда тер тўкиб ишлаш мумкин. Режиссёрлар турли театрлардан актёрлар танлаб олишга ҳақлидирлар. Бу жиҳатдан студияда мутлақо уқувини йўқотиб қўйган актёрлар эмас, уни пухта сақлаган талантлар ишлайди. Муҳими шундаки, улар қалблари даъвати билан бу даргоҳга қадам қўядилар. Зеро, «Илҳом» студиясидаги фаолият бу актёрлар ва режиссёрлар учун ҳаётда энг зарур бир нарсага, юрак эҳтиёжига айланган. Албатта, бундай шарт-шароитлар студиянинг ижодий тараққий этишига ёрдам бераётир.

Аммо ЭСТМнинг ижодий коллективи ёш танқидчилар билан қалин алоқада бўлсалар, студиянинг фаолияти янада унумли бўларди. Чунки ҳозирча пьеса танлашда анча-мунча асарлар эсдан чиқиб қолмоқда. Масалан, студия репертуарида шу пайтгача бугуннинг актуал проблемаси бўлган ишлаб чиқариш мавзудаги асар йўқ. Шунингдек, бошқа театрларда синовдан муваффақиятли ўтган совет комедиялари, лирик драмалари ҳам кўринмайди. Энг муҳим камчилик шунки, ўзбек драматургиясининг классик асарларига мурожаат этилмапти. Шу бугунгача қўйилган ўн иккита сахна асаридан фақат иккитаси бугунги ўзбек драматургиясига мансублиги ҳам ЭСТМ ижодкорларининг ўзбек драматурглари билан яхши алоқа ўрнатмаганлигини кўрсатади.

Фақат пьеса танлашда эмас, уни талқин қилишда ҳам ЭСТМ ижодкорлари жиддий ўйлаб кўришлари лозим бўлган ўринлар бор. Масалан, баъзан спектаклда бир неча услубнинг мавжудлиги, қаҳрамонлар хатти-ҳаракатлари, руҳий ҳолатлари меъёрига етказиб ишланмагани, воқеалар ривождаги нотугаллик кўзга ташланади. Бу жиҳатдан «Эшелон», «Ўрдак ови», «Ҳайкал» спектакллари диққатга сазовор. Зеро, уларда ташқи кўринишларга катта эътибор берилгани ҳолда ички, ғоявий йўналишнинг мавҳумлиги, барча воқеаларнинг бош мавзуга бевосита боғланмагани кўринади.

Бу камчиликларни кўрсатишдан мақсад асосий йўналиши тажрибага, таваккалга асосланган студиянинг умумий фаолиятига ёрдам беришдан иборат. Зеро, мазкур студияда ўз касб маҳоратини пухта эгаллаган актёрлар ишлашини эътиборга олсак, уларга юксак мезонлар нуқтани-назаридан баҳо беравериш мумкин ва лозимдир.

«Илҳом» студиясининг аксари спектакллари инсоннинг ўз хусусиятини такомиллаштириш жараёнини акс эттиради. Бу жараён ўз-ўзини идрок этиш сифатида аён-ошкор суҳбатлаш этиш заруратини келтириб чиқаради. Мамиш («Муҳаммад, Мамад, Мамиш»), Ланцелот («Аждаҳо — 1943 йил эртаги»), Учқун, Соли, Мисриё, Ўткир («Тикансиз типратиканлар»), Теша («Тушов узган тулпорлар»), Мағрур («Алвидо, жарлик») ўзларини намоён этибгина қолмасдан, ўзларидаги ва дунёдаги ниманидир ўзгартиришни истайдилар ва қалбларида алам билан яхшилиқ йўлида муҳим бир жасоратга жазм этадилар. Шу жиҳатдан уларнинг характерлари ривожлана боради — олмаҳал умидлардан изтироблар орқали улар туб жасоратни белгиловчи аён мардликка етишадилар.

«Илҳом» студиясининг спектакллари орасида маънавий такомиллаштиш жараёнини акс эттирмай, киши қалбидagi инқирозга юз тутиш онларини бўрттириб кўрсатиб, унинг аянчли моҳиятини очиб ташлайдиган спектакллар ҳам бор. А. Вампиловнинг «Ўрдак ови», Б. Брехтнинг «Мешчанлар тўйи», Э. Ватемаанинг «Ҳайкал», С. Злотниковнинг «Фаввора қошидаги воқеалар» асарлари шулар жумласидандир. Бу спектаклларда томошабинга қаратилган бевосита мурожаат ўрнини («Ҳайкал»дан ташқари) аччиқ истеҳзоли кулги, киноя ва дашном эгаллайди. Б. Брехтнинг «Мешчанлар тўйи»даги қаҳрамонларнинг ва Свен Вооре ҳамда Кошкин сингари персонажларнинг характерлари ривожланмайди, фақат «пасткашлиги» ва аянчилиги орқали очилади. Бу табиий, чунки авторлар каби спектаклни яратувчиларнинг ҳам вазифаси, кўзда тутган олижаноб мақсади мавҳум гуманистлар ва олқинди мешчанларнинг моҳиятини кулги ва киноя билан фош этишдан иборат эди. «Мешчанлар тўйи», «Фаввора қошидаги воқеалар» спектакллари персонажларининг қилмишлари томошабинларда хайрихоҳлик уйғотмайди. Томошабинлар уларнинг хатти-ҳаракатларига автор ва режиссёр нуқтани назаридан баҳо берадилар. Аммо, «Ҳайкал» эса, бу борада биринчи ва иккинчи гуруҳдаги спектакллардан ажралиб туради.

«Ҳайкал» спектаклининг (ҳамда романнинг) акс қаҳрамони Свен Вооре томошабинларга «самимий» мурожаат этиб, афсуски, уларни монологлари билан ийтиб олади, ўзига ишонтиради. Лекин бу тарзда унинг ички дунёсидаги икки-юзламалик спектаклнинг ғоявий конфликти ривожланиши давомида енгилмайди. Юксак маҳорат билан ижро этилган артист Ивановнинг акс қаҳрамони томошабинлар ишонадилар. Лекин ўзлари учун (худди акс қаҳрамондай) ҳеч қандай ҳаётини хулосага келмайдилар. Режиссёр акс қаҳрамон устидан на кулади, на қайғуради. Бу спектаклнинг камчиликларидан биридир. Зеро, режиссёр позицияси спектаклда аниқ бўлиши шарт. Шуни айтиб ўтиш керакки, бу камчиликлар романга ҳам хос, лекин бу ерда шуниси муҳимки, автор акс қаҳрамоннинг маънавий мағлубиятини, унинг руҳий инқирозини аниқ ғоявий мавқедан туриб акс эттиради. Бу эса бир қарашда кўзга яққол ташланмайдиган салбий ҳодисаларни фош этишга хизмат қилади.

Режиссёр М. Вайль, Ч. Хусайновнинг «Муҳаммад, Мамад, Мамиш» романини сахналаштириш устида ишларкан, бош қаҳрамон Маминанинг ички дунёсини моддийлаштиришга, сахнада қаҳрамоннинг ўзига ўзи тазарру қилишини ифодалаб беришга интилди. Оқибатда, Маминанинг муқобили пайдо

бўлдики, энди у бу билан дардлашиши, ҳасратлашиши мумкин эди. Саҳнада бирданига бир-бирига қарши курашувчи, кейинчалик эса ягона шахс бўлиб бирлашиб кетган икки Мамишнинг пайдо бўлиши аён ва фараз қилинган зиддиятни намоён этади. Иккала Мамиш ҳам ҳар бир қаҳрамоннинг қалбида юз бераётган ҳисларни акс эттиради. Гулбола (Ҳ. Арслонов), Хуснияxonим (С. Норбоева), Рена (М. Абдуллаева)нинг ҳаракатларидан кўришимизча, улардан ҳар бирининг қалбидаги кураш даражаси турлича. Агар бирда гаъринсоний моҳият устун келса, иккинчиси ожизликдан алам чекади, яна бошқаси эса қалбидаги иккиланишни енганлиги туфайли маънавий барқарорликка эришади. Амакиси Ҳасайнинг амри билан қалтакланадиган Мамиш сўнгги тоифага киради. Шу ўринда бир камчиликини айтиб ўтиш керак.

Асарда Мамиш ишлайдиган бригада фаолияти кўп ўринни эгаллайди. Улар Мамишни қўтқариб олиш учун унинг қариндошлари билан қаттиқ жанг қиладилар. Спектаклга эса бу воқеалар киритилмаган. Мамишни фақат бригадирнинг ўзи қариндошлари тазйиқидан қўтқариб қолади. Бинобарин, асарнинг акси ўлароқ, спектаклда Мамиш яққаланиб қолади, унинг кимга суянаётгани яхши очилмаган. Ҳеч бўлмаганда, бригада ҳақида бир неча ўринда эслатиб ўтилганда ҳам, Мамишнинг кимга ишонаётгани, унинг катта таянчи борлиги билинарди.

Бу спектаклда Э. Носиров ижросидаги башанг, олифат, доимо илжайиб турадиган мешчан Амираслон образи қизиқ образлардан биридир. У томошабинларга шунчаки ишончи оҳангда эмас, кўтаринки руҳда мурожаат этади. У қайлиғига қариндош-уруғларининг «номан аъломлари»ни кўзда тутган ҳолда қандай уйланганини қатъият билан ошқора сўзлаб беради, мансаб ва хотиржамлик йўлида дилига хилоф равишда иш тутиш мумкинлигини уқтиради.

«Илҳом» студияси Е. Шварцининг «Аждаҳо — 1943 йил эртаги» пьесаси бўйича яратган яна бир спектакли асосида маънавий мукамаллик учун кураш ғояси ётади. Ҳатто ёвузлик қалбни мажруҳ қилган тақдирда ҳам, инсоннинг ахлоқий-маънавий идеалга интилиши ана шу ёвузликни енга олиши мумкин деган фикр бу спектаклда етакчилик қиладди.

Фашизмнинг ижтимоий-психологик манбаига назар ташларкан, асарни саҳнага қўювчи режиссёр М. Вайль автор изидан бориб, одамнинг уришқоқ, худбин манфаатпарастга айланиб қолиш жараёнини очиб беради. Буйруққа итоат қилиб яшайдиган ана шу манфаатпараст ижтимоий ҳамда маънавий чиркинликнинг машъум кучи бўлиб қолишини кўрсатади. Спектакль инсоннинг маънавий мукамал бўлишига ҳалал берадиган нарсаларнинг барчасини фож этади. Булар — зўрлик қаршидаги мутелик, ожизлик қаршидаги зўравонлик, баднафс мамнуният, мансабпарастлик, сотқинликдир. Шундай қилиб, «Аждаҳо — 1943 йил эртаги» пьесасининг асосий ғояси — фашизмнинг тубан моҳиятини кўрсатиш «Илҳом» студияси саҳнасида ўзининг ёрқин ифодасини толган.

«Илҳом» студиясининг истеъдодли ёш драматурги Ш. Бошбеков пьесалари асосида қўйилган «Тикансиз типратиканлар», «Тушов узган тулпорлар» спектакллари ҳам бошдан-оёқ машаққат билан эришиладиган эзгуликка ишонч руҳи билан суғорилган. Агар «Тикансиз типратиканлар» спектаклининг қаҳрамонларини дилларида бор гапни тўкиб солишлари, дарду-ҳасратларини изҳор этишлари, иккиланишларини алам билан енгилари учун автор сюжетга хос ҳаққоний, зарур шароитга ташласа, «Тушов узган тулпорлар» спектаклининг (режиссёр В. Умаров) қаҳрамони Теша (Ф. Абдуллаев) ана шу тазарру ва зиддийликни характерида ўзи намоён этади. Бу ерда ҳам гап раисни фож этадиган ҳужжатлардагина эмас, одамлар унинг жиноятлари туфайли озор чекишларидагина эмас, балки одамларнинг қалбидаги чинорлар қуриб қовжиратганида, севиклиси Зумрад (З. Исмоилова)нинг дастлаб қараганда адолат ва эзгулик ҳақидаги пуч сафсата кўринган мулоҳазаларидадир. Бу ўринда дастлаб ўзининг ниятлари ҳақида ҳазил-мутойиба йўсинида лоф урадиган, кейин эса алам ва маҳрумиятлар орқали амалий ҳаракатга ўтадиган Тешанинг иккиёқламалиги яққол кўзга ташланади. Пьесанинг эълон қилинган нухсасида («Ёшлик» журнали, 8-сон, 1983 йил) автор Тешанинг характеридаги иккиёқламаликни белгилабгина ўтиб, асосий диққатни унинг «амалий» олишувларига қаратади. Спектаклда эса унинг характеридаги қарама-қаршилик билан тазарру маънавий изланишларининг асосида ётади. У одамлар-

нинг қалбларида чинорлар яшнаб ўсишини орзу қиладди. У минглаб чинорлар ўтқазини, қалбларга эзгулик уруғлари сочишини орзу қиладди.

Спектаклнинг финалида Теша унинг мудоасини Зумрад энди тушунаётганини алам билан ҳис этади, аммо унинг бешикдаги Чақалоғига Жамол отанинг қайтиб келганини қувончи ичига сиғмай айтади. Демак, чинорлар яшнаб ўсмонда, ниятлар эса пок!

Румин драматурги А. Баранга сатирик комедиясининг ўзбекча таржимаси асосида режиссёр Э. Масафоев саҳнага қўйган «Жамоат фикри» спектаклидан сўнг ёш драматург Ш. Бошбековнинг «Тикансиз типратиканлар» пьесаси «Илҳом» студияси саҳнасида қўйилган биринчи ўзбек тилидаги оригинал асар бўлди. Асарни саҳналаштиришда режиссёрлар Б. Назаров ва В. Умаров персонажларнинг ижобий-салбийликларини аниқ намоён этишга интилиб ўтирмадилар. Спектаклдаги етакчи фикр турли даражада бўлган қаҳрамонларнинг маънавий мезонларини синовдан ўтказиш ва барқарор этишдан иборат.

Авторнинг диққат марказида биргина қаҳрамоннинг қалбида ҳам юз бериши мумкин бўлган «ғоялар кураши» (В. Белинский) туради.

Ш. Бошбеков асарини ва «Илҳом» студиясининг шу пьеса асосида амалга оширилган спектакли ҳақида тўлиқроқ маълумотга эга бўлиш учун «Тикансиз типратиканлар» драматизмининг «Ёш гвардия» театри саҳнасида қўйилган яна бир постановкасини таҳлил қилиб ўтамиз. Водопровод қудуғида қамалиб қолган тўрт ёш ўқувчининг тақдирини ҳақида ҳикоя қилувчи бу спектаклда асосий диққат болаларнинг ота-оналари билан бўладиган тўқнашувларига (зотан, бу асарда очиқ кўринмаса-да) қаратилади. Қолаверса, пьесада ҳам, спектаклда ҳам ота-оналар саҳнага чиқмайдилар. Агар пьеса автори ички, мураккаб, В. Белинский айтганидек «ғўдаклик уйғунлигидан номавзунликка», ундан сўнг эса «мардона уйғунликка» ўтишдек жараёнини кўрсатишга интилса, спектаклини яратувчилар бу муаммага аниқгина содда ёндашганлар. Улар буни болаларнинг ота-оналарга қарши кураш олиб боришлари тарзида ҳал қилганлар. Спектаклдаги воқеаларнинг амалий асосини қарама-қарши томонларнинг муносабатларидаги кескин тафовутлар ташкил этади. Спектакль болаларнинг бир вақтлар сеvimли бўлган ота-оналаридан бешиш кайфиятларини акс эттириш билан якунланади. Шармисор бўлган она-оналар олдида болаларнинг маънавий устунлиги спектаклнинг хотималовчи нуқтасига айланади. Зотан, пьесада бу кўринмас тўқнашувлар эмас, болалар қалбидаги икки тасаввурнинг қарама-қаршилиги Ш. Бошбеков асари сюжети драматизмининг манбаини ташкил этади.

Пьеса бошқа тўпдаги болалар таъқиб қилиб келаётган асар қаҳрамонларининг водопровод қудуғига тушиб қолишларидан бошланади. Тез орада «душман» томон уларни топиб олади ва таслим бўлишни тавсия этади. Жавоб ололмаган, рақиблар қудуқ қопқоғи устидан қандайдир оғир юк бостириб жўнаб қоладилар. Соли, Мисриё, Уткир ва кичкинтой Учқуннинг қутулишга умид боғлашдан, зерикмаслик учун дардлашиб ўтиришдан бошқа чоралари қолмайди. Ана шундан бошланган драматик воқеалар силсиласи қаҳрамонларнинг ички оламини, улар орқали ота-оналарини тасаввур қилишга имкон беради. Болаларнинг тасаввурда катталарнинг дунёси яхши томондан намоён бўлмайди.

Қаҳрамонларнинг ота-оналари маънавий ниятларининг ташқи, мавҳум софлигига таянувчи идеаллари, умидлари ва меҳр-муҳаббатлари пучга чиқади. Шунда севикли онасининг мунофиқона ҳаёт кечираётганидан хабар топган Уткир ўзини ўлдирмоқчи қарор қиладди: газ баллонини очиб қўйиб, унга болалардан ҳеч қайсисини яқинлаштирмайди. Ҳамма болалар Уткирга бундай қалтис иш қилмаслигини сўраб ёлборадилар. Уткир эса энди унинг учун даҳшатли бўлиб қолган ҳаётдан тезроқ кетишга ошмади, шунда ҳам ёлғиз ўзи эмас, қалбига яқин Учқун, Мисриё ва Соли билан биргаликда кетишга аҳд қиладди. Кичкинтой Учқун бошқалар ва ўзи номидан ялғиниб-ёлбориб ўтинади. У, дунёда шундай одамлар борки, ўшаларни деб яшаса жуда ҳам арзийди, дейди. Болалари ана шундай одамлардан биридир. Шундан кейингина Уткир ҳушини йиғиб олади. Ҳаёт сари қўйилган бу қадамнинг изтиробларини угина кечирмайди. Чинакам маънавий яқинларини англаган қаҳрамонлар янги ҳаётнинг шаррос қуйиб берган илиқ ёмғирда ўз

қалбларини ювгандек бўладилар. Бу янги ҳаёт ҳар қайсилари учун, одамлар учун зарур. Шу сабабдан ҳам улар болалари маънавий ҳаётларининг муҳим узвий қисми эмаслиги аён бўлиб қолган баъзи ота-оналар юқоридан қўл чўзганларида лоқайд қарайдилар. Уткир, Мисриё, Соли ва Учқун бир-бирларининг пинжларига янада яқинроқ ёпишадилар. Эҳтимолки, энди улар бир вақтлар бепарвогина пилдираб юрган «тикансиз типратиканлар» эмасдирлар.

«Илҳом» студиясининг Б. Назаров ва В. Умаров саҳнага қўйган спектаклида қаҳрамонлар қудуқда ҳаво етишмаганидан эмас, уларга ҳаводек зарур бўлган катталар руҳидаги маънавий камолотнинг етишмаслиги туфайли димиқадилар. Шу ўринда таъкидлаб ўтиш керакки, бу нарса қаҳри қаттиқлик ва зўрликни идеал даражасига кўтарган Уткирга (Х. Тўраев) айниқса тааллуқлидир. Учқун эса (А. Мирзааҳмедов) жисмоний зўрликни эмас, маънавий покизаликни идеал даражасига кўтаради. У ўзидан катта ўртоқларининг руҳий мувозанатидан хавотир олади, мушнинг кучига эмас, эзгуликнинг кучига ишонади, шунга кўра ҳамдардлик кўрсатишга қодир. Уксиб ўпкаси тўлиб кетган Мисриё дилдан ёқтирадиган кучли Уткирдан мадад кутаётганида, унга фақат кичкинтой Учқунгина интилади. Унинг меҳрибонлигини сезган Мисриё (Ш. Усарова) ўзини тўтолмай йиғлаб юборади. Баъзида эпчил ҳаракатлар

билан карате курашининг усуллари орқали кучини намойиш қилувчи Уткир Солини (Б. Аббосов) ота-оналарга тўхмат қилишда айблаб, унинг қўлларини қайираётганда ҳам Учқун ёрдамга югуради. Шу тариқа Учқун уларнинг ҳаётини сақлаб қолган асосий фидокорона жасоратини амалга оширгунча қаҳри қаттиқлик ва зўравонлик ҳолларига икки марта кескин равишда қарши чиқади. А. Мирзааҳмедовнинг қаҳрамони «Ёш гвардия» театрининг спектаклидаги А. Бегматованинг қаҳрамо-нига ўхшаб ўзининг ҳамдардлик туйғулари ва хатти-ҳаракатларини кўркем вазиятларда намоеън этишга уринмайди. Унинг ҳис ва хатти-ҳаракатлари ўзлигини намоеън қилмаслигининг иложи бўлмай қолган драматик онларда зўҳр этади. Бу томоша-бинлар билан жуда яқин бўлган бир мулоқотдирки, бунда улар кенгроқ тасаввур этиш, ҳамдардлик қилиш имкониятига эга бўладилар.

«Аждаҳо — 1943 йил эртаги» спектаклининг охири саҳнаси-да барча қатнашувчилар томошабинларга мурожаат қилиб дил изҳори баён этилган қўшиқни айтадилар. Шу қўшиқдаги «Фақат умидга ишонч боғла! Қалбингни омон сақла!» деган сўзларни томошабинлар дилларида олиб кетадилар.

Қўшиқдаги бу сўзлар «Илҳом» студияси саҳнасидаги деярли барча қаҳрамонларнинг маънавий идеал йўлидаги изланишларини белгилайди.

Ўзбекистон комсомоли тарихидан

1930 йилнинг 1 январида Ўзбекистон комсомоли ўз сафларига 66477 ёшни бирлаштирган эди.

Республика комсомоллари шу йили 60 минг тонна пахта етиштирдилар. Бу умумий ҳосилнинг тўртдан бир қисмини ташкил этарди.

Комсомоллар қулоқларнинг қаршилигига қарамасдан қишлоқда янги деҳқон хўжалигини барпо қилиш, коллективлаштириш учун актив курашди. Бу курашда ёшларнинг нуфузи ошди. 1930 йил баҳорда қишлоқ комсомол ташкилотлари сафи 15 минг кишига ўсди.

Комсомоллар бошланғич таълимни жорий қилишда, саводсизликни тугатишда ҳам актив иш олиб бордилар. Фақат 1930 йилнинг ўзида комсомоллар кўмагида 359,9 минг киши саводини чиқариб олди.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети уюштирган мактабга ёрдам кўрсатиш ойлигида 52 минг сўм пул тўпланиб, 200 мактаб жиҳозланди. Бу эса қўшимча 12 минг болани ўқитиш имконини берди.

Сталинграддаги трактор заводи конвейеридан 5 мингинчи трактор тушди. Ишчиларнинг қувончи чексиз эди. Улар бу фахрли машинани кимнинг қўлига топширишни ўйлардилар. Бу ишончга ким лойиқ ва ким оқлай олади?

1931 йилнинг 3 июли. Вокзал, қизил байроқлар, транспарантлар билан безатилган. Наманганлик ёшлар дўстларининг ажойиб совғасини олиш учун келишган.

Наманган МТС ёшлари биринчи йил ишлашларига қарамай, 6640 ўрнига 9581 гектар майдонга ишлов бердилар. Қанчалаб ёкилган тежаб қолинди. Бу ердаги тракторчиларнинг ҳаммаси ҳам илғор эди. Аммо, илғорларнинг илғори топилди. Бу — Турсун Нишонов эди. Комсомол йиғилиши фахрли 5 мингинчи тракторни шу илғор йиғитга беришга қарор қилди.

Уруш... Она-ватан химояси... Ҳамюртларимиз, комсомол ёшлар фронтга отландилар.

Александр Матросовнинг ўлмас жасорати йиғитлар юрагига ўт ёқди. Ўзбекистонлик комсомол аъзоси Пардабоев Матросовнинг сафдоши эди. Душман пулемёти кўз очирмасди. Шунда Матросов Пардабоевга немислар устига ўт ёғдиришни тайинлаб ўзи фашист дзотига ташланди. У пулемётни кўкраги билан тўсди. Пулемёт овози ўчди.

...1943 йил комсомол аъзоси Аҳмаджон Шуқуров Мослово қишлоғи яқинидаги жангда 60 немисни ер тишлатди.

...Фарход ГЭСи курувчиси, комсомол аъзоси Эгамбердиев тупроқ ташиш кунлик нормасини 4 минг процентга бажарди.

Ўзбекистон ёшлари фронтда, фронт ортида, завод ва фабрикаларда, колхоз ва совхоз далаларида жасорат ва матонат намуналарини кўрсатдилар.

1944 йил Ўзбекистон далаларида 1357 жанговар комсомол ёшлар бригадалари, 6 мингдан зиёд звенолар меҳнат қилди.

1943 йил республикадаги 1275 колхозни комсомоллар бошқардилар.

Улуғ Ватан уруши йиллари Ленин комсомоли учун тобланиш йиллари бўлди. Унинг уюшқоклиги ва кучини кўрсатди. Комсомол ўз бурчини шараф билан ўтади.

Султон Акбарий

Тенгдош умр баёзи

Социологик репортаж

Сен улуг ва машхур бўлмасанг ҳам майли. Сен виждонли, меҳнаткаш ва одобли бўлганинг билан фахрлан. Ахир, бу жуда муҳим — ҳаётни муносиб тарзда ўтказиш жуда муҳим.

И. Ф. СМОЛЬЯНИНОВ, файласуф.

ен кўп машхур одамлар суҳбатини олганман. XX асрнинг ал-Хоразмийси, биринчи ўзбек академиги Қори-Ниёзий ҳаётдан лавҳалар тузганман, пахтазор аталмиш ўзбек космосининг илк фазогирлари Мелиқўзи Умрзоқов, Қурбон Кенжаевлар ардоқли даласини айланганман. Хуллас, кундаликларимда Қарши ва Сурхон, Қорақалпоқ ва Хоразм, Фарғона ва Мирзачўл дафтарларида ажойиб замондошларимнинг портретларига чизгилар анча-мунча.

Бу галгиси улуглик ва машхурлик кўчасидан ўтмаган, чорраҳаларда улкан суврати қўйилмаган, совет мухбирлари, хорижий қаламкашлар аizza-базза интервью олмаган ғоят камсуқум, оддий бир меҳнатчи, мол йиғмасдан ақл йиғган, давлат орттирмасдан дўст орттирган, айшу тараб қилмасдан бола-чақа қилган фазилатли инсон. Бу тоифа кишилар ўз замонида сон мингта бўлса-да, ҳар бири ўзига хос ўз ҳаётий фалсафаси, ўз оилавий аънаси, ўз ижтимоий мавқеи, ўз тарихий хизмати бор.

...Тошкентнинг Қуёш кўчаси, 49-уй. Авжи пишиқчилик. Ошрайҳон, садарайҳон, жамбил уруғлай бошлаган чорси ҳовли. Нилий ранг пешайвонга думалоқ ин қурган қалдирғоч полапонларини учирма қиляпти. Ҳовли юзасида чинни каптарлар донлайди. Томда суйри мусичалар кукулайди. Тоғорадаги сувда бўриқалла билан қўзивой тарвуз совитиб қўйилган. Фуруб шуъласида гурпанглашиб ўтирибмиз.

Исм-шарифи — Жаъфар Маърупов.

Туғилган йили ва жойи — 1924. Октябрь. Тошкент. Ўзган маҳалласи.

Миллати — ўзбек.

Ижтимоий чиқиши — ҳунарманд.

Маълумоти — олий.

Касби — педагог-журналист.

Меҳнат стажи — 42 йил.

Фахрий унвони — Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган ўқитувчи, республика халқ маорифи аълочиси. Ҳукумат мукофоти — Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиумининг Фахрий ёрлиғи. Болаларни коммунистик руҳда тарбиялаш ишидаги катта хизматлари учун 1962 йили берилган.

Оилавий аҳволи — уйланган. 2 қизи, 8 ўғли бор.

Хотини — Анорпошша. Таваллуди 1928 йил. Ўғил-қизларни оқ ювиб, оқ тараган уй бекаси. СССР Олий Совети Президиумининг 1970 йил 18 ноябрдаги Фармони билан Анорпошша Маъруповага ўн болани туғиб тарбиялагани учун «Қаҳрамон она» фахрий унвони берилган.

Қизлари — Нафиса. Чигатой Оқтепасидаги музика мактабида кутубхоначи.

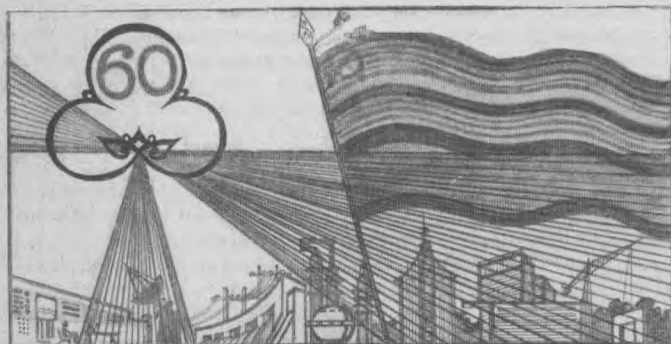
Нигора. Тошкентдаги 1-модалар уйида тикувчи-мотористка, мастер.

Ўғиллари — Равшан. Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг Ядро физикаси институтида ядро спектроскопияси лабораторияси илмий ходими.

Рустам. Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг Химия институти аспиранти. Меъморчиликда ишлатиладиган бадий шиша ҳосил қилиш бўйича тадқиқот олиб бораётир.

Аваз. Чилонзор ошхоналар трестида ошпаз.

Фарруҳ. Меҳнат ўқитувчиси. Ҳозир Совет Армияси сафида.

Баҳром. Тошкентдаги «Қора лола» маиший хизмат кўрсатиш фирмасининг экспедитори.

Ботир. Автослесарь. Ҳозир Совет Армияси сафида. Нозим. Охунбобоев номли маданият уйида радист. Қаҳрамон. 9-синф ўқувчиси.

Кенжатоёга 1969 йили Тошкент шаҳар ижроия комитетида Қаҳрамон деб исм қўйишган ва унинг шарофати билан Анорпошша «Қаҳрамон она» бўлган.

Келинлари — Дилоромхон. «Средаэнергоцветмет» заводининг инженер-экономисти.

Муҳаббатхон. Бадиий буюмлар фабрикасининг каштачи мотористкаси.

Сайёрахон. Шаҳар болалар касалхонасининг ҳамшираси.

Неваралари — Муҳайё, Гулчеҳра, Нодира, Дилфуза, Феруза, Муродхон, Ҳотамхон, Ҳомитхон. Ҳаммаси кичкинтой, ясли-боғча болалари. «Бир, икки, уч, еймиш ширгуруч» дейишади.

Мана, Маъруповлар солномаси!

Мана, Маъруповлар сулоласи!

Мана, Маъруповлар ишчизодаси!

Диққатга лойиқ шоён. Қизлар, ўғиллар, келинлар, фаровон хонадонда бирваракай 15 хил касб-хунар соҳиби. Ўз ошпази. Ўз шифокори. Ўз илмпази. Ўз каштачиси. Ўз слесари. Ўз бинокори. Ўз кутубхоначиси. Ўз муаллими.

Билмадим, янги аср бошларида, 2000 йилларда Маъруповлар шаҳарасидан яна кимлар чиқаркин, қандай талантлар пайдо бўларкин!

Бу ерда ўғиллар таърифида бир сўз демоқ жоиз. Қўй босмагани қўзи босган. Улар ҳақиқатан Рустам, Равшан, Баҳром, Аваз, Ботир, Қаҳрамон. Барваста. Елкаси елкасига туташ. Қир келса қиялатай, сой келса думалатай деб турибди. «Биз ерга кириб кетяпмиз, болалар кўкка ўрляпти» дейди падари бузруквор ярим ҳазил, ярим чин. Чиндан ҳам отанинг бўйи норғулларникидан икки-уч қарич паст — 1 метру 60 сантиметр, вазни ҳам енгил — 64 кило. Ахир, мактабдаёқ тош ўйнаган болалар билан рақобатлашиб бўладими!

Жаъфар жуда эзилиб ўсди. Оталари, етти пушти мўйнадўз Мирмаъруп Мираҳмад ўғли тилаб олган меросхўрини икки ёшга тўлар-тўлмас омонат қолдириб кетди. Дунёда тагин бир етим кўпайди. Онаси Саидабби уни тишининг кири билан боқди. Оч уйда қатиқ ивимасди. Айни болалиги қаҳатчиликка, очарчиликка келиб тақалган болакай кечалари волидаси билан забор нонга навбатда турди. Анжир нонни увоғигача териб еди. Печенье нималигини билмади. Сариеғнинг бетини кўрмади. Узинг учун ўл етим, деганлар. Ерга тушганигина етимники! Яхшиям боболари Мираҳмад аълам бор эканлар. Рўзгорга қарашиб турдилар.

— Бобом маърифатпарвар, шоиртабиат эдилар, — дейди Жаъфар Маърупов. — Мирий тахаллуси билан байтлар ифшо қилганлар. Масаланми! Марҳамат!

Асьяду Масъуди, Саъиддин Саид,
Ҳар қайсингиздан кутарман бир-бир умид.

Фарзандларига насиҳат билан бошланган ушбу китоботнинг ягона нусхаси Шарқшунослик институтида сақланяпти. Мирасад, Мирмасъуд, Амир Саид тоғаларим бўларди. Дейдиларким, аълам домланинг Ўзган маҳалласидаги хонадонига тошкентлик илм аҳли тез-тез йўғилиб, замона шеvasи хусусида баҳс юритганлар, шакарғуфторлик қилганлар. Зокиржон Фурқат ҳам ана шу зиге масканига ташриф буюрган эканлар...

Эҳтимол, Жаъфар Маърупов ўғлидаги ҳилмли, одам-

шавандалик, донолик зарралари мазкур маърифатчи ва ҳақгўйнинг файзидан бўлса ажаб эмас. Зеро шеъриятга яқин жиҳатлари ҳам бор. Кашшофлик мавсумлари бинойндай қофияланган қўшиқлар ёзганлар, мактабнинг «Октябрь гули» деворий газетасида машқлари билан фаол қатнашганлар:

Ленинчимаан, ёш бўгин.
Даст тутганман ол тургин.
Гурсиллар биз босган ер,
Кўзларда қуёш чўғи.

Бўз жилдни елкага осиб юрган йиллар культармеец бўлди, чаласаводларни ўқитди, МОПР (пролетар болаларнинг халқаро ташкилоти)га кирди, испан болаларига қалам-дафтар йиғди, челюскинчилар қаҳрамонлиги ҳақидаги ахборотларни «Ленин учқуни» газетасидан пионерларга ўқиб берди. Унингчини тугатгач, пионервожатий, айна маҳалда бошланғич ва юқори синфларга дарс берди.

Тошқин дарё ўзига майда сойларни қўшиб оқизиб кетгани каби қайноқ ҳаёт оқими уни ҳам қамраб олди. Тошкент педагогика институтида таҳсил кўрди. Талабалигидаёқ минглаб болаларнинг «онг кўзи»ни очди. Ун минглаб дафтар кўрди. Агар сарҳисоб қилинса, 42 йил мобайнида тақрибан 40.000 соат дарс берган бўлади. Яна синф раҳбарлиги, Тошкент чет тиллар институтининг тайёрлов курсларидаги сабоқлари... Икки ўттизини ушаётган бир умрга ҳаддан ташқари мўл эмасмикин булар!

Турмуш уринишлари, бола-чақа ташвишлари, рўзгор кам-карамлари, ҳаётнинг аччиқ-чучук сабоқлари, элга қўшилиш насибасининг лаззатлари... Лекин шуниси муқаррарки, у яшашни еб-ичиш, ухлаш ва фароғатдан иборат, деб ўйламади зинҳор. Буни бир дафтарига қайд қилиб қўйган ибора ҳам тасдиқласа керак. Максим Горький деган экан: «Мен ҳамиша қорин тўйғазिशга жуда кўп ғамхўрлик қиладиганлардан нафратланардим. Гап бунда эмас! Инсон тўқликдан устун туради!»

Кўчат парваришсиз дарахт бўлмайди, ўзича ҳосилга кирмайди. Боғни боғ, ботмон-дахсар ёғ қилишга боғбон, қаламчани ток қилишга соҳибкор бўлиши шарт. Жаъфар Маъруповни бўй етказишда, зеҳнига ҳикмат нурларини қўйишда, қалбига эзгулик уруғларини экишда профессор Раҳимжон Усмонов, шоир Жўғой, математик Сайдамин Аброворов, республикада хизмат кўрсатган ўқитувчи Раҳим Сиддиқов, адабиётчи Самад Аҳмадий, биринчи алифбе муаллифи, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Оқилхон Шарафиддинов сингари устодларнинг хизмати беҳад. Дўстлар даврасида кадр-қиммат топди. Бир майизни қирқ бўлиб еганлари, йўлдош ва қўлдош бўлганлари орасида тошкентлик, наманганлик, бухоролик, андижонлик, самарқандлик кўп зиёкорларни кўрасиз.

Устоз номи улўғ, унга ҳамиша қуллуқ. Бир кун туз ичган жойга қирқ кун салом. Тошкентлик маърифатчилар ҳақида «Ветеранлар» мақоласини ёзган, Тошкентдаги Меҳнат Қизил Байроқ орденли Димитров номли 24-ўрта мактабнинг педагогик коллективи фаолияти тўғрисида «Орденли коллективнинг ёрқин истиқболлари» деган қўш саҳифа уюштирган, СССР халқ ўқитувчиси Мамажон Абдурасулов хусусида «Абдурасулов мактаби» сарлавҳали бир саҳифалик репортаж яратган «Ўқитувчилар газетаси»нинг мактаблар бўлими мудири худди Жаъфар Маърупов бўлади. Мазкур ижод маҳсулларига у Николай Островскийнинг «Меҳнат барча нохушликни даволайдиган энг ноёб шифокор. Меҳнатдан кувончироқ ҳеч нарса йўқ», Қори-Ниёзийнинг «Киши ўз касбининг фидойиси бўлиши керак. Шундаги-

на меҳнатининг унуми ортади, ишлаб чарчамайди» деган ҳикматларини эпиграф қилиб танлабди. Ибратормуз бу гапларни ўз ҳаётига ва оиласига ҳам тўлиқ татбиқ этиш мумкин.

Қуёш кўчасидаги зиёҳонанинг ўз оилавий аънаси, ўз оилавий меҳнат тақсимоти, ўз оилавий бюджети, ўз оилавий ансамбли бор.

Оилавий аъана. Ҳалоллик, яхшилик, камтарлик, вафодорлик, меҳнатқашлик, илмпарварлик, саломатлик, хурсандчилик, зеболик.

Меҳнат билан топан нон ширин. Ҳалол яшаган тинч ухлар. Камтарга завоқ йўқ. Тежамлик — бежамлик. Илмнинг хосияти — ҳаётнинг зийнати. Танинг соғ — кайфинг чоғ. Олим бўлиш шартмас, одам бўл. Элга эл қўшилса — давлат.

Оилавий меҳнат тақсимоти. Рўзғорбоши — ота. Йиғинчоқлик, совчилик, қўни-қўшничилик онанинг бўйнида. Девоқ-тошга қараш, капитал ва жорий ремонт, пардоз ишлари ўғилларга тегишли. Супуриб-сидириш, кийим-кечак тикиш, қозон-товоқ қиз ва келинларнинг тасарруфида. Невараларга — ўйнаб-кулиш, боғчага дўмбиллаб бориш, ўрганган қўшиқларини айтиш.

Оилавий бюджет. Ҳаммалари топар-тупар. Отанинг ойлик даромади 250 сўм атрофида, қаҳрамон онанинг пенсияси 60 сўм, катта қизи Нафисанинг маоши 150 сўм, кўевлари Равшанники 180 сўм, Авазники 130 сўм, ўғиллари Фарруҳники 150 сўм, Баҳромники

150 сўм, Ботирники 130 сўм, қизи Нигорахонники 100 сўм, катта келини Сайёраники 150 сўм, ўртанчаси Дилоромхонники 160 сўм, кичиги Муҳаббатхонники 140 сўм. Энди ҳосиласини ўзингиз чиқариб олаверинг. Давлат — бизнинг ўзимиз дейишаркан, ҳақ рост.

Оилавий ансамбль. Фарруҳ — рубобчи ва дуторчи. Ботир — гармончи, Қаҳрамон — ғижоқакчи. Баҳром — доирачи.

Келинлар — раққоса, қизлар — хонанда.

Уйинчилар ва қўшиқчилар бамисли Чингиз Аҳмадовнинг мўйқалами чизган Шарқ санамлари. Ораста. Хушбичим. Ишвакор.

Доира «так» этиб усул берди. «Таронаи аҷам» чалинди. Мусиқа — баданининг суви мудроқ руҳларни бирдан жимирлатиб юборди. Ана соз, ана овоз! Ана муқом, ана илҳом!

Тенглар ичра тенг, ҳурлар ичра ҳур Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг баравар граждани, олти-миш йилнинг пишиқ бир зуваласи ҳақидаги, замондошимиз, СССР Журналистлар союзи аъзоси Жаъфар Маърупов ҳақидаги репортажга Ж. Гарибальдининг бир ифодаси билан нуқта қўймоқчиман:

«Ғалланинг қиммати ҳосилдорлигида, кишининг қиммати эса ўз яқинларига манфаат келтириши билан ўлчанади. Туғилмоқ, яшамоқ, емак, ичмак ва охири-оқибатда ўлиб кетмоқни ҳашаротлар ҳам қила олади... Инсон омма учун фойдали, ҳақиқий маънавий ҳаёт билан яшайди».

Ўзбекистон комсомоли тарихидан

1949 йилнинг охирида Ўзбекистон корхоналарининг 12500 дан зиёд ёш ишчилари беш йиллик планни бажарганликлари ҳақида рапорт бердилар.

Республикамиз комсомоллари Ангрэн шахтасида, Бекобод металлургия заводида, Олмалик рангли металлор комбинати қурилишида, Чоржўй кўнғирот темир йўлида, Бухоро—Самарқанд—Тошкент газопроводини ётқизишда ёшликка хос жасорат намуналарини кўрсатдилар.

Ўзбекистон ёшлари Мирзачўлга хужум бошладилар. Асрий кўриклар ҳисобига пахта майдонларини кенгайтirdилар. Эски Ангор каналини, Учқизил сув омборини бунёд этдилар.

Ўзбекистон Комсомолининг 1958 йилнинг мартида бўлиб ўтган XVI съездида ёшлар республикадаги 17 та муҳим қурилишни ўз оталиқларига олдилар. Йигит ва қизлар Фарғона азотли ўғитлар заводи қурилишини, Чирчик электрохимия комбинатини ва Самарқанд суперфосфат заводини реконструкция қилишда, Оҳангарон ва Кувасой цемент заводларини бунёд этишда, Ангрэн ва Тахиятош ГРЭСлари қурилишларида матонат кўрсатдилар.

Муҳаммад ал Бухорий,
Юсуфжон Ҳамдамов

«Аш-шабиба» — ёшлик

лар Тошкентда танишдилар.
— Тиялалли Мустафо, Суриядан! — деди қўл олишаркан, қорамағиздан келган, қоши-кўзи қоп-қора, сочлари жингалак йигит.

— Демак, Тиллажон деяверамиз. Жуда соз!

Менинг исмим Тоҳир.

Тиялалли хурсандман дегандек садаф тишларини кўрсатиб жилмайди. Сўнг улар Ленин майдони бўйлаб юриб кетишди. Қуёш тиккада. Осмон тиниқ, мусаффо. Ғир-ғир шаббода эсади. Фавворалардан отилаётган сув зарралари этни жунжитади. Атрофда бир-биридан чиройли иморатлар. Ана Навоий кутубхонаси, йигирма қаватли маъмурий бино. У бир қарашда бир жуфт улкан китобга ўхшайди. Сал нарида Ленин музейининг мрамор деворлари ялтираб кўринади, унинг ёнида салобатли матбуот уйи.

Тиялалли атрофини завқ билан кузатар, ўқтин-ўқтин Тоҳирга қараб қўярди. Тоҳирнинг назарида суриялик йигит Тошкент чиройи олдида лол эди. Йўқ, орадан сал ўтмай Тиялалли учун бу ерлар қадрдон бўлиб қолганлиги, энди эса юртига жўнаб кетиш олдидан кўнгил узолмаётганлиги равшан бўлди.

— Шаҳрингиз кишилари меҳридарё, меҳмондўст, — деди у, — Суриядо менинг қанча дўстим бўлса, Тошкентда ҳам шунча дўстим бор. Мана энди дўстларим сафи яна биттага кўпайди. Бу — Сиз.

Тоҳир рус тилида тутилмай, равон гапирётган бу йигитни ёқтириб қолганди. Унинг қуралай кўзлари кишига алланечук меҳр билан боқар, сўзларида ўзгача бир самимият зоҳир эди.

Қуёш ғарб томон оғди. Сарин еллар дарахтларни шовуллатиб, юзларни сийпалаб ўтди. Энди улар номаълум солдат ёдгорлиги олдидаги скамейкаларнинг бирида ўтиришарди.

— Қайси институтни битирдингиз!

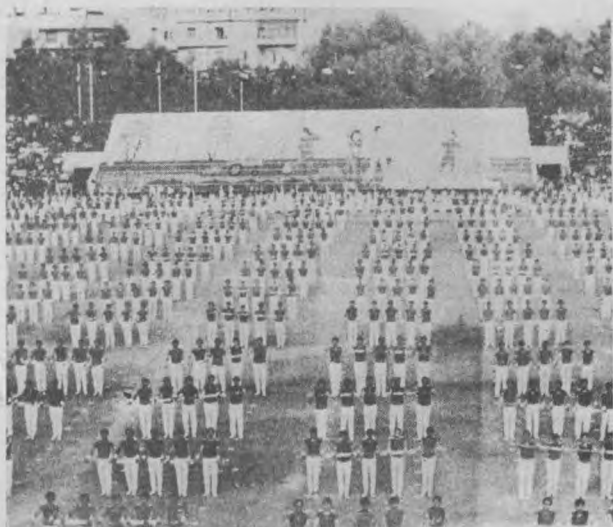
Тиялалли ёқимли жилмайди.

— Мени табрикланг, кунни-кеча дессертациямни муваффақиятли ҳимоя қилдим. Энди қишлоқ хўжалик фанлари кандидатиман.

— Қутлайман, Тиялалли!

— Раҳмат, Биласизми, Тошкентга келганимга тўрт йил бўлди. Ушанда менинг олдимда икки йўл турарди. Ё Франция, ё СССР. Мен ҳеч иккиланмай СССРни, Тошкентни танладим. Социализм ғалабаларини ўз кўзим билан кўрмоқчи эдим. Кўрдим ҳам. Энди Совет Иттифоқи, Ўзбекистон мен учун нақадар азиз бўлиб қолганлигини билсангиз эди.

Тиялалли устозлари — Тошкент қишлоқ хўжалигини механизациялаштириш ва электрлаштириш институтининг профессорлари Норхўжа Мансуров, Чингиз Қодировлар ҳақида тўлиб-

тошиб сўзларди. У тўрт йил мобайнида институт лабораторияларида, тажриба участкаларида қишлоқ хўжалик зараркундаларига қарши курашиш бўйича илмий иш олиб борибди.

— Сурияда ҳам пахтага эътибор катта бўлса керак!

— Ҳа, албатта. Худди Ўзбекистондагидек бизда ҳам пахтачилик асосий тармоқ. Ун тўрт йилдирки, Совет Иттифоқидан, Ўзбекистондан борган мутахассислар ёрдамида Мискини водийсида ер очиб, пахта экиямиз. Натижаси чакки эмас.

Тоҳир Тошкентдаги ўрта мактабларнинг бирида комсомол ташкилотининг секретари эди. Шу туфайлими, суриялик тенгдошлари ҳаёти, Сурия Ёшлар союзининг фаолияти билан қизиқди.

Тияляли ҳам бу соҳадан дурустгина бохабар экан. У бу ёққа келиш олдида Ёшлар союзи активларидан бўлиб, кўпгина ишларни амалга оширган эди. Тоҳир Назаровнинг бу саволи уни хурсанд қилиб юборгани шундоққина сезилиб турарди.

— Ёшлар союзимиз 1968 йилда ташкил топган, — деди у, — биз Араб социалистик уйғониш партияси раҳбарлигида иш олиб борамиз. Союзимизнинг ўз устави бор. Уставда халқ манфаатларини кўзлаш, халқ армияси сафида хизмат қилиш, илм-фанни пухта эгаллаб, мамлакат саноати ва қишлоқ хўжалигида қўллаш, саводсизликни тугатишда қатнашиш, ўз мамлакатини севиш, социализм қурилишига ҳисса қўшиш каби вазифалар қамраб олинган.

Ёшларимиз тез-тез завод ва фабрикаларга шанбаликлар уюштирадilar. Ёзги таътил пайтларида эса қишлоқлардаги мева териш отрядларида меҳнат қилишади. Пахта, зайтун, лавлаги каби маҳсулотларни йиғиштириб олишда ота-оналарига яқиндан ёрдам беришади.

Союзимиз шунингдек бир қатор социалистик мамлакатлар ёшлар союзлари билан дўстлик алоқалари ўрнатган. Жумладан, ВЛКСМ Марказий Комитети билан яқин ўн беш йилдан бери борди-келдимиз бор. Ҳар йили ҳар икки мамлакатнинг йирик шаҳарларида Совет ва Араб ёшларининг дўстлик ҳафталиклари ўтказилади. Биз ҳар йили кузда Октябрь байрамини нишонлаш учун Москвага борамиз.

Сизнинг республикангиз бизлар учун иккинчи ватан бўлиб қолди, десам ишонаверинг. Ахир бу ердаги институтларда, аспирантураларда жуда кўплаб суриялик ёшлар ўз билим ва малакаларини оширмақда.

— Биласизми, Тияляли, бизнинг дўстлигимиз, борди-келдимиз минг йилларга бориб тақалади, — деди Тоҳир, — ахир узоқ ўтмишда Беруний, Форобий сингари алломаларимиз Дамашда, Боғдода таҳсил кўришган. Мана энди неча-неча замонлар ўтиб Сизлар совет диёрида, Ўзбекистонда таълим олаётган экансизлар, бу бизни фақат қувонтиради.

— Бу тинчлик шарофати, бу дўстлик шарофати, — деди Тияляли жўшиб, сўнг ўз тилида А-оша ас-салом! А-ошат ас-садоқа! — деб кўйди. Тоҳирнинг ҳеч нарса тушунолмаётганини билиб, бу сўзларни ўзбекчасига такрорлади — Яшасин, тинчлик! Яшасин, дўстлик!

Тияляли энди тинчлик ҳақида тўлиб-тошиб сўзларди.

— Совет халқи тинчликсевар халқ, Тоҳир, агар билсангиз, Сурия ёшлари ҳам мамлакат сиёсий воқеаларидан четда қолаётганлари йўқ. Сўнгги беш-олти йил бизлар учун юксалиш йиллари бўлди. Сурия ёшлари қўлга қурол олиб, мамлакатдаги ички ва ташқи душманларга қарши кураш олиб бордилар. Ҳозир ҳам улар ён қўшнимиз Фаластин ва Ливан халқлари мустақиллигини ҳимоя қилиш учун ёрдамга отланганлар.

— Биз ёшлар тинчлик, тараққиёт йўлида ҳаммиша бирдам-миз, — деди Тоҳир жўшиб, — бизга тинчлик керак, дилдаги эзгу ниятларимизни рўёбга чиқариш учун ҳам тинчлик керак. А-оша ас-салом!

Тияляли ёқимли жилмайди.

— А-оша аш-шабиба! Яшасин, ёшлик!

Ленин майдони оқшоллари айниқса гўзаллашиб кетади. Икки дўст ҳамон майдонни айлиниб юришибди. Энди ҳар ким ўз ўйлари билан банд. Тияляли атрофни завқ билан кузатади. Тоҳир бўлса дўстлик ҳақида ўйлайди, Сурия билан Ўзбекистон бундоқ олиб қараганда дунёнинг икки бурчагида. Ўзбекистон боғларидан жанубни кўзлаб учган қушлар ҳам Сурияга етгунча бир неча бор заминга кўниб нафас ростлайди. Ҳатто одамни мунаввар этувчи бобо кўёш ҳам бу икки республика тупроғини бир йўла қучиши қийин.

Аммо, йўл йироғ-у, кўнгил яқин. Дўстлик сарҳад билмайди. Тоҳир ўзи ишлаётган мактаб комсомол-ёшларига ана шу дўстлик ҳақида, суриялик тенгдошлари ҳақида сўзлаб бериш ниятида...

Тоғи-тоғимизга, боғи-боғимизга, жони-жонимизга,
қўшиғи-қўшиғимизга тутаи қардош
Тоҷикистон Совет Социалистик Республикаси
ҳам бу йил 60 йиллик тўйини нишонламоқда. Бу
қадимий маданият ўлкасида
Навий ва Жомий, Фағур Гулом ва Мирзо Турсунзода
каби буюк устозлар сабоқларидан баҳра олиб ижод
қилаётган ёш ижодкорлар талайгина. Уларнинг
айримлари ўзбек тилида ижод қилмоқдалар.
Журналимизнинг ушбу саҳифаларида
сиз ана шу ёш
қаламкашлар асарларидан намуналар билан
танишасиз.

**Ғойибназар
ЭРНАЗАРОВ**

Одамга ўхшайсан...

Умид куртагини баҳорда туғиб,
Мева истагида кўмилиб гулга,
Шамолу ёмғирда кўп гунчанг тўкиб,
Ёз бўйи қийналиб етгунг ҳосилга.
Кулар сенга шунда ўзинг кутган бахт
Одам орзусига ўхшайсан, дарахт.

Заминнинг қалбидан хушнуд қиқирлаб,
Яшиллик ишқиди чиқиб юзага.
Майса дудоғига қўйиб намли лаб,
Тушиб қиз кўтарган яхна кўзага,
Роҳат улашасан дил бўлса ташна,
Одам севгисига ўхшайсан, чашма.

Кезувчан булутлар дийдаси тўлиб
Кипригин қоққанда ёғилиб шов-шов,
Гоҳида борлиққа таънакор бўлиб,
Гоҳ ҳаддан ташқари эгилиб, мижғов,
Мўътадил меъёрни сақлолмай, ахир,
Армонли кўз ёшга ўхшайсан, ёмғир.

Кўксингда тош қалқон, сарбаланддурсан,
Яшил арчаларинг — тани соғлигинг.
Чақмоқ, бўронлардан панада турсанг,
Кимга билинарди бору йўқлигинг?
Чидаминг таърифни бўлмагай адоғ,
Одам бардошига ўхшайсан эй, тоғ.
Меҳру саховатинг — ҳаёт зийнати,
Қаҳру қабоҳатинг — ногаҳон офат,
Химматингдан файзли Замин сийрати,
Демак, сенда файзли Замин сийрати.
Мўъжиза ўзингсан, сенда буюк ҳад.
Одамга ўхшайсан, қодир табиат.

**Абдукарим
АЛЛАНАЗАРОВ**

Изтироб

Бедор ўтди буғунги туним,
Хаёл кетди белгисиз ёққа.
Хотирамга келган ёшлигим
Сатрлар-ла тўкилди оққа.

Ким хатосиз яшади экан,
Изтиробдан борми жудолар?!
Бу тун қалбга мисоли тикан
Ботмоқда биз қилган хатолар.

Хотирага айланди бари,
Висоллар ҳам қолдилар ёдда.
Сен эмасдинг илоҳий пари,
Мен ҳам эдим бир йигит содда.

Мен яшайман, излайман маъни,
Учқур умр, чопдинг қаёққа?
Ўртадаги йиллар тумани,
Йўл бермайди «кечир» демоққа...

**Ибодулла
САЪДУЛЛАЕВ**

Пикассо

«Фақат тинч турмоғи керакдир дунё»,
Эзгулик қалбларга бўлмоғи сирдош.
Заминнинг бағрини қора хун этган,
Азоблар дарёси — кўздан оққан ёш.

Қанийди, шу чексиз мовий самовот,
Фақат тиниқлигин қалбимеа солса,
Азоблар дарёси узра тўкилган,
Кўз ёшим бўёққа айланиб қолса,

Бўёққа айланар қатра кўз ёшлар,
Мусаввир қалбига айларкан савол,
«Фақат тинч турмоғи керакдир дунё»
Фақат оқ кабутар учсин бемалол.

Кабутар яралар, унинг қалбидан
Пикассо самога тикар экан кўз.
Қулоғи тагида жаранглаб қолар
Peace! Frīden! Райх! — деган сўз.

**Шодмон
Жўраев**

Тасанно

Қора тун қўйнида қолган йўловчи...
Тоғли жой, йўл юрмоқ хавфлидир жуда.
Лек ёлғиз сўқмоқда бордир ишончи,
Одам юрмагандир ундан беҳуда?!
Қалбига журғатни этолган ошина
Сўқмоқ очган мардга бўлсин тасанно.

Битганмас манглайда ёрни ягона,
Умр ҳам гўёки кафтда турган сув.
Лек ишонч қалбига, умид-ла ёна
Ҳамон ўз ёрини кутмоқда сулув.
Игит бош эгмасин, қолмасин орға,
Тасанно айтаман вафоли ёрга.

Кўпнинг хизматини бурч билган қуёш,
Беминнат сочади ҳаётбахш нурин.
Далада буғдой ҳам кўтарарми бош,
Йўғрилмаса елда қуёшнинг қўри?
Ҳар кимнинг одати гар қуёшга хос,
Тасанно айтаман, қўйяман ихлос!

**Асқарали
Маҳкамов**

Шеърларда

Узоқ-узоқ кездим мен бу ерларда
Хотиралар айтдим дарёларга жим.
Дарё-дарё, дедим, бироқ шеърларда
Оқин дарё бўлиб кета олмадим.

Олис-олис кездим мен бу ерларда,
Сайёҳ шамолларга қулоқ тутдим жим...
Шамол-шамол, дедим, бироқ шеърларда
Кучли шамол бўлиб ела олмадим.

Пинҳон-пинҳон кездим мен бу ерларда
Юксак чўққиларга етмагач қаддим...
Оҳу-оҳу, дедим, бироқ шеърларда
Чопқир оҳуларга ета олмадим.

**Зикрилла
Валиев**

Аҳмад Зоҳир

Мени қотил Амин ўлдиргани йўқ,
Ўлмаган эдим мен, тирикман ҳамон.
Кўшиқ кимларгадир заҳарланган ўқ,
Кўшиқ эзгуликдир, тинглайди жаҳон.
Исёнкор вужудни енголмагай ғам,
Менинг ҳам қалбимда ўтли туғёнлар.
Не учун одамга қотилдир одам?..
Армонлар ўлдирар мени, армонлар...

Инсонга муқаддас, айтинг, нима бор,
Имондек азизу софу мунаввар?
Виждонга қўнмасин заррача ғубор,
Виждон нопок бўлса ҳар не муқаррар.
Дунёда ҳар ишнинг жавоби бордир,
Донога дарс ўқир баъзан нодонлар.
Не учун одамлар шафқатга зордир?
Армонлар ўлдирар, мени, армонлар...

Аблаҳлар йўқ эмас, маккор ва разил,
Пок инсон шаънига тарқатар бўҳтон.
Эзгулик, ёвузлик курашай, аммо
Оқликка қора доғ чапланар осон.
Ҳақ одам мағлуб, гоҳ яширмоқ нечун,
Дунёда кўп ахир думсиз шайтонлар.
Бетаъма одам оз яхшилик учун,
Армонлар ўлдирар мени, армонлар...

Соғинчдан, севинчдан ёрилсин юрак,
Энг қутлуғ бахт ахир инсон учун шу!
Ҳаётни севмасдан яшаш не керак?!
Муҳаббат! Муҳаббат — энг олий туйғу!
Мен сизни юракдан севаман ахир,
Жафокаш, нектоле халқим — афғонлар!
Юракни ёргундай нечун йўқ меҳр?
Армонлар ўлдирар мени, армонлар...

Мусаффо туйғулар бўлингиз омон,
Ҳаётда энг севган ошиқларимсиз.
Сиз боис дунёда тирикман ҳамон,
Эзгулик — энг суйган қўшиқларим Сиз!
Борлик ва йўқликнинг орасида ғам,
Ёруғлик ва зулмат қилар исёнлар.
Бу шаккок ҳаётда буюк одам кам!
Армонлар ўлдирар мени, армонлар...

Хайратлар қалбларда кўтармас фарёд,
«Не учун? Не учун? Айтинг не учун?..
Кўшиқлар ҳадиксиз қоқарлар қанот,
Дунёни забт этар Муҳаббат букун.
Шу туйғу оламда мангу устувор,
Бирлашиб дўст бўлмай барча инсонлар,
Солеҳин* бағрида лекин ҳар баҳор,
Армонлар ўлдирар мени, армонлар...

* Солеҳин — А. Зоҳир дафн этилган қаб-
ристон

Сукунат

Бўм-бўш фазоларда кезарсан беун,
Олис соҳиллардан топарсан паноҳ.
Гоҳо қабрларга мангулик тутқун,
Қоп-қора тунларга тўш-урарсан
гоҳ.

Яшаш бу курашдир, чопармиз
тинмай
Тириклик юкини елкада ташиб,
Сен эса юрарсан судралиб-синмай
Курашдан чекинган зотга эргашиб.

Дейдилар. Сино ҳам тирикдир
ҳамон,
Бу бемор дунёга даво излайди.
Лекин маккор қўлда узилмаган
жон
Асрий сукунатда тилсиз сўзлайди.

Гўри Амир ичра тиндирдинг фақат
Мирзо Улуғбекдай жўшқин ҳаётни,
Дорда аллалайсан ҳамон
бешафқат
Машрабдай тугёнли, исёнкор зотни.

Ёлғизлик қутқуси чўктиролмас тиз,
Жўшқин туйғуларим қолмаслар
сағир,
Сукунат, мен сендан ўгирарман юз,
Сенинг оғушингда ҳаёт йўқ, ахир...

Улуғбек қатли

Котил қилич солди оппоқ тилакка,
Эзгулик қанотдан айрилиб қолди.
Бир нидо сачради чексиз фалакка,
Дунё даҳшат тўла хаёлга толди.

Юлдузлар пирпираб оҳ чекар букун,
«Илоҳим, бу ғафлат бўла қолсин туш»...
Бир ёнда тўлғаниб, ҳайқирар сукун,
Бир ёнда Самарқанд ётибди беҳуш.

Дунё сесканади қалтираб, қақшаб,
Зил-замбил фожиа чўктирар тоғни.
Мажруҳ япроқларнинг лаби қуруқшаб,
Уйғотмоқ бўлади тош қотган боғни.

Улуғ мотам чекиб ҳилол ҳам сўнди,
Юлдузлар йиғлашиб бўлдилар адо.
Тонгда кўҳна дунё фарёдга тўлди,
Ҳаётни тарк этди бир эзгу садо.

Минг бир азоб билан чиқди Қуёш ҳам,
Зулумот сад чекмиш буюк бардошга.
Бу тонг ҳайрат билан лол қотди олам:
«Қуёш ўхшар эди кесилган бошга...»¹

Чол

Бир нуқтага тикиб кўзини
У зил-замбил хаёлга ботар,
Қалампирдай аччиқ сўзининг
Зирапчаси юракка ботар.

Уфқларга тикилар тўймай,
Тўймай боқар бу кенг оламга,
Ҳамон қалтис одатин қўймай,
Қаттиқ нигоҳ сочар одамга.

Сўнгра яна хаёлга чўкиб,
Ўтмишидан ахтаради нур.
Аллакимни пичирлаб сўкиб,
Қайсар руҳи топади сурур.

Баъзан бир зум кўзлари яшнаб,
Дўмбирада термалар айтар.
Тушларида тулторлар кишнаб
Чақиради жасур лақайлар.

Кекса қадди қолган букилиб,
Вужудида яшар ўктам руҳ.
Нигоҳларга қаттиқ тикилиб,
Йигитликни ахтаради у...

Тун кечмоқда... Қоп-қора бир тун,
Нигоҳларинг ундан андоза.
Эриб ётар бир қора сукун,
Юрак қурғур эзилди тоза.

Биз англамай ошўфта бўлдик
Севги деган буюк туйғуга.
Ҳижронида ўлдик-тирилдик,
Асир тушидик гўзал қайғуга.

Билдик дея билмай ўтдик, оҳ,
Ўзга экан тилақларимиз.
Букун эса қақшаб, баногоҳ
Йиғлаб турар юракларимиз.

Севгиман деб алдаган хаёл
Орамизда турар мунғайиб.
Мен эр бўлдим, сен эса — аёл,
Бола — Армон борар улғайиб...

¹ Усмон Носирдан.

**Поль
Верлен**

Куз қўшиғи

Оҳу фиғон
Гижжаксимон
Куз кунлари.
Дил ўртанар
Гўё сўнар
Соз унлари.

Ерга бироқ
Солар титроқ
Соат бонги.

Сўнар қуёш
Тўққанда ёш
Урмим тонги.

Шу-шу дарҳол
Совуқ шамол
Мени қувлар.

Бундан нари
Чанг сингари
Хазон бирла...

* * *

Тим қора оғир уйқу
Тушди бошимга қайдин.
Ухла, буткул ҳис-туйғу!
Ухла, буткул умидим!

Энди ҳеч нарса кўрмам,
Хотирамда йўқ зинҳор,
На севинчу, на алам...
О, ҳаётим бунча хор!

Гўё енгилган елкан,
Ёши тўлқиндек қат-қат...
Уни тубларга элтган
Сукунат бу — сукунат!

**Гарсиа
Лорка**

Муқаддима

Тераклар ҳам ўтар-кетар,
аммо изи кўлдек зилол.
Тераклар ҳам ўтар-кетар,
бизга эса қолар шамол.
Шамол эса тунда тинар,
қора читга ўзин ўраб.
Шамолдан-чи садо қолар,
оққанича дарё бўйлаб.
Гарчи ялт-ялт дунё тошса,
унда ўтмиш чўқар-кетар.
Жажжигина юрак эса
кафт устида милт-милт этар.

Мементо (Ёдингда тут)

Қачонки вафот этсам
гитарам бирла кўминг
сойлар қумига.

Қачонки вафот этсам...
Қадим апельсинзорнинг
ҳар бир гулига.

Қачонки вафот этсам
томлардаги парракдек
шамолларда айлансам.

Жим...
қачонки вафот этсам!

Француз ва испан тилларидан
Ҳамид ИСМОИЛОВ
таржималари.

ПАНЧАШАНШРА

Русчадан Иброҳим ҒАҒУРОВ таржимаси

Ўн бешинчи ҳикоят

— Жуда катта денгизнинг бўйида жхаш, макар, тошбақа, тимсоҳ, делфин, чиғаноқ ва бошқа яна кўпдан-кўп жониворлар билан биргаликда бир жуфт титтибха ҳам яшар эдилар. Эрнинг оти — Уттанапада, хотинники эса — Пативрата эди. Вақти соати келиб Пативрата бўйида бўлиб қолибди. У тухум қўйиши керак эди. Шунда у эрига қараб деди:

— Бирон холи жой топ, мен ўтириб тухум қўяй.

Эри деди:

— Ота-боболаримиз шу ерда яшаган. Бу қутлуғ жой. Тухумингни шу ерга қўявер.

Пативрата деди:

— Йўқ, бу ер хавфли. Кетайлик бундан. Денгиз жуда яқин. Тухумларимни илиб кетиши мумкин.

Эри эътироз билдирди:

— Жоним, бу улуг денгиз кимсан мени, Уттанападани яхши билади, шунинг учун ҳеч қачон мен билан беллашмайди. Ахир, эшитмаганмисан:

**Атроф кета-кетгунча сахро,
Кун тафтига чндаб бўлмас ҳеч.
Соя излаб бормас лек биров
Масту аласт филинг ёнига.**

Яна:

**Топиларми шунча қайсару шаддо
Ажалга, худога шак келтиролган:
«Тортиб ола кўр-чи менинг ҳаётим,
Бўлсанг-да жаҳаннам қаърида ҳоким!»**

Хотини бу сўзларни эшитиб, эрининг кучини яхши билгани учун кулиб, деди:

— Уз чамангни ўзинг яхши биласан. Эшитгандирсан: **Осон эмас билмоқ кучли, заиф жойингни, Узлигини англаган машаққатдан чўчимас.**

Яна тўғри айтиб кетганлар:

**Дўстлар сўзини тингла ҳалок бўлмайин десаи,
Тошбақа уча туриб, оғзин очиб йиқилди.**

Титтибха сўради:

— Бу қандай бўлди?

Хотини ҳикоя қилди:

Ўн олтинчи ҳикоят

— Бир ҳовузда Камбугрива деган тошбақа яшарди. Унинг Санката ҳамда Виската деган икки дўсти бор эди. Бир замон ўн икки йилга чўзилган қурғоқчилик бошланди. Шунда ғозлар ўйланиб қолишди: «Ҳовузимиз тезда қурийдди. Бошқа жой топмасак, бўлмайди. Лекин аввал жонажон дўстимиз Камбугрива билан хайрлашайлик».

Ғозлар тошбақа қошига келдилар. У айтди:

— Нега мени ташлаб кетяпсиз? Мен ҳам, ахир, сувда яшайман-ку. Ташналик азобидан, сизлардан айрилиб қолганимдан қон ютиб ҳалок бўламан. Агар мени озгинагина яхши кўрсангиз, ўлим чангалидан қутқаринг. Суви камайган бу ҳовузда сизга фақат егулик етмайди, мен эса ўлимга маҳкумман. Узингиз ўйлаб кўринг: тирик жонга ҳаёт қимматлими ва ё хўрак?

Ғозлар айтдилар:

Давоми...

— Сени қандай оламиз, сувда яшайсан-ку? Бунинг устига, қанотларинг ҳам йўқ.

Тошбақа деди:

— Мен биламан. Битта чўп топинглар.

Чўп топиб келдилар, тошбақа чўпнинг ўртасидан тишлаб олди:

— Тумшуқларингиз билан чўпнинг икки томонидан кўтаринг ва то манзилга етгунча учиб бораверинг.

Ҳозлар ҳайрон бўлдилар:

— Бу жуда хавфли. Гапираман деб оғзингни очиб қўйсанг — тамом, осмондан ерга қулаб, парча-парча бўлиб кетасан.

Тошбақа деди:

— Осмонда учиб бораётганимизда мен бир оғиз сўз айтмасликка ваъда бераман.

Ҳозлар тошбақани кўтариб ҳавога парвоз қилдилар. Шаҳар устидан учиб ўтаётганларида одамлар уларни кўриб қолиб шов-шув кўтардилар:

— Қушлар нимани кўтариб учишяпти? Арава эмасми?

Шунда тошбақа ваъдасини унутиб, эҳтиётсизлик қилиб, сўради:

— Одамлар нима деб лақиллашяпти?

Шу заҳоти чўп тошбақанинг оғзидан чиқиб, у ерга қулаб тушди. Тошбақа гўштини яхши кўрадиган одамлар уни дарров ўткир пичоқ билан сўйиб, гўштини еб қўйишди.

Шунинг учун айтаман-да: «Дўстлар сўзини тингла...»
У яна шунини қўшимча қилди:

**Бири сезди ишқални, қийин дамда кўрқмади бири,
Бахтин топди иккиси, ўлди қазосига ишонган.**

Титтибха сўради:

— Бу қандай бўлди?

У ҳикоя қилди:

Ун еттинчи ҳикоят

— Катта ҳовуз ичида учта улкан балиқ яшарди: Анагатавидхатар, Пратютпаннамати ва Ядбхавиша.

Анагатавидхатар бир куни ҳовуз бўйидан ўтиб бораётган балиқчиларнинг гапларини эшитиб қолди:

— Мана шу ҳовузда балиқ жуда кўп. Эртага шу ерга тўр соламиз.

Анагатавидхатар буни эшитиб, ўйланди: «Иш чатоқ! Эртаиндин албатта улар бу ерга келишади. Шунинг учун Пратютпаннамати, Ядбхавиша ва мен бошқа тинчроқ жой топишимиз керак».

У дўстларини чақириб, фикрини айтди.

Пратютпаннамати деди:

— Бу ҳовузда ўзоқ замонлардан бери яшаймиз. Уни ташлаб кетишимиз қийин. Овчилар келганда мен ўзим биламан улардан қандай қутулишни.

Ядбхавиша хатар яқинлашиб келаётганини сезиб, деди:

— Дунёда шундан бошқа катта сув қуриб кетибдими? Овчилар ҳали келадими, йўқми — номаълум. Мишмишларга ишониб ўрганган жойимизни ташлаб кетамизми? Мен қоламан. Шунга қарор қилдим.

Анагатавидхатар уларни кўндиролмагач, ўзи бошқа ҳавзага кўчиб ўтди.

Эртасига балиқчилар ўз ердамчилари билан келиб, тўр ташлаб, барча балиқларни тутиб олдилар. Шунда Трапютпаннамати ўзини ўликка солди. Балиқчилар: «Бу ўлган балиқ», деб, уни тўрдан олиб қирғоққа ташладилар. Балиқ сакраб сувга тушиб олди. Ядбхавиша эса тўрга илиниб типирчилайверди. Балиқчилар уни тўқмоқ билан уриб чиқитдилар.

Ун бешинчи ҳикоятнинг давоми

Шунинг учун айтаман-да: «Бири сезди ишқални...»

Титтибха деди:

— Нега сен мени Ядбхавишга ўхшайди, деб ўйлайсан?

Кўрқма. Менинг паноҳим остида сени ҳеч бало урмайди.

Шундай қилиб, Титтибханинг хотини соҳилга тухум қўйди. Уларнинг сўзларини эшитиб қолган денгиз эса, шундай деб ўйлади: «Ана холос! Тўғри айтишган экан:

Осмон тушиб кетмасин деб, титтибха

кўтараркан оёғин.

Заифдир, ночордир қанчалар жонзот

кеккаяди барибир.

Майли, кўрайлик, унинг кучи нимага етар экан?»

Эртасига эр-хотин қоринларини тўйғазгани кетганда, денгиз қизиқиб тўлқин-қўлларини чўзиб, тухумларни олиб қочди.

Хотини ини бўшаб қолганини кўриб, эрига деди:

— Шўримиз қурибди. Денгиз тухумларни олиб кетибди.

Сенга неча марта айтдим, бошқа ерга кўчайлик деб, сен ақлиқалалик қилиб, Ядбхавишга ўхшаб, кўнмадинг. Наслимиз увол бўлди, юрагим ўт бўлиб ёняпти.

Титтибха деди:

— Жоним, мен денгизни бир томчи сув қолдирмай қуригатаман, ўшанда нимага қодирлигимни ўзинг кўрасан.

Лекин хотини деди:

— Эй, аслзот! Денгизга қайда кучинг етсин. Эшитмаганмисан:

**На ўз кучи, на душманинг чамасини билмаган,
Жангда ҳалок бўлади ўтда парвона мисол.**

Титтибха деди:

— Жоним, ундай дема.

Оламга қуёш чиқиб, тоғлардан ҳам юксалди,

Ўт ичра тўғилганга ёшини фарқи бўлмайди.

Мен сувнинг барини тумшуғимда ташиб тугатаман ва денгизни сахрога айлантираман.

Хотини деди:

— Оҳ, азизим! Денгизга тўхтовсиз Жаҳнави ва Синдхунинг сувлари қуйилиб туради. Бу дареларга эса тўққиз карра тўққиз юз дарёчаларнинг суви келиб қўшилади. Битта томчи зўрға сиғадиган тумшуғинг билан шунча сувни қандай ташийсан? Қўлингдан келмайдиган нарсани сўзлаб ната-сан?

Титтибха деди:

— Жасурликда ғалаба, тумшуғим темир каби,

Ишон: денгиз сувини томчилаб қуригатаман.

Шунда хотини айтди:

— Агар сен денгиз билан чиндан ҳам беллашмоқчи бўлсанг, олдин бошқа ҳамма қушларни ҳам чақир. Эшитмаганмисан:

Бирлашса, заифлар ҳам ғалаба қозонади,

Қил арқонни фил тортиб ҳар чоқ уза олмади.

Яна:

Қурбақа, қизилиштон, чибин, чумчуқ бирлашиб,

Қудратли фил устидан ғалаба қозондилар.

Эри сўради:

— Бу қандай бўлди?

Хотини ҳикоя қилди:

Ун саккизинчи ҳикоят

— Ўрмон ичида эр-хотин чумчуқлар яшар, улар тамала дарахтига ин қўйган эдилар. Вақти соати келиб она чумчуқ тухум қўйди. Бир куни ҳирси қайнаб маст бўлган ёввойи фил иссиқдан қочиб тамала соясига келди. Қони жунбушга келиб телбаланган фил хартумини кўтариб тамаланинг чумчуқлар ин қўйган шохига уриб синдирди. Чумчуқларнинг ини вайрон бўлиб, тухумлари пачақланди, ўзлари ҳам базўр омон қолдилар. Чумчуқнинг хотини қаттиқ қайғуриб нола-фигон кўтарди. Унинг фарёд солиб чирқиллашини эшитган энг яқин дўсти қизилиштон келиб, юпата бошлади:

— Азизим, бўлар иш бўлди, ўзингни бунчалар қийнайверма. Эшитмаганмисан:

Ўтди-кетди одам деб, ўтди-кетди замон деб,
Донишманд қайғурмайди, тентакдан фарқи шунда.

Чумчуқнинг хотини айтди:

— Рост айтасан. Лекин нима қилай? Маст фил тухумларини қийратди. Агар сен менга чин дўст бўлсанг, бу ярамас филдан ўч олишга ёрдам бер. Шунда ярали дилим андак таскин топади.

Қизилиштон деди:

— Майли, мен ҳам бир ақлимни ишлатай. Менинг Винарава деган бир чибин ошнам бор. Ёвуз филни ҳалок қилиш учун мен уни кўмакка чақираман.

Кейин қизилиштон чумчуқнинг хотини билан чибиннинг олдига боришибди:

— Азизим, бу чумчуқнинг хотини — менинг дўстим. Ёвуз фил унинг тухумларини синдириб, қайғу-ғамга ботирди. Филни йўқотишга ёрдам бер.

Чибин деди:

— Азизим, сенга нима десам экан? Менинг Меғхадута деган садоқатли қурбақа дўстим бор. Уни чақириб, сўнг қўлимиздан келган бари ишни қиламиз. Эшитмаганмисан:

Оқил, ориф кишининг бағри жуда кенг бўлар,
Маслаҳат билан доим ишлари ҳам ўнг келар.

Шундан сўнг улар учовлари Меғхадутанинг олдига бориб, бор гапни айтиб берибдилар.

Қурбақа дебди:

— Бадбахт филга биз билан олишмоққа йўл бўлсин? Чибин, сен бориб бадмастнинг қулоғи тагида фингиллайвер. У бундан роҳатланиб кўзларини юмади. Қизилиштон, шунда сен унинг кўзларини чўкиб ол. Фил ташна бўлиб сув ичгиси келади. Шунда мен чуқурга тушиб, қурилламан. У ёнимда ҳовуз ё дарё экан, деб сув ичмоқчи бўлади ва чуқурга тушиб кетади. Шу билан нариги дунёга равона бўлади.

Ҳаммасини қурбақа айтгандай қилдилар. Чибиннинг фингиллашидан фил кўзини юмди, қизилиштон унинг кўзини чўкиди; кечаси ташна бўлиб қийналган фил қурбақанинг «вақ-вақ»ини эшитди; чуқурга тушиб кетиб, ҳалок бўлди.

Шунинг учун айтаман-да: «Қурбақа, қизилиштон, чибин...»

Титтибха деди:

— Яхши. Мен шундай қиламан. Дўстларим билан денгизни қуритаман.

У шундан сўнг барча қушларни йиғди, уларга ўз тухумидан айирганларини айтиб, шиква-шиқоят қилди. Қушлар эса ўч олиш учун денгизни қанотлари билан ура бошладилар. Шунда бир қуш деди:

— Бу аҳволда ҳеч нарса қилиб бўлмайди. Келинлар, яхши, денгизни тупроқ ва қумга тўлдирамиз.

Ҳаммалари тупроқ ва қум келтириб денгизга тўка бошладилар. Шунда бошқа бир қуш айтди:

— Йўқ, тўлқинлар билан олишгани бизнинг кучимиз етмайди. Қулоқ солинлар. Анави ерда банан дарахти тагида мўйсафид бир ғоз яшайди. У бизга тўғри йўл кўрсатади.

Кекса донишмандларнинг сўзига кирмоқ керак,
Ғозларни ҳалос қилди қари ғознинг идроки.

Қушлар сўрадилар:

— Бу қандай бўлди?

Ҳалиги қуш ҳикоя қилди:

Ун тўққизинчи ҳикоят

— Урмонда тарвақайлаб шохлаб кетган улкан анжир дарахти ўсар, унинг устида бир тўда ғозлар тўп бўлиб яшар эдилар. Нима ҳам бўлдию анжирни кошамби деган чирмовуқ ўрай бошлади. Ғозларнинг қариси буни кўриб, деди:

— Чирмовуқ дарахтни бутунлай чирмаб олса, бизга яхши

бўлмайди. Ундан бирон ёвимиз ўтиб келиб, бизни ҳалок қилиши мумкин. Келинлар, ҳали кеч бўлмай туриб, чирмовуқни осонгина олиб ташлайлик.

Аммо ғозлар унинг сўзига кирмадилар. Чирмовуқни йўқотмадилар. Кўп вақт ўтмай чирмовуқ бутун дарахтни то тепасига қадар чирмаб олди. Бир куни ғозлар ўзларига овқат ахтариб кетдилар, бир овчи келиб, чирмовуқдан осилиб, дарахтга ўтди-да, ҳар ерга тузоқ қўйиб кетди. Ғозлар ўйнаб-ўйнаб, қоринларини хўп тўйғазиб, уйларига қайтдилару кўплари тузоққа тушдилар. Шунда қари ғоз деди:

— Биз қўлга тушдик. Вақтида менинг сўзимга кирмаганларинг учун шундай бўлди. Энди кунимиз битди.

Ғозлар унга дедилар:

— Ишимиз чатоқ бўлди. Энди, эй хурматли зот, ўзинг айт, нима қилайлик?

Қари ғоз айтди:

— Энди гапимга қулоқ солинлар. Овчи келганда ҳаммаларинг ўзларингизни ўлика солинлар. У сизни ҳаром ўлган деб, ерга ташлайди. Кейин шартта ҳавога кўтариласиз.

Эрталаб бўлди, овчи келди. Тузоқларда ўлиб ётган ғозларни кўрди. Уларни тузоқдан чиқариб, бирин-бирин ерга улоқтираверди. Унинг дарахтдан тушаётганини кўриб, барча ғозлар баробар патирлаб ҳавога парвоз қилдилар. Қари ғознинг сўзига кириб, ўлим хавфидан қутулдилар.

Ун бешинчи ҳикоятнинг давоми

Шунинг учун айтаман-да: «Кекса донишмандлар сўзига...»

Барча қушлар ҳикояни тинглаб бўлгач, қари ғознинг олдига йўл олдилар. Улар рўй берган фалокат ҳақида, Титтибханинг тухумини денгиз олиб кетгани тўғрисида сўйлаб бердилар.

Шунда қари ғоз деди:

— Ҳамма қушларнинг ҳукмдори Гаруда бўлади. Нола-фарёд кўтариб, унинг раҳмини келтиришга ҳаракат қилинлар. Ушанда у сизларга ёрдам беради.

Қушлар шу қарорга келиб, Гаруда қошига учдилар. Худди мана шу вақтларга келиб, Нараяна асурлар билан бўлаётган урушга Гарудани ҳам чақирган эди. Қушлар ўз шўларига Титтибханинг бошига тушган савдони сўзлаб бердилар.

— Паноҳо! Биз сенинг сояи давлатингда яшаймиз, тумшугимизга сиққан нарса билан кун кемирамиз. Денгиз бизни ожиз банда деб хўрлаб, тухумларимизни олиб кетди. Тўғри айтганлар:

Ожиз бўлсанг, овқатингни ёлғиз е,
Ериб қўйди ўтлаган қўйни арслон.

Гаруда сўради:

— Бу қандай бўлди?

Қари қуш ҳикоя қилди:

Йигирманчи ҳикоят

— Урмонда подадан ажралиб қолган қўй яшарди. Унинг бўйнидан қўнғироқдай жунлари қуюқ осилиб ётар, шоҳлари панжарагулчиндай ғоят мустаҳкам, оёқлари бақувват эди. Қўй ўрмонда кезиб юраркан, бир куни уни мулозимлари билан айлангани чиққан арслон кўриб қолди. Ҳаммаёғи қуюқ қора жун билан қопланган, ҳаттоки танаси қандайлигини ҳам кўриб бўлмайдиган бу махлуқнинг ғалати равиш-рафторидан лол қолган арслоннинг дилига ваҳима тушиб, чўчинқиради: «Шубҳасизки, у мандан хийлагина кучли, бўлмаса бу ерда бемалол ўйнаб юрмас эди». Шундан сўнг у аста орқасига қайтиб кетди. Бироқ эртасига арслон қўйнинг ўт чимдиб юрганини кўриб: «Э, бу ўт ер экан-ку», деб ўйлади ва шу заҳоти уни тилка-пора қилиб ташлади.

Ун бешинчи ҳикоятнинг давоми

Шу сабабдан айтаман-да: «Ожиз бўлсанг...»

Бу орада яна Вишну хабарчиси келиб айтди:

— Гаруда! Шоҳимиз Нараяна дарҳол унинг ҳузурига етиб боришингни тайинлади. Амараватига жўнар экан-сизлар.

Буни эшитиб, Гаруда мағрур деди:

— О, шоҳнинг чопари! Наҳот, ҳукмдоримиз мен каби нолойиқ қулга муҳтож бўлса?

Чопар жавоб берди:

— О, Гаруда! Улуғ Нараяна сени ҳеч вақт ножиш сўз билан хафа қилган эдими? Нега сен бунчалар кибр билан сўзламоқдасан?

Гаруда деди:

— Улуғимиз истиқомат қиладиган денгиз менинг қулим Титтибханинг тухумини олиб кетибди. Ҳукмдорга айт, агар денгиз жазоланмаса, мен улуғга хизмат қилмайман.

Чопардан Гаруда дарғазаб бўлганини эшитган Вишну ўйлаб қолди: «Чамаси, Вайнатея қаттиқ хафа. Узим бориб, кўнглига таскин бериб, олиб келмасам, бўлмайди. Бекор айтмаганлар:

**Шоҳ марҳамат кўрсатиб, мулозимини сийласа,
Мулозим фидо қилгай подишога жонини».**

Вишну шундай деб ўйлаб, зудлик билан Гаруданинг олдига равона бўлди. Гаруда олампаҳоҳнинг ўзи келганини кўриб, ўсал бўлиб, бошини қуйи эгди таъзим қилиб, деди:

— О, улуғ ҳукмдор! Сенинг масканинг денгиздир, у ҳаддан зиёда кибрланиб кетиб, мени ҳақорат қилди, табаамнинг тухумини олиб кетди. Сенинг чексиз қудратингга таъзим қилмасам эди мен кўз очиб юлғунча денгизни қуритиб қўяр эдим.

Вишну жавоб қилди: — Рост. Айтилган-ку, ахир:

**Надим ҳаддидан ошиб, шоҳ бермаса жазосини,
Дарди зиёда бўлиб, кулфатини ўзи тортгай.**

Қани, юр. Денгиз ўғирлаб кетган тухумларни қайтариб оламиз, Титтибхача берамиз, Амараватига илоҳий ишларни адо этмакка равона бўламиз.

Гаруда бунга рози бўлди, улуғ Нараяна камонига олов ўқини солди-да, денгизга иддао қилди:

— Дарҳол титтибхача тухумларини қайтариб бер, бўлма-са, мен сени қуритаман.

Денгиз қўрқиб кетиб, қаттиқ бир силкинди-да, тухумларни тўлқинлар юзасига олиб чиқди ва улуғ Нараянанинг кўз ўнгида уларни титтибхача қайтариб берди.

Мен шунинг учун айтяпман-да: «Душман кучин билмайин...»

Санживака гап нима ҳақда бораётганини сезиб, сўради:

— Ошнам, менга Пингалаканинг одатларини айтиб берсанг.

Даманака жавоб берди:

— Кўпинча у тошлоқ узала тушиб ётади. Лекин у агар бугун думини қисиб, тўрттала оёғини ўзига тортиб, қулоғини динг қилиб, сенга узоқдан қаттиқ тикилса, билиб қўй, нияти ёмон бузилган бўлади.

Даманака шундай деб, Қоратаканинг олдига кетди. Қоратака сўради:

— Қани, нима қилдинг?

Даманака жавоб берди:

— Пингалакани Санживака билан уриштириб қўйдим.

Қоратака сўради:

— Ростданми?

Даманака деди:

— Ҳали ўзинг кўрасан.

Қоратака деди:

— Бунинг ҳайрон қоладиган жойи йўқ. Эшитмаганмисан:

**Жудо қилар дўстларини нозик фитналар,
Қоялар орасидан оқиб чиқар шундай сув.**

Даманака деди:

— Ҳар ҳолда низо уруғини сочгач, бундан фойда олиб қолишга уриниш керак.

Қоратака эътироз билдирди:

— Қандай фойда бўларди? Эшитмаганмисан:

**Тана не! Қуртларга емиш бир шилимшиқхона,
Роҳатланмоқ иш эмас, ўзгага бериб озор.**

Даманака деди:

— Сен давлат донолигининг эгри-бугри йўлларини билмайсан, вазиру вузаро шу йўллардан бориб мукофотлар оладилар. Бу доноликнинг маъноси шундай:

**Тнлинг шакардай бўлсин, қалбинг метиндай мақкам,
Гумон қилиб ўтирма, дилозорга зарба бер.**

Устига устак Санживаканинг ўлими бизга манфаатли. Эшитмаганмисан:

**Душманини ўлдириб, мақсадга етган киши
Ақл билан иш тутсин худди Чатуракадай.**

Қоратака сўради:

— Бу қандай бўлди?

Даманака ҳикоя қилди:

Йигирма биринчи ҳикоят

— Бир ўрмонда Важраданштра деган арслон яшарди. Унинг уч вазири бор эди. Бўрини Кравямукха, шағални Чатурака, туяни Шанкукарна деб қақришарди. Кунларнинг бирида арслон қутурган фил билан урушиб, қаттиқ ярадор бўлиб қолди. У анчагача маконидан чиқолмай ётди. Етти кун очлик азобини чекди, сўнг ўзи каби оч ётган вазирларини қақриб, айтди:

— Ўрмонда бирон ўлжанинг изига тушинглар. Мен ярадор бўлишимга қарамай уни ўлдираман. Қорнингизни тўйдираман.

Арслон амри билан улар ўрмонга кирдилар, лекин сира ўлжа тополмадилар. Шунда Чатурака ўйлаб қолди: «Агар Шанкукарнани ўлдирсак, бир неча кунгача қорнимиз тўяди. Тўғри, у шоҳимизнинг дўсти, шунинг учун уни ўлдирмайди. Лекин мен барибир ақлимни ишлатиб, унга шу ишни қилдираман».

Шағал Шанкукарнага деди:

— О, Шанкукарна! Шоҳимиз очликдан ўлар ҳолатга етди. У ҳалок бўлса, бизнинг ҳам кунимиз битади. Ҳаммамизнинг фойдамиз учун сенга бир гапни айтмоқчийдим.

Шанкукарна деди:

— Азизим, тезроқ айта қол, ҳеч иккиланмасдан айтганингни қиламан. Ўз ҳукмдорингга бир яхшилик қилиш — бошқаларга минг яхшилик қилганинг савоби билан баробар.

Чатурака деди:

— О, қадрдоним! Ростдан ҳам сен бир эмас, минг яхшилик қилгандай бўласан. Бунинг учун танангни иккига бўлиб, шоҳимизга тортиқ этмоғинг керак.

Шанкукарна бунга жавобан деди:

— Азизим, сен нима десанг, шу. Шоҳимизга айт. Фақат Дхармаража бизга кафолат берсин.

Улар шу қарорга келиб, биргаликда шоҳ қошига жўнадилар. Чатурака арслонга деди:

— Паноҳо! Биз ҳеч қандай ўлжа тополмадик. Оламнинг сарвари қуёш эса ботиб бормоқда.

Арслон бунни эшитиб, қаттиқ хафа бўлди.

Чатурака яна деди:

— Паноҳо! Шанкукарна: «Подшоҳим менинг танамни аввалгисидан икки баравар катта қилиб қайтаришга ва Дхармаражани кафилликка олишга ваъда берсин, кейин мени еса, розиман», деб айтяпти.

Арслон деди:

— Жуда соз! Майли, сен айтганча бўлсин.

Ҳамжиҳат шундай фикрга келганларидан сўнг арслон Шанкукарнани дасти билан уриб ағдарди. Бўри билан шағал уни нимталаб ташладилар.

Яна Чатуракага шундай фикр келди: «Туяни қандай қилиб ёлғиз ўзим есам экан?» Арслоннинг ҳаммаёғига қор сачраганини кўриб, шағал деди:

— Ҳукмдор худога шукрона ўқимоқ олдидан дарёи

тушиб ювиниб, покланиб олсин. Биз ризқимизни қўриқлаб ўтираемиз.

Арслон дарёга тушиб кетди. Шағал дарҳол бўрига деди:

— О, ошнагинам! Оч эканлигингни биламан. Подшо келмай туриб, гўштдан еб ол. У бир нарса деса, мен ёнингни оламан.

Бўри гўштни тушира бошлаган чоғда Чатурака деди: — Ҳей, Кравямукха, нари тур, шоҳимиз келмоқда.

Арслон қайтиб келди, туянинг юраги еб қўйилганини кўриб, ғазаб билан деди:

— Ҳой! Ким гўштга тегди? Улдираман.

Бўри Чатуракага ёнимни олмайсанми, дегандай филтайиб қаради. Чатурака эса, хиринглаб кулиб, деди:

— Нега менга қарайсан? Туянинг юрагини сен емадингми, ахир?

Бўри буни эшитиб, кўрқиб қочди. Арслон уни қувмоқчи бўлди. Лекин: «Панжаси билан ов қиладиган махлуқни ўлдириш ярамайди», деб ўйлади-да, орқасига қайтди.

Иттифоқо, шу яқин орадан юк ортган катта туя карвони ўтиб борар, уларнинг бўйниларига осилган қўнғироқлари тинимсиз жангур-жунгир қилар эди. Арслон олисдан келаётган бу овозни эшитиб, шағалга деди:

— Азизим, билиб кел-чи, ким экан бу ёмон шовқин солаётган.

Чатурака шоша-пиша ўрмонга кириб кетди ва зудлик билан орқасига қайтди. Ташвишланиб, деди:

— Шоҳим, вақт ғанимат, тезроқ қоч.

Арслон деди:

— Азизим, нима гап? Нега мени кўрқитяпсан?

Чатурака айтди:

— Шоҳим! Сендан қаҳри келган Дхармаража келмоқда. Уни кафил қилиб, унга қарашли туяни бевақт ўлдирдинг. Туя ҳақини сендан минг баробар орттириб ундириб олмоқчи. Дарғазаб Дхармаража ҳатто ўлган туянинг ота-боболарини ҳам қидирмоқда. У яқинлашиб қолди, тезда бу ерга етиб келади.

Арслон бу сўзларни эшитиб, кўрққанидан туя гўштини ташлаб, қочиб қолди. Чатурака эса анчагача туя гўштини еб юрди.

Шунинг учун айтаман-да; «Душманни ўлдириб...»

Санживака Даманака кетгандан сўнг ўйланиб қолди: «Нима қилсам экан? Бу ердан кетсам, ваҳимали ўрмонда мени бирон йиртқич талайди. Эвоҳ! Ҳукмдорнинг ғазабига дучор бўлган қулларга омонлик йўқ. Яхшиси, тўғри арслоннинг қошига борай. Балки у ҳимояга муҳтож кимсага раҳм-шафқат қилар». У ўрмонда аста қадам ташлаб, арслон қошидан чиқди. Арслон худди Даманака айтгандай бир алфозда ётар эди. Санживака буни кўриб, сал нарироқда ўтирди. «Эвоҳ! Ҳукмдорларнинг марҳаматига ишонч йўқ, — деб ўйлади. — Зотан, шундай деганлар:

Кирган каби илон тўла қоронғу ўйга
 Ва ё тимсоҳ гужғон ўйнаган,
 Чаман гуллар очилиб, кўзни ашнатган
 Сарҳовузга шўнғиган мисол,
 Шоҳнинг ёвуз хуфя нозик хаёлларига,
 Бузғун, алдов ниятларига
 Беихтиёр даҳшат ичра титраган қуллар
 Тасодифан кириб борарлар».

Пингалака эса ҳўкиз худди шағал айтгандай қилиб турганини кўриб, унга ташланди. Йилдиримдай панжалари билан ҳўкизнинг этини бурдалай бошлади. Ҳўкиз эса ўткир шоҳлари билан унинг нақ қорнига сузди ва бироз тисарилиб, ҳарифини ўлдириш ниятида яна жангга тайёрланди. Улар худди қип-қизил гуллаган палаш дарахтидай бир-

бирларини яксон қилишга ҳозир эканликларини кўрган Қоратака Даманакадан норози бўлиб, деди:

— Ҳой, тентак! Сен улар орасига низо солиб, чаток қилдинг. Бутун ўрмон таҳликада. Сен оқил яшамоқнинг маъносини билмас экансан. Эшитмаганмисан:

**Ақлнинг бир белгиси — пок дил билан иш қилмоқ,
 Яхшилик йўлдош бўлиб, топган зафаринг маҳкам.**

Эҳ, аҳмоқ! Яна вазир бўламан дейсан, ўзинг эса дўстона иш қилишга қодир эмассан. Сен ниятингга етолмайсан, чунки зўравонлик йўлидан бораётирсан. Сен отангинг вазир бўлгани билан кеккаясан, лекин сени бу такаббурлик ҳалокатга олиб боради. Маълумки, доно китоблар беш қисмдан иборат панд-насихатга ўргатадилар: ишларни қандай бошлаш; керакли одамларни ва керакли нарсаларни қандай топиш; вақтдан ва жойдан тўғри фойдаланиш; бахтсизликларнинг олдини олиш ва ўз мақсадига қандай етиш. Шоҳимизнинг ҳаёти қил устида турибди. Шунинг учун, агар сен ақлли бўлсанг, уни фалокатдан қутқаришни ўйла. Ихтилоф қилувчиларни яраштиришда вазирларнинг оқиллиги аён бўлади. Бу сен — аҳмоқнинг қўлингдан келмайди, чунки сенинг ақлинг бузуқ ақл. Дарвоқе, сен айбдор эмассан, сенинг бемаъни маслаҳатларингга қулоқ солган шоҳимизнинг ўзида гуноҳ. Эшитмаганмисан:

**Доно камтарин бўлар, илми билан мақтанмас,
 Ёруғда биз кўрамиз, ўкки зулматга қочар.**

Қоратака ўрмон подшосининг ҳаёти оғир хавф остида қолганини кўриб, нола-фиғон қила бошлади:

— Шоҳимиз ақлсизнинг сўзига кириб, заволга юз тутяпти. Тентак! Атрофини муносиб вазиру вузаро қуршаган ҳукмдорларгагина ихлос билан хизмат қиладилар. Битта вазири қорамолга ўхшаган сен бўлсанг, қўлингдан низо сочишдан бошқа иш келмаса, шоҳимиз ўз мулозимларидан яна қандай хурсанд бўлсин. Сен ўз фойдангни кўзлаб, шоҳдан унинг барча ақраболарини четлаштирмоқчимисан? Эшитмаганмисан:

**Хайли билан қудратли, ёлғиз шоҳнинг кучи йўқ,
 Фақат ёвузларгина саройда фитнес қилар.**

Бировнинг бахти ва қудратига ичиқоралик қилишинг — ёмон. Қазову қадар ҳукми билан ўз ўрнида ўтирган дўстларга бундай қилиқ қилмайдилар. Эшитмаганмисан:

**Аҳмоқлик эмасдирми, тубан кутса мукофот,
 Эгри йўлдан югуриб, эришилган яхшилик,
 Зўру зуғум қилибон бахтга муяссар бўлмоқ,
 Майлисиз хотинларни аблаҳона зўрламоқ!**

Шоҳнинг алоҳида илтифотига сазовор бўлган кимса, янада камтарроқ бўлиши керак. Сен ғирт енгилтаксан. Лекин ҳукмдор уч яхшиликка интилма, сенга ўхшаган давлат ишларини олиб боришинг олти усулидан бутунлай беҳабар тентак вазирнинг сўзига кириб, ўзи айбдор. Бу ҳақда яхши ҳикоят бор. Айтилган-ку, ахир:

**Кўпни кўрган бир вазир қаллоб роҳибни ёқди,
 Марҳамат бобин очиб, шоҳ кўзида юксалди.**

Даманака сўради:
 — Бу қандай бўлди?
 Қоратака ҳикоя қилди.

Давоми келгуси сонда

АВТОРЛАРИМИЗ

Анвар ЭШОНОВ. 1937 йили Тошкентда туғилган. Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини битирган. «Нон», «Европада қолган қабрлар», «Йигирма миллион оқ каптар», «Улар ўн бир киши», «Бу йўллар» каби шеърйи ва насрий асарлар автори.

Мирёқуб ҚОБИЛОВ. 1947 йилда Самарқанд область, Каттақўрғон районидаги Пайшанбе қишлоғида туғилган. В. И. Ленин номидаги Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган. Ҳикоялари вақтли матбуотда эълон қилинган. Каттақўрғон район маданият бўлимида рассом бўлиб ишлайди.

Туроб МАҚСУД. 1947 йили Жиззахда туғилган. Улуғбек номидаги Фарғона Давлат педагогика институтини тугатган. «Қайтмас тўлқинлар» деган ҳикоялар тўплами нашр этилган. «Совет Ўзбекистони» газетасининг Жиззах область муҳбири.

Тоҳир ИУЛДОШЕВ. 1950 йили Тошкентда туғилган. А. Н. Островский номидаги театр ва рассомлик санъати институтини тамомлаган. Театршунослик масалаларига бағишланган мақолалари марказий, республика матбуотида эълон қилинган. Ҳамза номидаги Санъатшунослик институтида хизмат қилади.

Шарифа САЛИМОВА. Тошкент область Паркент районида туғилган. Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетини тугатган. «Ҳаёт завқи» номи шеърлар тўплами нашр этилган. Ўзбекистон ССР Телевидение ва радиоэшиттириш давлат комитетида хизмат қилади.

Шаҳобиддин ОДИЛОВ. 1958 йилда Тошкентда туғилган. Танқидий мақолалари матбуотда эълон қилинган. А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти қошидаги аспирантурада сиртдан таҳсил олмоқда.

АВТОРЛАРИМИЗ

«Ешлик» [«Молодость»] —
ежемесячный
литературно-художественный,
общественно-политический журнал

На узбекском языке

Орган ЦК ЛКСМ Узбекистана и
Союза писателей Узбекской ССР

Рассом: **Ҳ. СОЛИХОВ**
Техник редактор: **В. УРУСОВА**
Корректор: **М. ҚУДРАТОВА**
Журнал макетини **М. ОВСЯННИКОВ**
тузган

Адресимиз: 700000, Тошкент—П,
Ленин кўчаси, 41.
Телефонлар:
Бош редактор ўринбосари — 32-54-73
Масъул секретарь — 32-56-27
Проза бўлими — 32-57-34
Шеърйят, адабий танқид ва санъат
бўлимлари — 32-56-41
Ижтимоий-сиёсий бўлим — 32-54-73

Редакция ҳажми 12 босма листдан
ортиқ роман ва 8 босма листдан зиёд
қиссалар қўлёзмасини қабул қилмайди.
Бир босма листгача бўлган асарлар
авторларига қайтарилмайди. Редакция
ўз тавсиясига кўра амалга оширилган
таржима асарлар қўлёзмаларининг
қабул қилади.

Журналдан кўчириб босилганда, «Ешлик»
дан олинди», деб изоҳланиши шарт.

Босмаҳонага 28.08.84 й. да туширилди.
Босишга 3.10.84 й. да рухсат берилди.
Р-13914. Қоғоз формати 84×108¹/₁₆.
Қоғоз ҳажми 5,25 лист. Шартли босма
листи 8,82. Нашриёт ҳисоб листи 12,6.
Тиражи 146383 нусха. Буюртма № 4419.
Баҳоси 50 тийин.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«Еш гвардия» нашриёти.
Ўзбекистон Компартияси Марказий
Комитети нашриётининг Меҳнат Қизил
Байроқ ордени босмаҳонаси.
Тошкент, 700029, «Правда Востока»
кўчаси, 26.

Мафтуннигман, она юрт!

С. МАҲКАМОВ фотоси

«Ешлик», № 10. 1984.
«Еш гвардия» нашриёти.